

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav světových dějin

Diplomová práce

**Anglickí intelektuáli vo víre revolučného
Francúzska: Interpretácia politických udalostí z
pohľadu súčasníkov**

The English Intellectuals in the Whirl of Revolutionary
France: Interpretation of Political Events from the
Perspective of Contemporaries

Autor: Bc. Jana Borodáčová, DiS.

Vedúci práce: Prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc.

Praha 2014

Podakovanie

Na tomto mieste by som rada podakovala vedúcemu mojej diplomovej práce Prof. PhDr. Alešovi Skřivanovi, CSc. za jeho neoceniteľné rady a trpezlivosť, s ktorou pristupoval ku kontrole mojej práce.

Prehlasujem, že som diplomovú prácu vypracovala samostatne, že som riadne citovala všetky použité pramene a literatúru a že práca nebola využitá v rámci iného vysokoškolského štúdia, či k získaniu iného, alebo rovnakého titulu.

Dňa 25. 4. 2014 v Prahe

Jana Borodáčová

Abstrakt

Diplomová práca sa zameriava na skúmanie otázok vplyvu Francúzskej revolúcie na vývoj politických názorov troch Angličanov, ktorí reprezentujú tri roviny pohľadu na revolučné udalosti: idealistický, radikálny a kritický. Helen Maria Williamsová (1761–1827) reprezentuje idealistický smer a to hlavne v rámci predstavy o univerzálnom občianstve a mesianizme Francúzskej revolúcie. Zároveň reprezentuje i stanoviská ženskej populácie a jej očakávanie v súvislosti s postavením žien. Thomas Paine (1737–1809), člen Konventu a stúpenec girondistov, je príkladom radikálneho náhľadu na náboženstvo. Posledným z trojice je fyziokrat a literát Arthur Young (1741–1820), ktorý navštívil Francúzsko pred revolúciou, stal sa svedkom jej počiatkových revolučných udalostí a jej kritikom.

Kľúčové slová

Helen Maria Williamsová, Thomas Paine, Arthur Young, Francúzska revolúcia.

Abstract

This Diploma thesis focuses on the investigation of impact of French Revolution into the development of political views of three Englishmen who represent three levels of view of revolutionary events: idealistic, radical and critical. Helen Maria Williams (1761-1827) represents an idealistic school of thought especially within the idea on universal citizenship and messianism of French Revolution. Simultaneously, she also represents some opinions of female population and their expectations relating to the status of women. Thomas Paine (1737-1809), a member of Convention and a supporter of the Girondists is an example of a radical religious view. The last of the trio is a physiocrat and a writer Arthur Young (1741–1820) who visited France before the Revolution. He became a witness and also a critic of the early revolutionary events.

Key Words

Helen Maria Williams, Thomas Paine, Arthur Youn, The French Revolution.

Obsah

Úvod.....	6
Thomas Paine – od neúspešnej kariéry v Británii k oslavovanému aktérovi americkej revolúcie	14
Občan Paine a Práva človeka	16
Nepriateľ monarchie, nie však osobykráľa.....	22
Viera v svetovú revolúciu	25
Prvé sklamanie	29
Proces s kráľom	33
Politická kríza a koniec nádeje na všeobecnú revolúciu	41
Počiatok revolučného teroru a Painovo uväznenie	46
Proticirkevná politika za Francúzskej revolúcie	52
Vek rozumu a dechristianizácia	56
Painova obhajoba revolúcie	62
Helen Maria Williamsová	65
Nekritická oslava francúzskej slobody	68
Revolučná nákaza	73
Persona non grata	78
Koniec revolúcie slobody	81
Život za múrmi väzenia	89
Kult Rozumu	94
Mučenícky slobody	102
Jakobínski martýri	107
Vláda teroru a Williamsovej útek do Švajčiarska	111
Otázka občianskych práv žien v revolučnom Francúzsku	117
Verná revolučným ideálom až do konca života	124
Arthur Young	129
Francúzska revolúcia a jej ranné ohlasy	135
Rovnosť a bratstvo v revolučnej praxi.....	143
Záver	155
Bibliografia	163
Obrazová príloha	171

Úvod

Veľká francúzska revolúcia je jednou z najdôležitejších historických udalostí a medzníkom spoločenského prerodu zo stavovského usporiadania na občianske. Revolúcia sa viacej, či menej úspešne pokúsila o čo najkomplexnejšiu aplikáciu myšlienok osvietených filozofov o prirodzených právach človeka a suverénom postavení ľudu, ktorá nahradila do tej doby neotrasiteľnú pozíciu monarchie. Jej prvým a asi i najvýraznejším produktom bola *Deklarácia práv človeka a občana* (La Déclaration des droits de l'homme et du citoyen), ktorá vytvorila novú občiansku spoločnosť a z ktorej sa následne odvíjali i ostatné revolučné myšlienky. Nové ponímanie slobody vychádzajúce z prirodzených a napokon i politických práv občanov, s rôznou intenzitou zasiahli i ideový vývoj v ostatných európskych krajinách. Jednou z nich bola i Veľká Británia, ktorá už mala za sebou dlhú parlamentnú históriu a ktorej prerod k novej spoločnosti šiel skôr evolučným vývojom, než prudkou revolučnou cestou. I napriek tomu sa jej udalosti vo Francúzsku dotkli či už z ideologického hľadiska, alebo prostredníctvom zahraničnej politiky Francúzska, ktorá neodvratne smerovala k vojne s celou Európou a teda i s Britániou.

Mnoho obyvateľov Británie bolo uchvátených zmenami, ktoré uskutočnila revolúcia v mene slobody, rovnosti a bratstva a nemalá skupina z nich bola ochotná opustiť svoju vlasť, aby mohla pocítiť niekedy doslova na vlastnej koži vplyv jej nových myšlienok. Rovnako však existovali i odporcovia Francúzskej revolúcie, ktorí neváhali vziať do rúk pero, aby vyložili svoje argumenty proti francúzskym novotám na papier. Obe skupiny boli presvedčené o svojej pravde a väčšinou tieto názory zastávali až do konca života. Moja práca sa zameria na troch cudzincov, Thomasa Paina, Arthura Younga a Helen Mariu Williamsovú, pochádzajúcich práve z Británie, ktorí buď revolúcii úplne prepadli, alebo na ňu hľadeli z kritického stanoviska. Pokúsim sa zároveň prácou poukázať, že i keď sa v tomto prípade jednalo len o tri mnou vybrané osobnosti, ich názory sa môžu aplikovať i na obecné hľadisko názorov vtedajšej vzdelanej spoločnosti. Všetci intelektuáli na konci osemnásteho storočia čítali v podstate rovnaké filozofické diela a práce o revolúcii, či už kritické, alebo oslavné a často medzi sebou na tieto témy

polemizovali. Preto predpokladám, že ak sa niekto vyjadroval kriticky k revolučným udalostiam, bol ovplyvnený prevažne v tejto oblasti kľúčovou prácou Edmunda Burka, *Úvahy o revolúcii vo Francúzsku* (Reflections on the Revolution in France) a ak niekto sympatizoval s revolučnou ideológiou, čítal určite i dielo Thomasa Paina, *Práva človeka* (The Rights of Man). V práci sa tiež zameriam na osobný myšlienkový vývoj týchto troch Angličanov týkajúci sa Francúzskej revolúcie a budem sa snažiť poukázať ako sa dokázali vyrovnáť s narastajúcim násilím, ktoré revolúciu sprevádzalo od jej najrannejších začiatkov. Zároveň budem prostredníctvom postoja týchto osobností analyzovať niektoré otázky revolúcie ako bol vzťah nového režimu k cirkvi a náboženstvu, pokusy o ženskú emancipáciu a charakterizovať budem i základné ohlasy revolúcie v Británii.

Česká historiografia sa prakticky nevenuje revolučnej tematike z hľadiska názoru britských intelektuálov a preto som sa rozhodla zamerať práve na túto problematiku. Nie je to však len nedostatok informácii k tejto oblasti, ktorá rozhodla o mojej téme, ale i môj osobný záujem k tejto etape histórie, ktorú považujem za kľúčovú a stále pre dnešnú spoločnosť, z myšlienkového hľadiska veľmi aktuálnu.

Základné vydané pramene získané z elektronických zdrojov, z ktorých analýzy práca vychádza, sú zároveň hlavnými prácami troch spomínaných Angličanov. Thomas Paine prispel k živej diskusii o výdobytkoch Francúzskej revolúcie dielom, ktoré bolo preložené i do slovenského jazyka, *Práva človeka: odpoveď na útok pána Burka proti Francúzskej revolúcii* (Bratislava 1959), kde sa vyznal zo svojich názorov na Deklaráciu práv človeka a občana a kde vyložil ostrú kritiku dedičnej monarchie. Jeho ďalšia výrazná práca, ktorá však na rozdiel od *Práv človeka* zožala skôr kritiku, bol i do českého jazyka preložený *Věk rozumu* (Praha 1909). Týmto dielom sa autor prihlásil k deizmu, ale zároveň veľmi kriticky odsúdil kresťanské náboženstvo. Paine sa prácou síce dištancoval od vlny narastajúceho ateizmu Francúzskej revolúcie, zároveň ale použitým slovníkom mnohokrát v práci kopíroval ústredné myšlienky revolúcie, týkajúcich sa jej negatívneho vzťahu k cirkvi a napokon i náboženstvu. Pre pochopenie Painovho myslenia nielen v rámci Francúzskej revolúcie, sú dôležité i vydané pramene obsahujúce súhrn základných diel a korešpondencie Thomasa Paina. Jedná sa hlavne o *The Complete Writings of Thomas Paine* (New York 1945), *The political writings of Thomas*

Paine : secretary to the Committee of Foreign Affairs in the American Revolution : to which is prefixed a brief sketch of the author's life (Charlestown 1824), *The Writings of Thomas Paine* v troch zväzkoch (New York, 1894), a *Two letters : being a correspondence between Andrew A. Dean of New Rochelle, and Thomas Paine, author of "The Rights of Man"* (New York 1823).

K analýze osobnosti a politických názorov Helen Marie Williamsovej je použitých niekoľko zväzkov tzv. Listov, *Letters Written in France, in the Summer 1790, to a Friend in England: Containing Various Anecdotes Relative to the French Revolution; and Memoirs of Mons. and Madame Du F-----* (Londýn 1794), *Letters Containing a Sketch of the Politics of France: From the Thirty-First of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794. Of the Scenes which Passed in the Prisons of Paris* (Londýn 1795), *Letters Containing a Sketech of the Scenes Which Passed in Various Departemens of France During the Tyranny of Robespierre and of the Events Which Took Place in Paris on the 28th of July 1794* (Londýn 1795), ktoré sú nielen autorkinou podrobnou kronikou Francúzskej revolúcie, ale i súhrnom jej myšlienok, osobných politických názorov a napokon i zaznamenaného osudu Williamsovej v priebehu revolúcie. Spomínané pramene sú i cenným zdrojom z hľadiska štúdia genderovej histórie, pretože tieto práce písala výlučne žena a jej komentáre na revolučné udalosti sú zároveň odrazom sociálneho postavenia ženy v spoločnosti. Veľmi zaujímavým je preto i názor autorky na významné ženy revolúcie a jej vzťah k počiatkom feminizmu, ktoré sa s revolúciou zrodili.

Pri štúdiu politického postoja Arthura Younga k Francúzskej revolúcii je vhodná jeho práca *The Example of France, a Warning to Britain* (Londýn 1794), ktorá vypovedá o kritických názoroch autora k revolučným udalostiam a zároveň slúži ako varovanie Británii pred akýmikoľvek reformnými snahami a myšlienkami týkajúcimi sa hlavne rozširovania volebného práva a presadzovaním zvrchovaného postavenia ľudu. Dielo je nielen hlboko inšpirované v tej dobe veľmi vplyvnou prácou Edmunda Burka preloženou i do českého jazyka, *Úvahy o revoluci ve Francii* (Brno 1997), ale je i odrazom obáv Younga s neustále proklamovanej rovnosti, vychádzajúcej z Deklarácie práv človeka a občana, ktorá podľa neho spela k majetkovým konfiškáciám a narušovaniu slobody obchodu. Ako podklad pre štúdium ranne revolučných udalostí a k hospodárskej analýze Francúzska je vhodná jeho skoršia, vo svojej dobe veľmi významná práca, *Travels in France*

during the Years 1787, 1788, 1789 (Londýn 1794), ktorá je i často citovaná k rámci odbornej literatúry k Francúzskej revolúcii. K životopisným údajom Arthura Younga je najvhodnejšia autorova autobiografia, *The Autobiography of Arthur Young, with Selections from his Correspondence* (Londýn 1798) a jeho mesačník *Annals of Agriculture and other Useful Arts*, vychádzajúci v rozmedzí rokov 1784 až 1809.

Pre pochopenie britských ohlasov k dielam zmieňovaných osobností, ale i k udalostiam Francúzskej revolúcie, rovnako ako k vyjadreniu francúzskych postojov k politike revolúcie, je vhodné využiť jednak britskú, ale i francúzsku súdobú tlač, ako bol *The New Annual Register*, *The London Times*, *The Gentleman's Magazine*, *The Analytical Review*, *The Anti-Jacobin Review*, *The Universal Magazine*, *Gazette nationale ou Le Moniteur universel*, *Révolutions de Paris, dédiées à la Nation* a *L'Ami du Peuple*. Vynikajúca je i v českom jazyku vydaná zbierka článkov a ukážok z práci Jeana-Paula Marata, *Vybrané stati* (Praha 1952).

Pre bližšiu analýzu revolučných udalostí týkajúcich sa povstania proti girondistom a informácie k politickým jednaniam v Národnom konvente, ako bol napríklad proces s kráľom, sú základným zdrojom vydané francúzske pramene týkajúce sa jednaní v jednotlivých volených zákonodarných orgánoch, *Archives parlementaires de 1787 à 1860 Convention nationale* a súhrn zápisov z jednaní parížskej komúny, *Procès-verbaux de la commune de Paris, 10 août 1792-1er juin 1793, 24 mai 1793*. Informácie k dekrétom vydávaných za revolúcie je najvhodnejšia zbierka prameňov týkajúca sa kompletnej zákonodarnej činnosti, *Collection complète des lois, décrets, ordonnances, règlements, et avis du Conseil d'Etat* a *Code politique de la France ou Collection des décrets de l'Assemblée Nationale, 1790*.

Pri štúdiu náboženskej otázky a charakteristike revolučného Kultu Rozumu, spolu s organizovanými oslavami nových revolučných martýrov, som využila mnou vybrané francúzske pramene v elektronickej podobe, najčastejšie na webových stránkach Gallica, alebo na stránkach departementu Hauts-de-Seine, La Bibliothèque André Desguine, ako boli pamflety, či brožúry s popisom spomínaných sekulárnych ceremónií, ale vhodná je v tomto prípade opäť i súdobá francúzska a britská tlač, ktorá danej otázke venovala značný priestor.

V rámci bádania problematiky týkajúcej sa ženských práv za revolúcie a zrodu moderného feminizmu, som sa opierala z hľadiska prameňov jednak o francúzske vydané materiály nachádzajúce sa v elektronickej podobe hlavne na webových stránkach Gallica, ale i o zbierky prameňov k Francúzskej revolúcii preložených do anglického jazyka od editorov Gilchrista a Murraya, *The Press in the French Revolution, A Selection of Documents taken from the Press of the Revolution for the Years 1789-1794* (Londýn 1971), od ženského kolektívu editoriek Levyovej, Applewhitovej a Johnsonovej, *Women in Revolutionary Paris, 1789-1795* (Illinois, 1981), alebo od Lynn Huntovej, *The French Revolution and the Human Rights: A Brief Documentary History* (Boston/New York 1996). Rovnako užitočné boli v tomto ohľade i v českom jazyku vydané *Paměti I., II.* (Praha 1909) od pani Rolandovej a ako prameň k danej tematike je vhodný i Jean-Jacques Rousseau a jeho dielo *Emil, čili o výchování* (Praha 1911), ktorý je vhodný i k analýze vzťahu osvietenскеj spoločnosti k náboženstvu a cirkvi.

Pramene, ktoré som využívala pri rozборе britských názorov na revolučné udalosti v rámci témy „Arthur Young“, boli hlavne niektoré časti práce od Thomasa Christie, *Letters on the Revolution of France, and on the New Constitution Established by the National Assembly: Occasioned by the Publications of the Right Hon. Edmund Burke, M. P. and Alexander de Calonne, Late Minister of State* (Londýn, 1791), jednanie Londýnskej revolučnej spoločnosti (the Revolution Society in London), ktoré bolo podrobne zaznamenané i v britských novinách *The New Annual Register* (Londýn 1789). Kľúčovou prácou sú v tomto prípade už spomínané *Úvahy o revolúcii* od Edmunda Burka a *Práva človeka* od Thomasa Paina.

K hospodárskej problematike Francúzskej revolúcie som okrem Youngových osobných rozborov a podrobných analýz, využila i kritické vyjadrenia a postoje novinára a revolucionára Jeana-Paula Marata z *Vybraných statí* (Praha 1952), Jacquesa Rouxa z jeho *Le Manifeste des Enragés* (1793) a Jeana-Françoisa Varleta z *Déclaration solennelle des droits de l'homme dans l'état social* (1793).

Ústrednou témou diplomovej práce je rozbor dejín Francúzskej revolúcie na pozadí niekoľkých tematických okruhov, ako bola otázka ženských práv, vzťah revolúcie k cirkvi a náboženstvu, obhajoba a kritika Deklarácie práv človeka a občana a napokon i osobný pohľad Paina, Younga a Williamsovej a ich prípadný

politický prínos v rámci revolúcie. Vyberiem preto len základnú literatúru, alebo odborné články o ktoré som sa pri písaní práce opierala. K štúdiu obecných dejín týkajúcich sa Francúzskej revolúcie som využila staršie i novšie historické práce, ako boli diela od A. Mathieza *Francouzská revoluce* (Praha 1952), A. Soboula *Velká francouzská revoluce* (Praha 1964), ktoré i keď sú súčasťou marxistickej historiografie, patria stále k základným prácam o Francúzskej revolúcii. K reprezentantom nového pohľadu na dejiny revolúcie patrí určite dielo F. Fureta, *Francouzská revoluce* (Praha 2004), práca L. Huntovej *Francouzská revoluce* (Praha 2007), ktorá sa venuje politickej kultúre, jazyku a novým symbolom revolúcie a vynikajúce je i obsiahle dielo od S. Schamu, *Občané, Kronika Francouzské revoluce* (Praha 2004), kde autor okrem dejín predrevolučného a revolučného Francúzska, venuje pozornosť i kultúrnemu obrazu doby. Z českých súčasných autorov je to určite práca D. Tinkovej *Revoluční Francie 1787-1799* (Praha 2008) a o niečo staršie dielo od autorov M. Hrocha a V. Kubišovej, *Velká Francouzská revoluce a Evropa* (Praha 1989), ktoré už podľa názvu vypovedá o tom, že jeho obsahom je okrem dejín revolúcie i analýza jej vplyvu na jednotlivé európske štáty. Úplne odlišný pohľad na revolúciu prináša už klasická práca od A. de Tocqueville, *Starý režim a revoluce* (Praha 2003), ktorý pristupoval k francúzskym dejinám na konci osemnásteho storočia skôr sociologickým, než historickým rozbor. K základnému pochopenie ideologického vývoja Francúzskej revolúcie je určite vhodná staršia práca od J. L. Talmona, *O původu totalitní demokracie* (Praha 1998) a k štúdiu revolučného kultu i slávností je vynikajúce dielo od M. Ozoufovej, *Revoluční svátky 1789-1799* (Brno 2006).

K analýze osobností Paina, Williamsovej a Younga a ich názorového vývoja na politické revolučné udalosti, je veľmi prospešná práca od S. Blakemora, *Crisis in Representation: Thomas Paine, Mary Wollstonecraft, Helen Maria Williams, and the Rewriting of the French Revolution* (Londýn, 1997). K základnému pochopeniu Painových osobných názorov na politickú a sociálnu otázku na konci osemnásteho storočia je vynikajúci článok od T. C. Walkera, *The Forgotten Prophet: Tom Paine's Cosmopolitanism and International Relations* (International Studies Quarterly, 2000), ktorý je v podstate zhrnutím základných myšlienok Paina, objavujúcich sa vo všetkých jeho významných dielach. Rovnako dôležitou je i práca od G. Clayesa, *Thomas Paine : Social and Political Thought* (Boston, 1989).

Pri štúdiu osobnosti Arthura Younga sa odborná literatúra najčastejšie zameriava na analýzu činnosti tohto fyziokrata v rámci jeho pôsobenia a prínosu v oblasti poľnohospodárstva. Jedná sa veľmi často o odborné a časovo pomerne nové články, pretože k rehabilitácii tejto, vo svojej dobe nesporne známej osobnosti, došlo znova až na konca dvadsiateho storočia a to i v jeho rodisku, Veľkej Británii. Dôkazom o novom postoji k Arthurovi Youngovi sú i odborné články od L. Brunta, *Rehabilitating Arthur Young* (Economic History Review, 2003), či *The Advent of the Sample Survey in the Social Sciences* (Journal of the Royal Statistical Society 2001), ktorý sa venuje Youngovmu hospodárskemu výskumu v Británii i vo Francúzsku a zdôrazňuje jeho vlastnú špecifickú techniku mapovania prostredníctvom štatistiky. Brunt tu zaujal jednoznačne kladné stanovisko k anglickému fyziokratovi a jeho práce sú na rozdiel od niečo kritickejších autorov R. Allena a C. Gráda, obhajobou Youngovho životného diela a prínosu agrikultúre. I napriek nedostatku odbornej literatúry k tejto osobnosti, sa nejedná o žiadny hendikep v rámci bádania, pretože Young po sebe zanechal mnoho vedeckých diel, či už o agrikultúre, alebo politických spisov týkajúcich sa súdobých aktuálnych problémov, vrátane jeho autobiografie.

Helen Maria Williamsová je v odbornej literatúre analyzovaná buď v súvislosti s jej literárnou tvorbou už so zreteľnými prvkami romantizmu, alebo ako príklad prvých pokusov ženskej emancipácie v priebehu Francúzskej revolúcie, ktoré však boli v jej priebehu veľmi rýchlo utlmené. Medzi autorov zaoberajúcich sa touto problematikou patrí napríklad i D. Kennedyová, *Helen Maria Williams and the Age of Revolution* (Londýn, 2002), alebo už spomínaný S. Blakemore, ktorý sa venoval v jeho vedeckom článku *Revolution and the French Disease: Laetitia Matylda Hawkins's Letters to Helen Maria Williams* (Studies in English Literature 1996) i obrazu kritického prístupu súdobej verejnosti k žene zaujímajúcej sa o politiku. Vynikajúce sú i odborné články ako napríklad od J. Abbyovej, *Feminism in the Revolution* (The American Historical Review, 1975), či A. Craciumovej, K. E. Lokkovej, *British Women Writers and the French Revolution, 1789-1815* (Rebellious Hearts, 2001).

V súvislosti so štúdiom vzťahu revolúcie k cirkvi a napokon i k náboženstvu, je k základnému prehľadu vhodná práca od H. Maiera, *Revoluce a církev* (Brno 1999) a rovnako tak i dielo od M. Vovelle, *The Revolution against the Church, From Reason to the Supreme Being* (University Press Columbus 1991), ktorá už podľa

názvu vypovedá, že autor sa zaoberal problematikou sekulárneho kultu revolúcie. Vynikajúca je v tomto prípade i staršia práca od A. Bougearta, *L'Ami du peuple* (Paríž 1865), ktorá mapuje život Jeana-Paula Marata a spolu s množstvom citovaných prameňov analyzuje podrobne i priebeh pohrebu a rodiaceho sa kultu tohto nového martýra revolúcie. K pochopeniu premeny vnímania kresťanského náboženstva osvietenskou spoločnosťou je vhodné i dielo od B. Plongerona, *Zrození republikánského křesťanství* (Brno 2000) avšak práca od poľského historika J. R. Nowaka, *Církev a Velká francouzská revoluce* (Olomouc 2003) je skôr jednostranne subjektívne zameraná. I napriek tomuto hendikepu sa však dielo Nowaka môže využiť ako vynikajúci zdroj zoznamu dekrétov k cirkevnej i náboženskej otázke revolúcie, ktoré je následne možno vyhľadať vo vydaných zbierkach zákonov a nariadení revolučných zákonodarných orgánov.

Thomas Paine – od neúspešnej kariéry v Británii k oslavovanému aktérovi americkej revolúcie

Thomas Paine sa narodil 29. januára 1737 v anglickom Thetforde v Norfolku. Jeho otec, Joseph Paine, bol drobný výrobca korzetov, ktorý sa vierou a činmi hlásil ku kvakerom. I keď bola Thomasova matka anglikánskeho vyznania a sestra patrila k baptistom, Paine vždy inklinoval k hnutiu kvakerov a mnohé jeho práce a ústredné myšlienky boli ovplyvnené práve touto vierou. Rodina nebola finančne príliš zaopatrená a tak mohol Joseph Paine pre svojho syna zabezpečiť len čiastkové vzdelanie v gramatickej škole, ktorá poskytovala dokonalé zvládnutie písania, čítania a základy aritmetiky.¹ Sám Paine ale vo svojej práci *Vek rozumu* zdôraznil, že sa mu dostalo vynikajúcej mravnej výchovy, vychádzajúcej z morálnych zásad kvakerov a i napriek tomu, že chodil do gramatickej školy, nenaučil sa dostatočne latinčine nielen preto, „pretože som nemal k rečiam náklonnosť², ale i preto, že kvakeri majú k latinským a gréckym knihám odpor“.³ Vzťah si naopak vybudoval k vede a schopnosti preukázal i pri štúdiu matematiky. Pri prvej príležitosti si zakúpil dva glóbusy a postupne zhromažďoval vedeckú literatúru. V priebehu pobytu v Londýne v rokoch 1757–59 začal aktívne navštevovať prednášky z newtonovskej astronómie vedené Benjaminom Martinom, Jamesom Fergusom a Dr. Bevisom.⁴ Vplyv astronómie ho neopustil po celý život a odrážal sa i v jeho ponímaní viery a v protikresťanskej argumentácii. Thomas Paine tiež rád zdôrazňoval svoj vyvinutý cit i pre poéziu, ktorej sa ale nechcel nikdy profesionálne venovať.⁵

Keď Paine dosiahol trinásť rok života, začal pracovať so svojim otcom ako výrobca korzetov, ale už o tri roky neskôr podľahol klamnému lákaniu vojenského dobrodružstva Sedemročnej vojny a skončil ako námorník na anglickej korzárskej lodi. Po krátkych námorných skúsenostiach sa však opäť vrátil k rodine

¹ *The Complete Writings of Thomas Paine*. (Ďalej len: *The Complete Writings*) [online mises.org] ed. by FONER, Philips S., New York: Citadel Press 1945, s. 9 [cit. 7.4. 2014].

² Paine sa nikdy dobre nenaučil francúzsky, takže jeho príspevky v Konvente boli francúzsky čítané jeho kolegom poslancom. V prípade súdu s Ľudovítom XVI., bol jeho prekladateľ poslanec Bancal.

³ PAINE, Thomas, *Věk rozumu*. Praha: Jan Laichter na Král. Vinohradech 1909, s. 58.

⁴ *The Complete Writings*, s. 9.

⁵ Dictionary of National Biography (DNB) [online dnb] zv. 43, 1895, s. 69 [cit. 7. 4. 2014].

a pokračoval v obchode svojho otca.⁶ Neskôr krátku dobu pracoval ako vlády úradník pre spotrebné dane (exciseman) a keď prišiel o tento post, bol od roku 1767 zamestnaný v Kensingtonskej škole. K práci úradníka sa znova zakrátko vrátil a to pre oblasť Lewes, Sussex.⁷ Prácu však opäť stratil po tom, ako sa angažoval ako hovorca svojich kolegov, keď prostredníctvom svojho pamfletu spísaného v roku 1772, žiadal v parlamente zvýšenie ich úradníckeho platu. O prácu teda prišiel definitívne 8. apríla 1774 a po krátkej sérii ďalších osobných neúspechov sa rozhodol opustiť Britániu a vydať sa do Nového sveta.⁸

Jeho loď zakotvila pri pobreží Severnej Ameriky 30. novembra 1774. Paine bol vybavený dobrozdaním od Benjamina Franklina, s ktorým sa spoznal pri jeho pobyte v Londýne a v ktorom Franklin odporúčal „mladého a nadaného“ Paina, ako vhodného kandidáta pre úradnícku, alebo učiteľskú dráhu.⁹ Práve rozhodnutie opustiť Britániu a vydať sa na cestu do Ameriky, odštartovalo jeho politickú kariéru a zakončilo Painovo neúspešné obdobie života stráveného v Anglicku. Od tejto chvíle započal otvorený boj proti svojej bývalej materskej zemi i proti monarchistickému zriadeniu, ktorý pretrval až do konca jeho života. Britské severoamerické kolónie sa v dobe jeho príchodu nachádzali už vo vyostrenom konflikte s Londýnskou vládou. Po príchode do Filadelfie nadviazal vďaka Franklinovmu odporúčeniu okamžite nové priateľské kontakty, medzi iným s Dr. Benjaminom Rushom, s ktorým zdieľal rovnaké názory namierené proti systému otrokárstva, ale i s nakladateľom Robertom Aitkinom. Práve v prvom čísle *Pennsylvania Magazine or American Museum*, ktorý Aitkin začal publikovať, sa v januári 1775 objavil článok od Thomasa Paina, útočiaci proti otroctvu a žiadajúci rovné práva pre ženy. Tieto myšlienky boli veľmi úzko spojené s jeho kvakerským myslením a krátko po tomto vystúpení sa Paine stal editorom časopisu.¹⁰ Prelom ale prišiel s jeho prácou *Zdravý rozum* (Common Sense), ktorý bol anonymne vydaný 10. januára 1776 a pôvodne bol pre svoj okamžitý úspech mylne pripisovaný Johnovi Adamsovi, či Benjaminovi Franklinovi. Podľa Paina bolo predaných neuveriteľných stodvadsaťtisíc exemplárov.¹¹ Thomas Paine touto prácou významne prispel k šíreniu republikánskych myšlienok a k povzbudeniu

⁶ DNB, s.69.

⁷ *The Complete Writings*, s. 9.

⁸ DNB, s. 69-70.

⁹ *The Complete Writings*, s. 11.

¹⁰ DNB, s. 70.

¹¹ DNB, s. 70.

odvahy amerických kolónií odtrhnúť sa od materskej Británie, poukazujúc na tyranský systém dedičnej monarchie a jej naprostú nezmyselnosť. K tejto téme sa potom vracal neustále i pri svojom pobyte vo Francúzsku. Argumenty proti dedičnosti koruny sa objavili napríklad i v jednej z jeho najznámejších prácí, *Práva človeka*¹².

Paine sa po vypuknutí otvoreného vojenského konfliktu, ktorý sa vžil po názvom americká vojna za nezávislosť, angažoval ako dobrovoľník pod vedením generála Nathanaela Greena a v apríli 1777 bol povolaný Kongresom na post tajomníka Výboru pre zahraničné záležitosti (Committee for Foreign Affairs). Jeho aktívna angažovanosť vo vojne za nezávislosť ho ale zároveň finančne vyčerpala a po ukončení vojenského konfliktu považoval Paine svoje literárne zásluhy, ktorými prispel k formovaniu politickej línie a verejnej mienky, za nedocenené.¹³ V roku 1782 napísali George Washington, Robert R. Livingston a Robert Morris Kongresu petíciu, v ktorom vyzdvihli význam diela Thomasa Paina i jeho série pamfletov *Americká kríza* (The American Crisis), aby získali pre autora penziu s ročným príjmom 800 dolárov.¹⁴ V roku 1784 dostal Paine od štátu New York statok v New Rochelle, ktorý bol bývalým majetkom lojalistov a v roku 1785 získal od Kongresu 3000 dolárov.¹⁵ V nasledujúcom roku sa už ale usilovne venoval návrhu plánu konštrukcie železného mostu, ktorý mal byť postavený cez rieku Schuylkill v blízkosti Filadelfie. Keď opúšťal v apríli 1787 Spojené štáty americké, aby podporil svoj návrh plánu za oceánom, zamieril do Francúzska, kde sa mal v tejto veci stretnúť s americkým vyslancom Thomasom Jeffersonom.¹⁶

Občan Paine a Práva človeka

Thomas Paine prišiel do Paríža na jar v roku 1787, práve v období, keď bolo tesne pred jeho príchodom 25. mája rozpustené zhromaždenie notáblov¹⁷ a napätie

¹² PAINE, Thomas, *Práva človeka: odpoveď na útok pána Burka proti Francúzskej revolúcii*. (Ďalej len: *Práva človeka*), Bratislava: Osveta 1959.

¹³ BLAKEMORE, Steven, *Crisis in Representation: Thomas Paine, Mary Wollstonecraft, Helen Maria Williams, and the Rewriting of the French Revolution*. (Ďalej len: *Crisis in Representation*), London: Fairleigh Dickinson University Press 1997, s. 26.

¹⁴ *The Complete Writings*, s. 16-17.

¹⁵ DNB, s. 72.

¹⁶ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 26.

¹⁷ Zhromaždenie notáblov pozostávalo zo 144 privilegovaných osôb vybraných priamo kráľom. Jednalo sa o 7 princom kráľovskej krvi, 36 vojvodov, 33 predsedov, alebo generálnych

politickej atmosféry doslova vrelo. Paine ale v tejto chvíli sústredil svoju pozornosť hlavne na svoj projekt stavby mostu, ktorý chcel predložiť Francúzskej akadémii vied a plánoval i cestu do Londýna, kde dúfal, že obháji projekt pred Britskou kráľovskou akadémiou. V Paríži sa stretol s americkým vyslancom Thomasom Jeffersonom a svojim priateľom markýzom de Lafayette, ktorého spoznal v priebehu vojny za nezávislosť. Obaja priatelia ho uviedli do vyšších kruhov spoločnosti a Paine sa tak mohol zoznámiť s osobným tajomníkom generálneho kontrolóra financií de Brienna, abbé Morelletom, vďaka ktorému sa mu tiež podarilo dosiahnuť schválenie projektu jeho mostu pred Francúzskou akadémiou.¹⁸ O abbém písal Paine ako múdrom a dobrosrdečnom človekovi, s ktorým po osobnej konverzácii zistil, že má „celkom totožné názory pokiaľ ide o šialenosť vojny“¹⁹ a rovnako tak prejavil záujem o vytvorenie lepších vzťahov medzi Francúzskom a Britániou, čo idealistického a pacifisticky založeného Painea nesmierne potešilo. Rozhodol sa preto zhrnúť názory, ktoré s Morelletom preberal, písomne a zároveň abbého požiadal, či môže v Británii vyložiť názor francúzskej strany ako snahu o lepšie porozumenie medzi oboma monarchiami. Abbé Morellet odpovedal, že jeho názor zdieľa dokonca i kardinál de Brienne.²⁰ Thomas Paine pevne veril, že všetky vojenské konflikty sú výsledkom monarchistického zriadenia, ktoré sa javí ako zvrátené už len svojim princípom dedičnosti. Vojna bola podľa Painea vedená márnivosťou monarchov, ktorí sa v nej nakoniec ani priamo neangažovali. Jedinú cestu, ktorú videl ako riešenie proti krvavým konfliktom a večnému nepriateľstvu medzi štátmi, bolo demokratické zriadenia vo forme republikánskej vlády.²¹

Do Londýna vycestoval dvakrát, v zime 1787 a potom v lete 1788. Jeho programom už nebola len obhajoba jeho projektu, ale stal sa zároveň neoficiálnym vyslancom povereným Jeffersonom, aby získaval informácie od britských politikov

prokurátorov parlamentov, 11 prelátov, 12 štátnych radov, 12 poslancov zo stavovských zemí a 25 starostov. Francúzska monarchia sa na konci 80. rokov 18. storočia nachádzala v hlbokej finančnej a politickej kríze a generálny kontrolór financií de Brienne preto nechal zvolat' toto zhromaždenie dúfajúc, že vystúpi svojim jednaním v ústrety vládnym reformám. Notabli sa ale snažili jednať nezávisle na politike kráľovho ministra a to hlavne pod tlakom verejnej mienky, ktorá ich už dopredu označovala ako poslušný nástroj ministerskej politiky. Zhromaždenie bolo preto 25. mája 1787 rozpustené.

¹⁸ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 26-27.

¹⁹ PAINE, *Práva človeka*, s. 8.

²⁰ Tamtiež, s. 8.

²¹ WALKER, Thomas C., *The Forgotten Prophter: Tom Paine's Cosmopolitanism and International Relations*, In: *International Studies Quarterly*, č. 44, 2000, s. 51-72.

a sondoval atmosféru politickej scény, ktorá by mohla byť užitočná americkým záujmom.²² Paine sa zároveň v Londýne stretol so svojim budúcim rivalom na poli politického myslenia, Edmundom Burkem a prezentoval mu listy schválené kardinálom de Briennom, ktoré sa niesli v duchu budovania priateľských vzťahov medzi Francúzskom a Britániou a ktoré boli narušené hrozbou možného vojenského konfliktu týkajúceho sa nepokojov v Nizozemsku. Burke ho zároveň uviedol do kruhov niektorých whigovských politikov, ochotných obnoviť bližšie kontakty so Spojenými štátmi.²³ Paine sa tak zoznámil napríklad s Charlesom Foxom, budúcim sympatizantom revolučného Francúzska.²⁴ O Burkovi sa Thomas Paine vyjadril v predslove k anglickému vydaniu *Práv človeka*, ako osobnosti o ktorej si spočiatku myslel, že ako bývalý zástanca nezávislosti amerických kolónií²⁵, bude svoje nadšenie prejavovať i v prípade francúzskych revolučných udalostí. Ako sa ukázalo, obaja muži sa pri svojom stretnutí výrazne podcenili. Thomas Paine sa tak stal v predvečer Francúzskej revolúcie aktívnym politickým sprostredkovateľom jednak pre americké záujmy a na druhej strane i pre francúzske, kde cítil možnosti politických zmien. Zoznámil sa s aktérmi vysokej politiky a dostal sa tak do povedomia tejto spoločnosti.

Po dobytí Bastily a udalostiach, ktoré po nej nasledovali, vyvolali u Paina vlnu entuziazmu a prepadol tak okamžite radosti z možnosti realizácie nastoleného kurzu nového politického usporiadania vo Francúzsku. Paine nikdy nevnímal udalosti americkej revolúcie za lokálnu záležitosť a jej princípy považoval za univerzálne, ktoré mali byť vlastné všetkým „milovníkom ľudstva“. „*Americká revolúcia ukázala v politike to, čo v mechanike bola iba teória ... Slobodu prenasledovali na celom svete, rozum považovali za vzburu; a otroctvo strachu spôsobilo, že sa ľudia báli myslieť ... Len čo sa systém americkej vlády zjavil pred svetom, otriasol despotizmom a ľudia začali pomýšľať o náprave.*“²⁶ Paine tak vo svojej viere v kozmopolitizmus a vedený myšlienkami mesianizmu k všeobecnej revolúcii, považoval americké udalosti za počiatok nového demokratického usporiadania. I v roku 1795 vo svojej práci *Dissertations on First Principles of*

²² Tamtiež, s. 27.

²³ DNB, s. 72.

²⁴ *The Complete Writings*, s. 26.

²⁵ Edmund Burke bol v roku 1770 zvolený za kolóniu New York ako jej zástupca a hovorca v britskom parlamente. Staval sa napríklad odmietavo k americkým daniam, pretože zdieľal názor kolonistov, že bez zastúpenia nie je možné zdanenie. V otázke americkej nezávislosti dospel k názoru, že najlepšie riešenie bude poskytnúť kolóniám nezávislosť.

²⁶ PAINE, *Práva človeka*, s. 142.

Government, zdôrazňoval úlohu Americkej revolúcie ako prvopočiatku k novému usporiadaniu a dôrazne poznamenal, že až do prelomu udalostí, ktoré sa udiali v bývalých severoamerických kolóniách, neprebehli nikde v Európe žiadne zmeny v rámci systému vlád. Všade zotrvali tie isté formy vládnutia, ktorých korene siahali do dávnych dôb a nevedomosť a pokrivené zásady panovali v týchto krajinách i naďalej.²⁷

Do Paríža sa vrátil v novembri 1789 a už na počiatku nasledujúceho roku písal nadšenú správu o francúzskych záležitostiach Edmundovi Burkemu, s ktorým udržoval kontakt a ktorý sa ukázal byť od počiatku k politickým zmenám vo francúzsku skeptický.²⁸ „Keď pán Burke ... predniesol v anglickom parlamente svoju ostrú reč proti Francúzskej revolúcii a Národnému zhromaždeniu, bol som práve v Paríži.“²⁹ Krátko na to sa Paine rozhodol k ceste do Londýna, aby mohol spísať obranu Francúzskej revolúcie, pretože sa dozvedel o chystanom Burkeho pamflete na túto tému. Svoju obhajobu revolúcie plánoval Paine vydať v angličtine, pretože ako poznamenal v predslove k *Právam človeka*, vo Francúzsku čítalo anglicky málo ľudí a preto ochotne sľúbil svojim francúzskym prorevolučne ladeným priateľom, že ideje revolúcie obháji priamo na britskej pôde. Toto otvorené protirevolučné vystúpenie Edmunda Burkeho zahájilo spor, ktorý viedol k vydaniu dvoch výrazných a vplyvných diel, *Úvahy o revolúcii vo Francúzsku*³⁰ a *Práva človeka*.

Burkeho *Úvahy o revolúcii* sa objavili 1. novembra 1790 a Paine okamžite zareagoval a začal písať svoju odpoveď na Burkeho politický traktát. Painova prvá časť *Práva človeka* bola vydaná definitívne 13. marca 1791. V Paríži, po hektických udalostiach spojených s pokusom o útek kráľa, pokračoval v tvorbe druhej časti svojej práce, vydanej 16. februára 1792. Prvé anglické vydanie bolo s veľkou úctou venované prezidentovi Georgovi Washingtonovi: „Predstavujem Vám moje malé pojednanie na obranu tých princípov slobody, ku ktorých vytvoreniu Vaša príkladná cnosť tak neobyčajne prispela ... a tak sa môžete

²⁷ *The political writings of Thomas Paine : secretary to the Committee of Foreign Affairs in the American Revolution : to which is prefixed a brief sketch of the author's life*, Dissertations on the First Principles of Government. (Dalej len: *Dissertations on the First Principles of Government*) [online archive.org] zv. 2, ed. by G. Davidson, Charlestown 1824, s. 325 [cit. 7.4. 2014].

²⁸ BLAKEMORE, *Crisis in representation*, s. 27.

²⁹ PAINE, *Práva človeka*, s.7.

³⁰ BURKE, Edmund, *Úvahy o revoluci ve Francii*. Brno: CDK 1997.

radovať zo šťastia vidieť, že Nový svet regeneroval ten Starý.“³¹ Práva človeka sa stali okamžite populárne a v priebehu niekoľkých týždňov bolo predaných päťdesiat tisíc kusov. Podľa sir Samuela Romillyho, ktorý písal svojim priateľom do Francúzska, toto dielo pomohlo zmeniť názor na revolúciu mnohým jej čitateľom. Ľudové spoločnosti v Anglicku, sympatizujúce s revolučnými myšlienkami zabezpečili pre Paina dostatočný príjem, aby jeho dielo mohlo byť vydané v celej Británii. Mnohí sa naučili citovať časti z jeho *Práva človeka* a traktát silne ovplyvnil liberálne orientovanú buržoáziu, malých farmárov, ale i vysoké aristokratické kruhy. Mnohí čitatelia začali dokonca dúfať, že iskra revolúcie za Lamanšským prielivom preskočí i na ich ostrov.³² *The New Annual Register* pre rok 1791, nemohol samozrejme opomenúť Painovu prácu, ktorej venoval v rubrike *Domestic Literature*, značný priestor. Magazín zdôraznil Painovu osobnú účasť pri niektorých parížskych udalostiach, koniec koncov Thomas Paine bol požiadaný i o odborné rady pri tvorbe Deklarácie práv človeka a občana. Upozorňovali na autorov priateľský vzťah s niektorými hlavnými revolučnými vodcami, ako bol markýz de Lafayette. „Autor je smelý a neohrozený obranca princípov, ktoré sa pán Burke snažil svojim výkladom obrátiť k nenávisti a opovrhovaniu. Prináša (Paine – J. B.) množstvo pravdivých politických informácií, v štýle a jazyku, ktorý je nielen elegantný, ... ale hlavne pôsobivý a zaujímavý. Jeho obrana náboženstva, slobody a práv, ktoré Boh a príroda udelili každému človeku, ... je originálny a nevyvrátený.“³³ Magazín ale zároveň zdôrazňuje, že sa môže niektorým čitateľom možno i oprávnene zdať, že autor aplikuje niektoré myšlienky spôsobom, ktoré nemusia byť po výklade plnou zárukou práv nedotknuteľnosti majetku. Thomas Paine však nikdy nepremýšľal o porušení „posvätného“ práva osobného vlastníctva. V prvej časti práce si však kladie otázku, ktorá svojim obsahom mohla viesť k podozreniu, že autor tým, že uvažuje o sociálnej nerovnosti, môže povzbudzovať myšlienku práva narušenia osobného vlastníctva. „Čím je to, že vrstva ľudí, ktorá sa označuje za hrubú a nevedomú zberbu, je vo všetkých starých krajinách tak nesmierne početná?“³⁴

³¹ *The Writings of Thomas Paine*. (Ďalej len: *The Writings of Thomas Paine*) [online Library of Liberty] zv. 2, ed. by Moncure Daniel Conway, New York: G.P. Putnam's Sons 1894 [cit. 7. 4. 2014].

³² *The Complete Writings*, s. 28.

³³ *The New Annual Register or General Repository of History, Politics and Literature for the Year 1791*. [online Haiti Trust] London: G. G. J. and J. Robinson, s. 258 [cit. 7. 4. 2014].

³⁴ PAINE, *Práva človeka*, s. 35.

Ďalej pokračoval kritikou ako je táto masa ľudí zatlačovaná, aby ešte viacej vynikol lesk života aristokracie.

Obaja autori, Burke i Paine, vnímali revolúciu rozdielne. Thomas Paine považoval francúzske udalosti za ideovú záležitosť, ktorá už ale započala dávno pred jej vypuknutím. Poukazoval na myšlienkový základ vychádzajúci z diel francúzskych filozofov, na americkú revolúciu, na finančnú a politickú krízu francúzskej monarchie, na zvolanie zhromaždenia notáblov a napokon na zasadanie generálnych stavov a vznik Národného zhromaždenia. Burke považoval Francúzsku revolúciu za revoltu proti tradičnému rádu a spoločenskému usporiadaniu a svojim dielom varoval všetkých, ktorí by sa postavili proti zavedeným autoritám ako bola šľachta, cirkev a kráľ, pretože bez nich sa spoločnosť prepadne do chaosu a vlády sa zmocní nevzdelaná zberba. Paine preto vinil Burkeho z toho, že nepochopil príčiny a korene revolúcie. Obaja autori však pristupovali k problematike selektívnym spôsobom, čo znamenalo, že vynechaním, alebo zdôraznením istých skutočností podporovali svoje tvrdenia. Edmund Burke napríklad popisoval októbrové dni roku 1789 ako vlnu brutálnych násilností a útoku na kráľovský majestát, pri ktorom bola kráľovná priamo ohrozená na živote. Paine sa pri obhajobe pochodu nespokojných žien do Versailles snažil vykresliť dav, ktorý sa pod vplyvom správ o „sprisahaní proti revolúcii“ rozhodol aktívne zakročiť k obrane svojich novo získaných práv. *„Kráľ otáľal ... najmä s deklaráciou ľudských práv a dekrétov zo 4. augusta.“*³⁵ Paine nezabudol spomenúť banket vo Versailles, na ktorom boli pošliapané národné kokardy. Vynechal však jeden z najzákladnejších dôvodov pochodu rozhorčených žien, ich žiadosť chleba. Tento požiadavok by totiž nezapadal do vznešenej predstavy boja za slobodu. Paine sa tiež vyhýbal popisu násilných udalostí, ktoré sa v priebehu 5. a 6. októbra udiali. Keď Edmund Burke zdôrazňoval, že kráľovná len o vlások unikla smrti, Thomas Paine záležitosť bagatelizoval zovšeobecnením, že keď dav vtrhol do paláca, *„hluk zobudil a vydesil nielen kráľovnú, ako to píše pán Burke, ale všetkých, ktorí boli v paláci“*.³⁶ Obe diela sa dočkali obrovského ohlasu a Burkeho Úvahy získali čoskoro nových prívržencov, pretože ako udalosti revolúcie postupovali, zdalo sa, že predpovede autora traktátu sa začínajú postupne vyplňovať.

³⁵ Tamtiež, s. 36.

³⁶ Tamtiež, s. 39-40.

Nepriateľ monarchie, nie však osoby kráľa

Po odchode z Londýna, kde zožal Paine ohromný úspech vďaka vydaniu jeho prvej časti *Práva človeka*, sa po príchode do Paríža skontaktoval s významnými a vzdelanými mužmi zapojenými do revolučného diania, ako bol matematik a filozof Condorcet, literát a autor slávneho pamfletu *Čo je tretí stav?* abbé Sieyès, či Nicolas de Bonneville, zakladateľ *Cercle Social*³⁷. V Paríži Paine zároveň plánoval zahájiť písanie druhej časti svojho diela, ale v jeho práci ho prerušila významná a zároveň prelomová udalosť.³⁸ Kráľ sa pokúsil v noci z 20. na 21. júna 1791 o útek i s celou svojou rodinou, ale jeho cesta skončila neslávne v mestečku Varennes, kde bol spoznaný a eskortovaný späť do hlavného mesta. Tiché a hrozivé prijatie od davu, ktorý lemoval ulice, naznačovalo blížiaci sa konflikt medzi konštitučnými monarchistami, ktorí nechceli zahodiť prácu na ústave, ktorá mala vojsť v platnosť 3. septembra 1791 a medzi republikánmi, odmietajúcimi po tomto čine uznávať viac autoritu kráľa. Ľudovít XVI. ale zanechal pred útekom list, ktorým vysvetľoval dôvod svojho činu. Poukázal na postavenie monarchu, ktorému v rámci nového systému síce ústava prisúdila istú rolu výkonnej moci, ale v skutočnosti mu vôbec nedovoľovala ju využiť. V zahraničnej politike nesmel napríklad bez ratifikácie zhromaždenia podpisovať mierové zmluvy, ani vyhlasovať vojnu, či sa podieľať na obchodných dohodách. Nesmel zasahovať ani do schvaľovania vyslancov, či menovania štátnych úradníkov, ktorí ale pracovali v mene kráľa. Nesmel udeľovať milosť, ani zmierňovať tresty. Jeho pozícia bola skutočne akoby nadbytočná. Nezabudol však spomenúť, čo nebolo veľmi taktické, že všetky verejné prisahy a vystúpenia činil po nátlakom.³⁹ Takto mohol byť obvinený svojimi nepriateľmi i z krivej prisahy.

³⁷ Cercle Social, tiež Les amis de la Vérité, bolo hnutie za Francúzskej revolúcie, ktoré v sebe zahŕňalo demokraticko-náboženský spiritualizmus revolučnej doby. K jeho zakladateľom patrili Claude Fauchet a Nicolas de Bonneville a formálne bola táto spoločnosť založená vo februári 1790. Nešlo o jednotné a ostro vyhranené hnutia. Členovia zdôrazňovali univerzálnu úlohu spolku a kresťanskú bratskú lásku. Táto spoločnosť však bola v skutočnosti otvorená skôr elite, než ľudovým širokým masám. Potom, čo bol abbé Fauchet obvinený z hlásania rovnostárstva a agrárneho zákona, začalo hnutie postupne upadať a po povstaní proti girondistom na prelome mája a júna 1793, ktorí sa v ňom sami aktívne angažovali, bolo hnutie úplne zakázané. K obnove došlo opäť po 9. thermidore, ale bývalú slávu, ale bývalú slávu už nedosiahlo.

³⁸ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 28.

³⁹ SCHAMA, Simon, *Občané, kronika Francúzskej revolúcie*. Praha: Prostor 2004, s. 582.

Prv než došlo ku krvavej udalosti na Marsovom poli, 17. júla 1791, kde občania Paríža pod taktovkou členov klubu kordeliérov podpísali petíciu žiadajúcu odvolanie kráľa, objavil sa na parížskych stenách manifest *La proclamation républicaine*. Prvý Painov konvertita k republikanizmu sa stal Achille Duchâtelet. Obaja 1. júla nechali vylepiť po Paríži proklamáciu, ktorou sa otvorene hlásili k republikanizmu a kritizovali kráľa pre jeho čin, odmietajúc viacej podliehať jeho autorite. Kráľ sa stal podľa autora nielen politicky nadbytočným, ale i bremenom pre celý národ. Jeho prítomnosť už viacej nebola potrebná. Sám sa svojim útekom vzdal trónu a národ tak už nemohol viacej veriť mužovi, ktorý sklamal ich dôveru, krivo prisahal a napokon sa tajne pokúsil o útek s podvodným pasom, prestrojený za komorníka a smerujúci za hranice „plné zradcov a dezertérov“, pričom evidentne premýšľal navrátiť sa do zeme, aby násilnou cestou obnovil svoju despotickejšiu vládu. Paine si ďalej kládol otázku, či má byť jeho útek považovaný za čin sprisahancov majúcich vplyv na kráľovu osobu, alebo sa na tejto zrade podieľal sám. Bolo to spontánne rozhodnutie jeho samotného, alebo ho k tomu inšpirovali iní? To nie je vôbec podstatné, zdôraznil Paine, či je to blázon, alebo pokrytec, hlupák, či zradca. Ukázal sa týmto činom ako bezcenný pre svoje postavenie, ktoré mu bolo zverené.⁴⁰ Paine takto reagoval na vyhlásenia niektorých konštitučných monarchistov, ktorí zakrátko vytvorili oddelením sa od klubu jakobínov vlastný klub feuillantov, že kráľ bol v skutočnosti unesený. Ľudovít XVI. už nemá žiadnu autoritu, pokračoval Paine a „*my už nemáme žiadnu povinnosť poslúchať ho. Stal sa pre nás ľahostajným a môžeme ho vidieť už len ako Ľudovíta Kapeta*“⁴¹. Pokiaľ však ide o samotnú bezpečnosť osoby kráľa, Paine idealisticky dúfal, že Francúzi sa nesklonia k tak prízemnej záležitosti ako je odplata, bolo by to pre nich ponížujúce. Všeobecná mierumilovnosť je predsa nepopierateľným dôkazom a charakterom slobodných ľudí, ktorí sa vzájomne rešpektujú.⁴² Paine akoby nevidel predchádzajúce udalosti spojené s neustálym nátlakom a násilnosťami. Zotrval tak vo svojej naivite, ale i mierumilovnosti dokonca i v priebehu súdu s kráľom, kde otvorene žiadal život pre Ľudovíta a rozhneval si tak nie len poslancov Hory, ale i Marata, ktorý svoje rozhorčenie ukázal dokonca názorným vystúpením. Už týmto manifestom tak Paine poukázal, že je síce zarytým

⁴⁰ *The Writings of Thomas Paine*. [online Library of Liberty] zv. 3., ed. by Moncure Daniel Conway, New York: G. P. Putnam's Sons 1894, s. 8-9 [cit. 7. 4. 2014].

⁴¹ *The Writings of Thomas Paine*, zv. 3., s. 8-9.

⁴² Tamtiež.

nepriateľom monarchizmu, ale nie voči osobe kráľa. Tento názor bude trvalo obhajovať a to až do popravu Ľudovíta XVI.

V priebehu júla 1791 sa vyformoval republikánsky klub, ktorý mal päť členov. Okrem Paina, tam patrili Duchâtelet, Condorcet, Lathenas a Nicolas de Bonneville. Rozhodli sa zároveň vydávať noviny *Republikán* (Le Républicain), v ktorých neúnavne útočili na monarchiu.⁴³ Paine v *Republikánovi* píše, že monarchia už svojim slovným významom vyjadruje absolútnu silu a moc jedinca, ktorý môže byť tyranom, bláznom, či pokrytcom. Autor neustále zdôrazňoval i v ďalších svojich prácach, že v systéme dedičnej monarchie sa panovníkom nestáva muž, ktorý je obdarený pevným charakterom a schopnosťami skutočne rozumne a spravodlivo vládnuť, ale roľu pri výbere budúceho vladára hrá obyčajná náhoda. Pôrod, ktorý privedie na svet prvorodeného syna a ten môže byť i hlupák, či šialenec, ale podľa nástupníckeho práva musí zemi vládnuť. „*Pojem dedičných zákonodarcov je rovnako nezmyselný ako pojem dedičných sudcov či dedičných porotcov, rovnako absurdný ako dedičný matematik či dedičný mudrc a rovnako smiešny ako dedičný básnik.*“⁴⁴ Ak si jedna generácia vyberie vládu, nemôže svojim skutkom zväzovať generácie nasledovné, ako to bolo podľa Paina v prípade Slávnej revolúcie 1688, kde parlament vyjadril novému panovníkovi svoje najpokornejšie a najvernejšie podrobenie a rovnako tak zaviazal k tomuto aktu i jeho dedičov a budúce generácie. Ústavodarné zhromaždenie Francúzska v roku 1789 previedlo rovnakú chybu ako to učinil anglický parlament v roku 1688, pretože predpokladal vytvorenie dedičného nástupníctva pre rodinu Kapetov, ktorých začlenil do ústavy.⁴⁵ Paine ďalej v *Republikánovi* zdôraznil, že už len podľa významu slova monarchia, nemôže Francúzsko prijať viacej tento systém vlády za svoj, pretože by to urážalo jej meno. Tento duch vlády bol definitívne odmietnutý v Amerike a Francúzsko bude iste nasledovníkom tohto vznešeného príkladu.⁴⁶

Thomas Paine sa v ešte v priebehu júla navrátil do Londýna, dúfajúc zároveň, že bude na ostrove úspešne pokračovať v obrane Francúzskej revolúcie a tým i v inšpirácii jej myšlienkami, z ktorých by nakoniec mohli vziť i otvorené skutky. Po príchode do Británie si prečítal v *Moniteur* list, v ktorom abbé Sieyès reagoval

⁴³ *The Complete Writings*, s. 29.

⁴⁴ PAINE, *Práva človeka*, s. 62.

⁴⁵ *Dissertations on the First Principles of Government*, s. 333.

⁴⁶ *The Writings of Thomas Paine*, zv. 3., s. 8-9.

na Painovu republikánsku aktivitu a v ktorom sa otvorene postavil na stranu konštitučnej monarchie. Thomas Paine neváhal zareagovať, ale jeho odpoveď sa niesla v duchu priateľského vzťahu s abbému, zdôrazňujúc Sieyèsovu literárnu i morálnu reputáciu. Opäť tu poukázal na svoj otvorený odpor k monarchii, ale zároveň neutrálny vzťah k osobe kráľa. Paine sa politicky vyznal k vláde volených reprezentantov a k systému vychádzajúceho z Deklarácie práv. To sú princípy, ktoré neboli podľa autora plne v súlade s novou francúzskou ústavou. Republikanizmus je v úplnej opozícii k monarchii a aristokracii. V čom sa však zhodovali a to Paine zdôraznil, bolo ich rozhorčené odsudzovanie vlády, ktorá žije v nadbytočnom prepychu, zatiaľ čo väčšina obyvateľstva sotva prežívala zo svojho minima. Táto disproporcja je len cestou ku korupcii. A znova sa na záver listu vrátil k svojmu „rozpoltenému“ vzťahu k monarchii. „*Musím zopakovať, že nie som osobný nepriateľ kráľov. Práve naopak. Nikto si srdečnejšie nepraje vidieť týchto mužov šťastných ... ako súkromné osoby; som ale otvorený a neohrozený nepriateľ toho, čo sa nazýva monarchia.*“⁴⁷

Viera v svetovú revolúciu

V Londýne Paine dopísal druhú časť *Práva človeka*, ktoré boli vydané 16. februára 1792 a jeho práca zožala rovnako veľký úspech ako diel prvý. Tentoraz sa však Paine zameral viac na výklad svojej predstavy o ideálnych princípoch vlády a tým i fungovania spoločnosti. Zaoberal sa analýzou základných príčin spoločenskej nespokojnosti a vypracoval program návrhu jej sociálnej nápravy. V tejto práci sa však objavuje i Painova predstava svetovej revolúcie a cesty k novej ére ľudstva. „*Kedže sa revolúcie už začali, možno očakávať, že budú nasledovať ďalšie. Neuveriteľné a stále rastúce výdavky starých vlád, početné vojny, ktoré vedú, alebo vyvolávajú, prekážky, ktoré sa kladú do cesty všeobecnej civilizácii a slobodným stykom, ako aj útlak a uzurpácia, ktoré vyvolávajú vo svojich krajinách, pripravili svet o trpezlivosť a majetok ... Možno čakať ďalšie revolúcie. Už sa o nich všeobecne hovorí a možno predpokladať, že sú na programe.*“⁴⁸ Paine naprosto prepadol osvietenskej predstave šíriaceho sa pokroku. Stále tiež veril, že jeho rodná vlasť bude dejiskom ďalšej v rade mnohých revolúcií.

⁴⁷ *The Writings of Thomas Paine*, zv. 3., s. 11-12.

⁴⁸ PAINE, *Práva človeka*, s. 144.

Britská spoločnosť sa však už pomaly začala odvracať od Francúzskej revolúcie. V Zákonodarnom zhromaždení medzitým prebiehala euforická kampaň žiadajúca vstup Francúzska do vojny s európskymi tyranmi, v ktorej čele stáli girondisti. Rétorika Brissota, Vergniauda, Guadeta bola plná idealistických predstáv o svätej povinnosti francúzskeho národa šíriť myšlienky revolúcie do všetkých zemí, otvoriť cestu novému úsvitu spoločnosti, kde sa tróny despotov budú borieť pod tlakom nových ideí. Myšlienka ľahkej „oslobodzovacej“ vojny bola asi tak mylná ako predstava, že budú francúzske vojská za hranicami vítané s otvorenou náručou. Je však dôležité zdôrazniť, že Thomas Paine i napriek svojmu pacifizmu schvaľoval a podporoval iniciatívu girondistov v ich kampani. Podľa neho sa totiž nejednalo o klasickú útočnú vojnu, ale o postup slobodnej francúzskej armády, ktorá mala potlačovať despotizmus a nastoľovať nové demokratické zriadenie.

Painov koncept premeny zásad vlády a spoločnosti sa neobjavil len v *Právach človeka*, ale i v ďalších jeho prácach. Je dôležité predstaviť tieto myšlienky podrobnejšie, pretože i osobnosť Thoma Paina bude bližšie pochopiteľná. Bol to intelektuál, ktorý zaujal nie len svojimi kozmopolitnými politickými predstavami, ale i chápaním náboženstva a jeho úlohy. Už v predslove k francúzskemu vydaniu prvej časti *Práva človeka*, ktoré sa objavili v máji 1791, sa Paine obracal na Francúzov a povzbudzoval ich v predstave, že ich revolúcia je a bude vítaná národmi vo všetkých krajinách, stačí len malá iskra. Píše, že prípad francúzskej revolúcie sa netýka len celej Európy, ale celého sveta. I keď vlády starých monarchií nie sú vôbec naklonené tejto novej myšlienke, Francúzi nesmú zamieňať národ s vládou. Tento prípad popísal na negatívnom prístupe britskej vlády k revolúcii, pričom bol podľa Paina národ naopak novým ideám naklonený. To, že pán Burke, alebo ministerský predseda Pitt vystupujú za podpory slabošského kráľa Juraja III. v parlamente útočne proti diani vo Francúzsku neznamená, že pokrok slobody bude vo svojom šírení zastavený. Francúzi by mali tiež vedieť, že väčšina anglických novín je platená vládou aby špinila revolúciu a obracala verejnú mienku, ale to bolo podľa Paina zbytočné, lebo tieto klamstvá nebudú mať trvalý účinok.⁴⁹ Thomas Paine však neskončil v otázke svetovej revolúcie len pri slovách. Konvent vydal na návrh girondinského poslanca La Révellièra-Lépeauxa 19. novembra 1792 kontroverzný dekrét, ktorý hlásal že francúzsky národ je ochotný

⁴⁹ *The Writings of Thomas Paine*, zv. 2., s. 213-214.

pomôcť všetkým ostatným národom, ak si budú priat' zbaviť sa svojho despotického bremena a zasiať semeno slobody. Paine sa po tomto dekréte okamžite obrátil na ministra zahraničných záležitostí Pierra Lebruna s vypracovaným revolučným plánom. Podľa nového nariadenia, by mohla francúzska republika pomôcť írskym revolucionárom v ich boji za slobodu. Opatrný Lebrun sa však rozhodol najprv zistiť prostredníctvom Eleazera Oswalda, írskoho Američana a dobrého priateľa Paina, ktorý mal tajne vycestovať do Londýna, či sú prípadnej revolúcii naklonení i Angličania. Tento špionážny plán bol zverený do rúk práve Painovi. Zároveň sa v novembri 1792 v Paríži vyformoval klub britských republikánov, ktorý mal byť v budúcnosti známy hlavne svojimi špionážnymi aktivitami a to v úzkom spojení s francúzskou vládou. Jej členom bol i Thomas Paine. Britský klub dúfal v svetovú revolúciu a úlohou Paina bola vypracovať univerzálnu republikánsku ústavu.⁵⁰

Dedičná monarchia bola opakovane pre Paina nepochopiteľným systémom, kde „*králi nastupujú jeden po druhom nie ako rozumné bytosti, ale ako živočíchy. Nezáleží na tom, aké majú duševné, či morálne vlastnosti*“⁵¹. Pre autora monarchistický systém obecné prináša neustálu vojnu. „*Keď teda vlády vedú vojny, znamená to útok na spoločný obchod ako celok, takže následky sú tie isté, ako keby každá vláda napadla svoj vlastný obchod.*“⁵² V predslove k francúzskemu vydaniu *Práva človeka* píše, že monarchistické vlády potrebujú k svojmu fungovaniu nepriateľov v iných krajinách. Anglická vláda sa podľa Paina chová veľmi zvlášť. Vidí, že francúzsky a anglický ľud sa zbavuje predsudkov a falošných predstáv, ktoré ich pred tým stavali proti sebe. Vlode preto teraz vyvstali obavy, že po strate nepriateľa nebude mať zámienku pre svoje obrovské príjmy a dane, ktoré kvôli tomu považovala za nevyhnutné.⁵³ Paine nemal nikdy idealistickú predstavu o láskavej povahe človeka. Podľa neho ale monarchizmus bránil ľudskému vzdelaniu a potláčal v ľuďoch to dobré, čo v nich bolo. Len demokratický systém môže z človeka vychovať o vybudovať kultivovanú bytosť. Tieto myšlienky boli odrazov francúzskej osvieteneckej filozofie, ktorá hlásala, že nový zákonodarný a tým i spoločenský systém, môže sám o sebe zaistiť mravné chovanie, pričom Rousseau považoval za nevyhnutnú súčasť výchovy i prítomnosť strachu z Boha.

⁵⁰ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 31.

⁵¹ PAINE, *Práva človeka*, s. 157

⁵² Tamtiež, s. 200.

⁵³ *The Writings of Thomas Paine*, Vol. 2., s. 213-214.

Človek podľa filozofov nie je v podstate zlý, ale skazeným a nemorálnym ho tvoria špatné inštitúcie.⁵⁴ Preto ich treba zmeniť. Paine zdôrazňoval, že revolúcie, ktoré sa uskutočnili pred americkou a francúzskou neboli ničím, pretože sa obmedzili len na zmenu osôb a opatrení, no nie na zmenu zásad.⁵⁵ Ľudská humánnosť bude rásť na základe vzájomných otvorených diskusií, pre Paina to bola medzinárodná politika dávajúca prednosť otvoreným rozhovorom pred vojnovými konfliktami a na základe dodržovania ľudských práv.⁵⁶ Mier bude potom prirodzene v záujme osvietenej spoločnosti a monarchistický systém bude zakázaný. Paine bol presvedčený, že nie je možné, aby vedľa seba fungovali republiky a monarchie. Oba systémy sa budú musieť dostať pre svoje rozdielne zásady automaticky do konfliktu. Preto dúfal v svetovú revolúciu a vo vytvorenie systému republík, ktoré budú vzájomne mierovo nažívať na základe spoločného slobodného medzinárodného obchodu. Táto forma kontaktu rozvinie i záujem o vzájomné poznávanie sa a porozumenie. Takto bude zaistený pacifistický systém v novom demokratickom svete.⁵⁷

Thomas Paine sa pre svoje myšlienky všesvetovej revolúcie musel logicky stať i členom hnutia *Cercle Social*, ktoré bolo možné chápať ako niečo medzi revolučným klubom a politickou akadémiou. Jeho cieľom bolo spojiť ideály revolúcie s kresťanskou tradíciou.⁵⁸ Jeden zo zakladateľov, Nicolas de Bonneville predstavil *Cercle Social* ako intelektuálny predvoj, ktorý pripraví Európanov na sériu apokalyptických revolúcií.⁵⁹ Takto bola v októbri 1790 vytvorená *Svetová konfederácia priateľov pravdy* (*Confédération Universelle des Amis de la Vérité*) a z tejto federácie plynuli myšlienky celosvetového bratstva na základe zásad slobody, rovnosti a jednoty. I keď boli prvé zasadania verejné, jednalo sa od počiatku o hnutie intelektuálov, prepojených cez korešpondenciu na revolučné kluby v Utrechte, Ženeve, Filadelfii i Londýne.⁶⁰ Bonneville uzavrel klub pre čisto intelektuálnu spoločnosť, ktorá mala podľa jeho vlastných slov pomôcť

⁵⁴ TALMON, Jacob L. T., *O pôvodu totalitní demokracie: Politická teorie za Francouzské revoluce a po ní*. Praha: Sociologické nakladatelství 1998, s. 34, 41.

⁵⁵ PAINE, *Práva člověka*, s. 144.

⁵⁶ WALKER, *The Forgotten Prophter*, s. 56-57.

⁵⁷ Tamtiež.

⁵⁸ MAIER, Hans, *Revoluce a církev*. Brno: CDK, s. 67.

⁵⁹ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 30.

⁶⁰ ROSE, R. B., *Socialism and the French Revolution: The Cercle Social and the Enragés*. (Ďalej len: *Socialism and the French Revolution*), In: *Bulletin of the John Rylands Library, Manchester*, 41-1., 1958, s. 139- 165.

regenerovať svet iniciovaním ideologickej revolúcie proti despotizmu.⁶¹ *Cercle Social* bol zároveň v úzkom spojení s girondistami ako koniec koncov i Thomas Paine. Hnutie malo silne náboženský charakter, nie však presadzovaním cirkevných záujmov, ale prostredníctvom výkladu Spoločenskej zmluvy Claudom Fauchetom, smerovalo k „zvestovaniu evanjelia bratstva a univerzálnej lásky, ktoré revolúcia prebudila k novému životu“⁶². *Cercle Social* smerovalo s týmto výkladom k nábožensko-politickej jednote štátu, podľa Rousseauovej predstavy. Filozofia osvietenstva videla ideál spoločnosti v jednote a podľa nej „žiadny občan neznamena nič a ničoho nedosiahne bez ostatných a zdroj života celku je totožný, alebo nadriadený zdrojom života všetkých jednotlivcov ... Individualizmus bude musieť ustúpiť kolektivismu, egoizmus mravnosti“⁶³. Podľa Robespierrovej predstavy, vychádzajúcej s myšlienok Rousseaua, medzi náboženským zmyslom pre bázeň a vlasteneckou poslušnosťou nemusí vôbec dôjsť ku kolízii, ba naopak, môžu vzájomne splynúť a nové republikánske náboženstvo vytvorí dokonalú jednotu s politickými cieľmi. To znamenalo, že nebude existovať rozdiel medzi kňazom a sudcom, náboženské a vlastenecké obrady budú rovnaké a slúžiť vlasti bude totožné ako slúžiť Bohu.⁶⁴ Tento pokus jednoty vyjadril Robespierre na veľkolepej slávnosti Najvyššej Bytosti. Thomas Paine sa s mnohými internacionálnymi myšlienkami hnutia stotožnil, ale v otázke viery a náboženstva odmietal akékoľvek obrady a slávnosti. V tom by sa neskôr nemohol zhodovať s Robespierrom. Painove myšlienky boli určite ušľachtilé, ale jeho predstavy o politickej realite týkajúcej sa napríklad Británie sa nemohli zlučovať s jeho veľkolepými plánmi. Akoby bol skutočne zaslepený svojimi ideálmi a nevidel tak skutočné dianie okolo seba. Nebol však utopista, ale veril ako osvietenec v neustály pokrok a tak dúfal, že Francúzska revolúcia nie je v danom okamžiku posledná.

Prvé sklamanie

Po vydaní tridsaťtisíc kusov. Za pričinenia autora sa navrhlo lacnejšie viazanie a dielo sa tak stalo dostupné širším vrstvám obyvateľstva.⁶⁵ Podobne ako v prvom

⁶¹ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 30.

⁶² MAIER, s. 69.

⁶³ TALMON, s. 52.

⁶⁴ Tamtiež, s. 36.

⁶⁵ *The Complete Writings*, s. 31-32.

diely i tu autor kritizoval britský ústavný systém. Vláda sa tento raz rozhodla zakročiť. Jeho práca bola 21. mája 1792 vyhlásená za buričskú, autor mal byť predvolaný k súdu 8. júna, ale vláda z nevysvetlených dôvodov jednanie odložila na 18. december.⁶⁶ Za Painovej neprítomnosti sa ale vo Francúzsku udiali prevratné zmeny, ktoré čiastočne otriasli hodnovernosťou obsahu *Práva človeka*. Povstaním z 10. augusta 1792 boli útokom na Tuileries pochované posledné zvyšky monarchie a kráľovská rodina bola za krátko uvrhnutá do väzenia v Temple. Mocenské centrum sa prenieslo do rúk povstaleckej komúny, ktorá celé povstanie realizovala a v jej vedení boli takí radikáli ako Marat, či Robespierre. Od Zákonodarného zhromaždenia si nová moc vyžiadala právomoci pre zatýkanie, výsluch, či väznenie bez súdneho príkazu a tieto aktivity mal na starosti novovzniknutý *Dozorný výbor* (Comité de surveillance), v ktorom zasadali muži ministra spravodlivosti, Dantona. V priebehu prvých dvoch týždňov bolo pozatýkaných asi tisíc ľudí pod rôznymi zámienkami, ktorí sa tak pridružili k obetiam z povstania z 10. augusta. Zatýkaní boli neprísažní kňazi a mnohí zástancovia konštitučnej monarchie, zároveň bola zakázaná royalistická tlač a redaktori a tlačiarci skončili vo väzení. Ku koncu augusta boli prevedené rozsiahle domové prehliadky a väznice sa opäť naplnili novými prírastkami. Do tejto radikálnej atmosféry pribudli hrozivé správy z bojiska. Francúzsko vstúpilo do vojny 20. februára 1792 tým, že vyhlásilo vojnu kráľovi českému a uhorskému.⁶⁷ Prvé vojenské neúspechy, ktoré okamžite nasledovali, však spočiatku priamo neohrozili hlavné mesto. Nové správy z fronty ale vyvolali skutočné obavy, pretože pruské vojská 19. augusta prekročili francúzske hranice a po páde pevnosti Longwy, obklúčili strategicky dôležitý Verdun. Ak by sa neudržal, cesta do Paríža by bola voľná. Mesto zachvátila oprávnená panika a šírili sa skôr pesimistické predpovede, než viera vo víťazstvo. Hérault de Séchelles, predseda Zákonodarného zhromaždenia vyhlásil, že „Vlasť je v nebezpečí“ a na frontu malo okamžite vyraziť tridsaťtisíc dobrovoľníkov. Zároveň s tým sa vynorila otázka týkajúca sa problému preplnených parížskych väzníc a väzni začali byť považovaní za možnú „piatu kolónu“, ktorá by po odchode dobrovoľníkov na frontu mohla uvaliť

⁶⁶ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 28-29.

⁶⁷ Zákonodarné zhromaždenie vyhlásilo vojnu Františkovi, nie ako cisárovi Svätej ríše rímskej, ale ako kráľovi českému a uhorskému, pretože dúfalo, že sa hneď nezapletie do vojny proti celej ríši. Po poprave kráľa Ľudovíta XVI., ktorá sa odohrala 21. januára 1793, sa pridali k Rakúsku a Prusku, ktoré už bojovali proti Francúzsku i Veľká Británia, Španielsko, Spojené nizozemské provincie a tiež nemecké a italské štáty.

bezbranné mesto do jedného veľkého masakru.⁶⁸ Tomuto plánu bolo potreba predísť tým, že patrioti prví zasiahnu proti týmto zradcom kujúcim pikle vo svojich celách. Výsledkom boli tzv. septembrové masakry. Počiatočné nekoordinované vraždenie väzňov mali začať riadiť tzv. ľudové tribunály ustanovené priamo vo väzniciach, ktoré však boli výsmechom právu. Obeťami sa stali okrem švajčiarskych gardistov a zvyšku dvoranov, ktorí prežili útok na Tuileries i neprísažní kňazi a vysokí duchovní, pozatýkaní royalisti, ale i mnohé prostitútky, či skutoční kriminálnici, ktorí sa nachádzali v inkriminovaných väzeniach.

Tieto jatky trvali od 2. do 6. septembra 1792 a vyvolali šokovaný úžas nie len u domácich zástancov revolúcie, ale i v zahraničí. Thomas Paine, ktorý otvorene súhlasil s pádom monarchie, nemohol uveriť následnému krvavému masakru, ktorý podľa jeho neskoršieho vyjadrenia poškodil obraz revolúcie v Británii. Pre Paina to musela byť doslova nočná mora. Britské noviny *The Times* z 10. septembra 1792 podali správu o masakroch od očitého svedka pána Lindsaya, ktorí sa v inkriminovanej dobe nachádzal v Paríži a mohol si podľa novín gratulovať, že unikol tomuto nebezpečenstvu v zdraví. „*V histórii ľudstva niet príkladu takej svojvôle a hanebných výstrelkov ... ulice Paríža boli pokryté rozštvrtenými telami zohavených obetí*“⁶⁹, ktoré sa stali tak bežnými, že okoloidúci po nich kráčali bez akýchkoľvek výrazných známk zdesenia. Davy vnímali zabíjanie svojich spoluobčanov asi tak, ako keď samopašní chlapi zabíjajú mačku, alebo psa.⁷⁰ Podľa očitého svedka, ktorý podával správy pre *The Times*, bolo nebezpečné pohybovať sa po Paríži v peknom elegantnom odevu gentlemana, pretože sa tým človek mohol javiť ako aristokrat a uviesť sa tak do priameho nebezpečenstva. Helen Maria Williamsová, ktorá pobývala v revolučnej Paríži, neskôr písala vo svojich *Listoch*⁷¹ venovaných politickým udalostiam revolučného Francúzska, že

⁶⁸ SCHAMA, s. 643 -- 649.

⁶⁹ *London Times, Monday, Sept. 10, 1792* In: British Newspaper Coverage of the French Revolution, A Small Archive of the British View of Unspeakable Events in the French Revolution. (Ďalej len: *London Times, Monday, Sept. 10, 1792*) [online oldsite.english.ucsb.edu] Alan Liu, English Dept., U. California, Santa Barbara, with research assistance from Sheila Hwang and Vincent Willoughby, Feb. 22, 2000 [cit. 7.4. 2014].

⁷⁰ *London Times, Monday, Sept. 10, 1792*.

⁷¹ Helen Maria Williamsová napísala niekoľko zväzkov *Letters*, ktoré sa týkali revolučného diania vo Francúzsku. Patrili tam *Letters written in France, in the summer 1790, to a friend in England*, *Letters containing a sketch of the politics of France : from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794*. *Of the Scenes which have Passed in the Prisons of Paris* a nakoniec *Letters containing a sketch of the scenes which has passed in various departements of France during the tyranny of Robespierre and of the events which took place in Paris on the 28th of July 1794*.

po nástupe „Hory“ v Konvente a upevnení teroru, sa nikto neodvážil vychádzať na ulicu v upravenom a čistom odeve, aby neupadol v podozrenie z „aristokratizmu“. *„Toto sú tie práva človeka? To je tá sloboda ľudskej prirodzenosti?“*⁷² I najkrutejšie štvornohé tvory pohybujúce sa po africkej púšti sú jemnejšie, než dvojnohé parížske zvieratá. I Góti a Vandali, ktorí dobyli Rím boli miernejší, než francúzski barbari.⁷³ *The Times* následne pokračovali vo výpočte obetí a menovite spomenuli krutý osud pani de Lamballe, vernej priateľky Márie Antoinetty, či kardinála de la Rochefacoulta, alebo arcibiskupa z Arles.

Paine bol za svoju literárnu činnosť v predvečer masakrov vo Francúzsku patrične ocenený. Zákonodarným zhromaždením získal 26. augusta za svoju obhajobu revolučných myšlienok čestným titul francúzskeho občana⁷⁴, na čo 25. septembra hrdo zareagoval: *„Prijal som s nežnou vďačnosťou poctu, ktorou mi Národné zhromaždenie udelilo titul občan Francúzska ... Cítim, že moje šťastie sa stále zväčšuje s rozbíjajúcimi sa bariérami, ktoré rozdeľovali patriotizmus z rôznych krajín ... Scéna, ktorá sa teraz otvára Francúzsku, siaha ďaleko za jej hranice. Každý národ sa stáva jej priateľom, rovnako ako sa každá vláda jej nepriateľom. Z hrôzy, ktorú despotizmus cíti, vznikla tajná konfederácia tyranov a ich útok na Francúzsko bol len produktom ich strachu z domácej situácie.“*⁷⁵ V priebehu volieb do nového zákonodarného orgánu, Národného konventu, bol Paine zvolený poslancom v troch departementoch, z toho spoločne s Robespierrom za departement Calais.⁷⁶ Po svojom zvolení Paine konečne odcestoval do Paríža, kde sa objavil 19. septembra, aby sa mohol priamo zapojiť do politického diania. Medzitým sa v Anglicku schyľovalo k pripravovanému procesu s autorom diela *Práva človeka*. Francúzsky minister zahraničných záležitostí Lebrun, obdržal 2. novembra 1792 v tejto záležitosti od Noëla z Londýna list, ktorý popisoval atmosféru panujúcu medzi obyvateľstvom očakávajúcim proces a kladúcim si otázku *„či skutočne žijú v slobodnej krajine, kde je dokonca i kritika vlády právom občana. Ak padne akékoľvek rozhodnutie v tejto záležitosti, výsledok bude vždy*

⁷² *London Times, Monday, Sept. 10, 1792.*

⁷³ Tamtiež.

⁷⁴ Zákonodarné zhromaždenie udelilo 26. augusta 1792 čestný titul francúzskeho občana i ďalším osobám ako boli napríklad Priestly, Wilberforce, Anacharsis Clootz, Washington, Hamilton, či Kościuszko.

⁷⁵ *The Writings of Thomas Paine, zv. 3., s. 55-56.*

⁷⁶ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 29.

priaznivý pre vec slobody“⁷⁷. Thomas Paine sa súdneho pojedania z 18. decembra nezúčastnil, to ani samozrejme nikdy neplánoval a rozsudok bol vynesený bez jeho prítomnosti za jeho buričské útoky proti britskej vláde v jeho *Právach človeka*.

Proces s kráľom

Londýnske noviny *The Times* podali 12. septembra 1792 správu o stave kráľovskej rodiny uväznenej v Temple od svedka, ktorý opustil Francúzsko a pôvodne slúžil v radách Národnej gardy. Ako gardistovi sa mu dostalo niekoľkokrát príležitosti strážiť kráľovských väzňov a preto bolo jeho svedectvo považované za obzvlášť vierohodné. Svedok podal veľmi farbistý popis ponižovania členov rodiny a obraz ich úplnej straty súkromia. „Kráľ s kráľovnou ... nemajú povolené spolu rozprávať bez prítomnosti jedného z úradníkov municipality, keď sa prechádzajú, kráča medzi nimi; keď jedia, sedí medzi nimi; a v noci obaja spia v oddelených miestnostiach. U každého z nich sú vždy štyria gardisti a aby sa vyhlo akémukoľvek vplyvu (zo strany väznených ku gardistom – J. B.), sú (gardisti – J. B.) vymieňaní každú pol hodinu. Ako nový gardista mal nariadené zistiť, či sú kráľ i kráľovná v posteli. Vošiel do miestnosti každého z nich s otázkou: Pán Ludovít a pani Antoinette, ste vo Vašich posteliach? Túto otázku mali nariadené klásť, pokiaľ nedostali odpoveď,- Áno ... Národní gardisti fajčia fajky, jedia a pijú v miestnostiach uväznených, ako by tam vôbec okrem nich nikto iný nebol; a ich rozhovory sa podľa presného nariadenia vedú o uväznení; - o smrti kráľových priateľov;- o porážke rakúskych vojsk; - o povstaniach; - o dezercii v ich (nepriateľských – J. B.) armádach a o ďalších podobných falošných fámach, aby tak zhoršili úbohú situáciu kráľovskej rodiny.“⁷⁸ Takýto obraz zaobchádzania s bývalým francúzskym kráľom a jeho rodinou bol predkladaný britskej spoločnosti. Thomas Paine mohol v zime 1792 už len papierovo plánovať v Britskom klube svetovú revolúciu. Spolu so svojim kolegom Robertom Merrym, zaslali v mene svojho klubu 11. januára 1793 návrh Konventu požadujúci vojnu, ktorá by oslobodila britský ľud. Návrh bol odmietnutý jedným hlasom.⁷⁹

⁷⁷ *The Writings of Thomas Paine*, zv.3., s. 3- 8.

⁷⁸ *London Times*, Sept. 12, 1792.

⁷⁹ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 31.

Paine v predvečer súdu s kráľom udržoval veľmi úzke vzťahy s girondistami a ich prívržencami. Svedčí o tom i správa z januára 1793, ktorú publikoval v roku 1796 vo svojom diele *História Francúzskej revolúcie*, Sampson Perry. „*Raňajkoval som s Painom v hoteli Filadelfia ... a on mi povedal, že pôjde na večeru so starostom (Paríža – J. B.) Pétionom a je si istý, že tam budem určite vítaný i ja ... sadli sme si za stôl, kde sedeli nasledujúce osoby: Doumuriez, veliteľ francúzskych ozbrojených síl a jeden z jeho pobočníkov, Santerre, veliteľ parížskych Národných gárd a jeho pobočník, Condorcet, Brissot, Gaudet, Gensonné, Danton, Kersaint, Clavière, Vergniaud a Sieyès ešte s troma ďalšími osobami, ktorých mená si teraz nemôžem spomenúť, vrátane Paina a samozrejme mňa.*“⁸⁰ Paine udržoval blízky priateľský vzťah i s Achille Duchâteletom, s ktorým sa dobre poznal ešte z republikánskeho klubu a ktorý bol teraz generálom. Bol jeho častým hosťom a dobre vychádzal i s jeho anglickou manželkou. Pre Paina boli tieto návštevy iste príjemné i z jazykového hľadiska, pretože v rodine sa okrem francúzštiny používala i plynulá angličtina. Obaja zdieľali nakoniec i spoločný osud väznených. Generál Duchâtelet dal však vo väzení prednosť otrave jedom pred gilotínou.⁸¹

Jeden z rozhodujúcich zvrátov revolúcie bol proces s bývalým francúzskym kráľom Ľudovítom XVI., ktorý sa odohral na pôde Národného konventu a ktorý v konečnom výsledku bývalého francúzskeho kráľa odsúdil k trestu smrti. Proces s Ľudovítom Kapetom, ako bol bývalý monarcha podľa svojich predkov už bežne oslovovaný, trval od 10. do 26. decembra 1792. Pred zahájením samotného procesu sa však v Národnom konvente dlho diskutovalo, či má byť Ľudovít XVI. súdený, pretože podľa ústavy mal zabezpečenú imunitu, ako sa má pristupovať k jeho osobe a napokon ak bude súdený, kto má byť jeho sudcom. Práve v spojitosti s touto otázkou strhol na seba prvýkrát pozornosť Louis Antoine Saint-Just, budúci verný spolupracovník Robespiera a člen Výboru verejného blaha, keď 13. novembra 1792 vystúpil s jeho radikálnym riešením. „*Tvrdím, že kráľ by mal byť súdený ako nepriateľ a skôr než ho súdiť, musíme proti nemu bojovať ... Spoločenská zmluva je medzi občanmi, nie však medzi občanmi a vládou ... Ľudovít nie je jej súčasťou, preto nemôže byť súdený občianskym právom ... Nemôžeme Ľudovíta súdiť ako občana, ale ako rebela ... Akým právom žiada byť súdený podľa občianskeho zákona, ... keď je jasné, že on sám zradil jedinou povinnosť ktorú mal*

⁸⁰ *The Writings of Thomas Paine*, zv. 3, s. 3-8.

⁸¹ Tamtiež.

uložení voči nám, našu ochranu?“⁸² Ďalej Saint-Just pokračoval vo výklade argumentov, prečo nesmie byť Ľudovít postavený pred riadny súd, ale má sa k nemu pristupovať ako k zradcovi a tyranovi. Nesmie byť postavený na roveň občana, pretože sám bojoval proti právam človeka a občianskej spoločnosti. „*Je nemožné vládnuť nevinne ... všetci králi sú zločinci a uzurpátori ... Ľudovít je cudzincom medzi nami.*“⁸³ Saint-Just preto nabádal poslancov, aby neustupovali slabosti a citlivosti a nemali zľutovanie, pretože niet strednej cesty. Kráľ buď umrie, alebo bude vládnuť.⁸⁴

Thomas Paine vypracoval pre Konvent v tejto otázke svoju vlastnú správu o príčinách, prečo by mal byť Ľudovít Kapet súdený. Z dôvodu svojich slabých jazykových znalostí francúzštiny, však nemohol svoj názor sám verejne prezentovať, preto požiadal 21. novembra vybraného kolegu o preklad a prednes pred poslancami zákonodarného orgánu. Podľa Paina všetky dôkazy ukazovali na to, že Ľudovít XVI. bol spojencom „korunovaných banditov“, ako s obľubou nazýval európskych monarchov, ktorí pripravovali spiknutie nielen proti francúzskej slobode, ale i proti celej Európe. „*Videli sme nešťastných vojakov Rakúska a Pruska a ostatných síl, ktorí sa deklarovali ako naši nepriatelia, vytrhnutí od svojich rodinných krbov a uvrhnutých do krvavej mely ako úbohé zvieratá, ktorí mali zotrvať i za cenu života, kvôli spoločnému plánu týchto zbabelých banditov.*“⁸⁵ Spojenci zaťažili kvôli vedeniu vojny svojich poddaných novými daňami a uvrhli ich do krviprelievania. Jedna skupina týchto zbabelcov sa chopila otvorene zbraní, druhá konšpiráciu podporovala tajne bez vojenskej intervencie. Paine sa domnieval, že Británia nevstúpila do vojny len preto, že sa obávala revolúcie vo svojej vlastnej zemi. Konštatoval, že despotovia celej Európy v strachu zo šírenia myšlienok Francúzskej revolúcie, pripravovali spiknutie za účelom upevniť si vlastné postavenie a zároveň i naďalej udržiavať svoj ľud v útlaku. Bol presvedčený, že Ľudovít XVI. nebol zapletený len do konšpirácie proti vlastnej zemi, ale i proti celej Európe. Francúzsko teraz musí svetu ukázať toto veľké sprisahanie proti slobode. Preto súhlasil s jeho procesom a menované argumenty považoval za kľúčové k zahájeniu súdu. Ak by sa Národný konvent

⁸² *Archives parlementaires de 1787 à 1860 Convention nationale* [online Gallica] séria 1, zv. 53 (du 27 octobre au 30 novembre 1792), s. 390- 392 [cit. 7.4. 2014].

⁸³ Tamtiež.

⁸⁴ Tamtiež.

⁸⁵ *The Writings of Thomas Paine*, zv. 3., s. 63-65.

odhodlal k miernemu trestu, či prejavil súcit, nebolo by to kvôli „nedotknuteľnosti“ panovníkovej osoby, ale jednalo by sa o príklad národnej veľkorysosti.⁸⁶ Paine vo svojej argumentácii vychádzal z predstavy celoeurópskeho spiknutia monarchov a z tradičného prístupu monarchistického systému, ktorý vychádzal s neustáleho vedenia vojen a daňovej záťaže obyvateľstva. Bol presvedčený, že revolúciu odmietajú len vlády, nie však národy. Ľudovít XVI. mal byť súdený, aby mladá francúzska republika ukázala svoju silu a odhodlanosť a zároveň, aby svetu odhalila rozsah spiknutia a nezmyselnosť monarchií. Ako sa však neskôr ukázalo, Paine sa staval veľmi razantne proti navrhnutému trestu smrti. Jeho cieľom bola len diskreditácia monarchistického systému ako takého, nie však prísny trest voči osobe Ľudovíta XVI., ktorého považoval za slabocha. Nebol to pre neho prototyp klasického „tyrana“.

S radikálnym riešením, týkajúcim sa otázky či je možné súdiť Ľudovíta XVI., vystúpil 3. decembra i Maximilien Robespierre. Tvrdil, že Ľudovít bol detronizovaný pre jeho zločiny, ukázal sa ako zradca, keď spolupracoval s cudzími mocnosťami a povstaním z 10. augusta ho ľud sám odsúdil. Preto už neexistuje žiadny iný dôvod, aby prebiehal proces. Ak bude postavený pred súd, môže byť oprostý viny, ale čo bude potom s revolúciou? Ak bude Ľudovít podľa rozsudku nevinným, všetci obrancovia slobody budú zločinci. Ak bol kráľ raz ľuďom zničený, kto má právo ho znova oživiť? Bude to len ďalšia zámienka k novému povstaniu a nepokojom. Opäť sa obnoví despotizmus a postaví proti slobode. Vznikajúce frakcie v Konvente len oživujú a povzbudzujú umierajúci rojalizmus. Bojíte sa snáď reakcie cudzích mocností? Tie budú bezpochyby zastrašené ak sa Francúzi rozhodnú skončiť navždy s kráľom. Ak si budú poslanci v Konvente klásť otázku, či je kráľ vinný, alebo či má byť súdený, zradia tak dôveru francúzskeho ľudu. Tento samotný akt jednanja o osude kráľa je kontrarevolučný. Máme republiku a kráľ stále žije. Trest smrti sa Robespierrovi podľa jeho slov priečil, ale ak sa jedná o blaho verejnosti, je potrebné k nemu pristúpiť.⁸⁷ „*Je mi lúto, že musím predniesť túto fatálnu pravdu. Ale Ľudovít musí umrieť, aby vlast mohla žiť.*“⁸⁸ V Konvente ale prevládol názor, súhlasiaci s návrhom girondinského

⁸⁶ Tamtiež.

⁸⁷ *Archives parlementaires de 1787 à 1860 Convention nationale* [online Gallica] séria1, zv. 54 (Du 1er au 10 décembre 1792), s. 74-77 [cit. 7.4. 2014].

⁸⁸ Tamtiež.

poslanca Pétiona, ktorý predpokladal riadny proces s kráľom. Prezident Konventu Bertrand Barère zopakoval tri body, o ktorých sa malo hlasovať:

Má byť Ľudovít Kapet obvinený?

Má byť prehlásený ako nepriateľ vlasti?

Má byť súdený?⁸⁹

Následne sa strhla vrava, do ktorej vstupovali poslanci so svojimi osobnými návrhmi. Girondinský poslanec Buzot prehlásil, že Ľudovít XVI. už nie je kráľ Francúzov a má byť súdený. Iná skupina členov Konventu radikálne proklamovala, že roajalizmus je zločin proti ľudskosti, Ľudovít XVI. ukázal svoje zločiny a preto zaslúži trest smrti, ktorý má byť vykonaný do dvadsiatichtyroch hodín. Ľavicový poslanec Cambon chcel pravdepodobne svojim návrhom prekonať ostatných, keď vyhlásil, že Ľudovít by mal visieť ešte dnes v noci. Do vravy vstúpil znova Robespierre a žiadal schváliť jeho návrh, aby sa nekonal žiadny proces a to i napriek tomu, že väčšina členov Konventu dala najavo, že presadzuje riadny súd. Bol preto prekríkový rozhorčenými poslancami, ktorí kričali: „*Nie, nie, nie, tvoj návrh je priradený k ostatným, diskusia je uzavretá!*“⁹⁰ Keď si Robespierre stál za svojim a nehodlal ustúpiť, opäť skandovali: „*Nie, žiadne privilégia, nie si diktátor!*“⁹¹ Robespierre opakoval svoj návrh: „*Ľudovít už bol odsúdený a to povstaním ... Ľudovít XVI. je zradca národa, nepriateľ ľudstva, nech zomrie na mieste, kde padli obrancovia slobody 10. augusta.*“⁹² Prezident Barère napokon debatu uzavrel tým, že Národný konvent dáva prednosť návrhu Pétiona, aby bol Ľudovít XVI. súdený.⁹³ Prostredníctvom tejto emocionálne ladenéj diskusie sa rysovala a neustále prehlbovala apatia medzi ľavicovými poslancami Hory, žiadajúcimi okamžitý trest smrti bez procesu a girondistami, ktorí svätili za každú cenu zákonnú cestu.

Keď Ľudovít prvýkrát vstúpil na pôdu Konventu vo veci pripravovaného procesu, predsedal mu stále Bertrand Barère. Najprv si vypočul obžalobu a potom odpovedal na položené Barèrove otázky. Bol postupne obvinený, že sa pred i po roku 1791 dopustil protiprávnej činnosti, t.j. tajne jednal s nepriateľmi Francúzska, že sa pokúšal o útek zo zeme, že neustále využíval právo veta ohľadne zákonov

⁸⁹ Tamtiež, s. 78.

⁹⁰ Tamtiež.

⁹¹ Tamtiež.

⁹² Tamtiež.

⁹³ Tamtiež.

týkajúcich sa hlavne Civilnej ústavy duchovenstva a dekrétov proti tzv. neprísažným kňazom, na ktoré mal ale z ústavného hľadiska právo. Ľudovítovi veľmi priťažila i tajná korešpondencia uložená v „železnej skrinke“, ku ktorej sa zákonodarcia dostali po 10. auguste 1792.⁹⁴ Hlasovať o osude kráľa sa začalo 15. januára 1793 a to na prvé dve položené otázky:

Je Ľudovít Kapet vinný zo sprisahania proti verejnej slobode a útoku proti obecnej bezpečnosti štátu: áno, alebo nie?⁹⁵

Má sa Národný konvent obrátiť s otázkou rozsudku k Ľudovému schváleniu: áno, či nie?⁹⁶

Poslanci jednotlivých departementov boli postupne volaní k rečníckemu pultu a verejne sa vyjadrovali k položeným otázkam. Hlasovanie prebiehalo od 16. do 17. januára, kedy bolo prerušené treťou otázkou:

Aký trest má byť Ľudovítovi Kapetovi uložený?⁹⁷

Thomas Paine vystúpil v Konvente v priebehu hlasovania so svojim prvým názorom 15. januára 1793. V tejto reči sa snažil argumentovať proti trestu smrti a vypočítaval dôvody, prečo by mal byť život bývalého francúzskeho kráľa zachovaný. Začal príznačne, ako zarytý odporca monarchie: „*Moja nenávisť a opovrhovanie monarchiou sú dostatočne známe, ... ale môj súcit pre nešťastných, či už priateľov, alebo nepriateľov, je rovnako živý a úprimný ... Hlasoval som, aby bol Ľudovít súdený, pretože je potrebné, aby boli svetu poskytnuté dôkazy o zrade, skazenosti a ohavnosti monarchistického systému.*“⁹⁸ Ďalej však Paine už pokračoval ako jeho obhajca. Tvrdil, že keby sa Ľudovít nenarodil to takých „temných podmienok“, ale žil by v kruhu priateľského a rešpektujúceho okolia, praktikoval by v slobodnom duchu povinnosti domáceho života, určite by preukázal mnohé svoje cnosti. Ľudovít bol pre Paina v základe dobrý človek, narodil sa však predurčený byť kráľom a to ho skazilo. Ďalej dôrazne pripomenul, že už od pokusu o kráľov útek sa staval radikálne proti jeho opätovnému dosadeniu k moci a žiadal vytvorenie republikánskeho systému vlády. Kvôli tejto fatálnej chybe, teraz stál Ľudovít pred súdom a Paine preto žiadal pre jeho osobu trest vyhnanstva, nie však smrť. Obvinenie smerovalo skôr k Ústavodarnému

⁹⁴ SCHAMA, s. 676.

⁹⁵ *Archives parlementaires de 1787 à 1860 Convention nationale* [online Gallica] séria 1, zv. 57, (du 12 janvier 1793 au 28 janvier 1793) s. 63 [cit. 7.4. 2014].

⁹⁶ Tamtiež s. 75.

⁹⁷ Tamtiež, s. 344.

⁹⁸ *The Writings of Thomas Paine*, zv. 3., s. 65-68.

zhromaždeniu, pretože v priebehu krízy v lete 1791, znova dosadilo Ľudovíta na trón miesto toho, aby sa konečne zbavilo vlády kráľov. „*Som d'aleko viac pripravený odsúdiť Národné zhromaždenie, než nešťastného väzňa Ľudovíta Kapeta ... Francúzsky národ má jedinečnú príležitosť zbaviť sa bremena kráľov, bez toho, aby sám seba pošpinil ich nečistou krvou.*“⁹⁹ Thomas Paine ďalej Národnému konventu pripomenul, že to bola práve francúzska monarchia, ktorá pomohla bývalým americkým kolóniám k ich slobode a nezávislosti od britskej tyranie. Nech je teda monarchizmus akokoľvek zlý, tento čin sa musí počítať ako dobrý pre vec slobody. „*Nechajte preto Spojené štáty, aby sa stali zárukou a azylom pre Ľudovíta Kapeta.*“¹⁰⁰ Tam bude podľa autora ďaleko od zločinov monarchizmu a môže tak pochopiť, že správny systém vlády nespočíva na kráľoch, ale na spravodlivosti, rovnosti a čestnom zastúpení. Thomas Paine tiež zámerne spomenul návrh Robespiera s počiatku revolúcie, ktorý sa staval proti trestu smrti a zdôraznil, že táto myšlienka by mala byť vlastná každému osvietenému politikovi a zástancovi humanity. Návrh Paine znel teda nasledovne: Národný konvent by mal poslať Ľudovíta Kapeta a jeho rodinu do exilu do Spojených štátov amerických ako prostých občanov, ale až po ukončení vojnového konfliktu.¹⁰¹

V priebehu jednaní 19. januára sa presadila i cez prudký odpor Marata štvrtá otázka, ktorá sa týkala možnosti odkladu trestu, kvôli možnému politickému dopadu. Poslanci mali odpovedať jednoduchým áno, či nie, na otázky, či má byť výkon trestu odsunutý na neskoršiu dobu. V ten istý deň vystúpil znova Thomas Paine so svojim názorom, ktorý čítal jeho kolega poslanec, v tej dobe tajomník Bancal. V úvode vyjadril hlbokú ľútosť nad tým, že Konvent odhlasoval pre Ľudovíta trest smrti. „*Sloboda a humanita, nič nemôže viacej osláviť národ ako spojenie týchto dvoch princípov a to za všetkých okolností ... čo sa dnes môže zdať ako akt práva, zajtra sa môže javiť ako skutok pomsty.*“¹⁰² Po týchto slovách sa ozvala Konventom nespokojná vrava. Najviac sa však prejavil Marat, ktorý priamo vykrikoval, že „*Thomas Paine nemôže voliť v tejto otázke, pretože je kvaker a pretože jeho náboženské princípy sú v opozícii proti trestu smrti.*“¹⁰³ Na to sa ozvali

⁹⁹ Tamtiež.

¹⁰⁰ Tamtiež.

¹⁰¹ Tamtiež.

¹⁰² *The Writings of Thomas Paine*, zv. 3., s. 68-69.

¹⁰³ *Archives parlementaires de 1787 à 1860 Convention nationale* [online Gallica] séria 1, zv. 57, (du 12 janvier 1793 au 28 janvier 1793) s. 454 [cit. 7.4. 2014].

protesty, požadujúce zakročiť proti takémuto prerušovaniu jednaní.¹⁰⁴ Thomas Paine si tak proti sebe nepostavil len poslancov „Hory“, ktorí prejavovali svoje sklamanie už tým, že Paine inklinoval k girondistom, ale i Marata, ktorému neskôr v období po vylúčení girondinských poslancov, podobne ako Dantonovi zaslal list, ktorý sa žiaľ nezachoval. Marat sa stal od tejto chvíle jeho nebezpečným nepriateľom.¹⁰⁵ Thomas Paine ďalej vo svojej reči vyjadril obavy o česť francúzskej republiky. Bolo by lepšie učiniť tisíc chýb pri akte milosrdenstva, než prijať jeden prísny trest. Vyznal sa, že volil proti odvolaniu sa v otázke trestu na ľudové hlasovanie, pretože veril, že Národné zhromaždenie sa vyjadrí proti trestu smrti.¹⁰⁶ Iste tu hrala rolu i obava, že ak sa Konvent obráti na ľudové hlasovanie, môžu v zemi vypuknúť nepokoje a násilnosti a napokon i občianska vojna. Panovala i obecná nedôvera k úrovni vzdelania ľudových vrstiev a možno i skrytý strach z vidieckych oblastí ako napríklad na západe zeme, kde zotrvala neohrozená vernosť cirkvi a kráľovi. Paine sa znova vrátil k otázke možného exilu a zdôraznil, že Spojené štáty sú jediným skutočným spojencom francúzskej republiky. Ľudovít je stále v Amerike považovaný za priateľa ich revolúcie a jeho poprava by znamenala pre amerických občanov veľkú ranu. Je teda v silách tohto zhromaždenia, „nezranit’ city“ ich spojenca.¹⁰⁷ Painova reč vyvolala medzi prítomnými poslancami prudkú reakciu. Poslanec „Hory“ Thuriot neveriacky zareagoval: „*To je výsmech! To nie je reč Thomasa Paina!*“¹⁰⁸ K nemu sa pridali Basire i ostatní ľavicoví poslanci: „*Paine nevie francúzsky, to nemôže byť jeho názor!*“¹⁰⁹ Nato Marat vybehol na tribúnu vedľa Paina, aby úplne prerušil jeho reč a potom zostúpil do prostred sály kde rozhorčene kričal, že obviňuje interpreta Bancala a tvrdí, že to nie je reč Thomasa Paina, že sa jedná o zlý preklad. Do vravy sa zapojil poslanec Garran a vyhlásil, že môže potvrdiť Konventu pravosť a správny preklad textu, pretože ho sám čítal.¹¹⁰ Po ukončení nespokojného reptania niektorých poslancov mohol pokračovať tajomník Bancal, vedľa ktorého Paine celú dobu stál, v čítaní. „*Ach občania, nedajte anglickým tyranom triumf vidieť, ako na popraviske umiera muž, ktorý pomáhal mojej milovanej Amerike*

¹⁰⁴ Tamtiež.

¹⁰⁵ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 32.

¹⁰⁶ *The Writings of Thomas Paine*, zv. 3., s. 68-69.

¹⁰⁷ Tamtiež.

¹⁰⁸ *Archives parlementaires de 1787 à 1860 Convention nationale* [online Gallica] séria 1, zv. 57, (du 12 janvier 1793 au 28 janvier 1793) s. 454 [cit. 7.4. 2014].

¹⁰⁹ Tamtiež.

¹¹⁰ Tamtiež.

pretrhnúť jej okovy.“¹¹¹ To bol posledný možný argument, ktorým sa Paine pokúsil presvedčiť poslancov, aby neposielali Ľudovíta na smrť, alebo aspoň odložili výkon jeho trestu. Po jeho poprave už priebeh procesu viacej v žiadnej svojej práci nespomenul. Jeho sklamanie bolo viditeľné.¹¹²

Proces i samotná poprava vyvolali medzi európskymi panovníkmi doslova šok. *The Times* z 25. januára 1793, vyjadrovali rozhorčenie každého obyvateľa Británie, ktoré smerovalo „proti parížskym zúrivým divochom a to do tej miery, že samotný pojem Francúz sa stáva protivným. Republika založená na krvi nevinnej obete nemôže mať dlhého trvania. Táto skutočnosť sa ukázala u Olivera Cromwella a následnej reštaurácii Karla II. ... Republikánski tyrani Francúzska ... zavraždili svojho kráľa bez známok akejkoľvek spravodlivosti, samozrejme nemôžu očakávať priateľstvo, ani styk s akoukoľvek krajinou civilizovaného sveta. Pomsta Európy na nich teraz prudko dopadne ... meno Francúz sa bude používať pre označenie divocha a ich prítomnosti sa budú vyhýbať ako jedu, ktorý smrteľne pôsobí na mier a šťastie ľudstva. Zdá sa teraz zrejmé, že väčšina Národného konventu a výkonnej vlády tejto skutočne despotickej zeme, sú porovnateľní s najväčšími darebákmi na tejto zemi.“¹¹³ Presne takéhoto obrazu sa obával Thomas Paine. Jeho revolúcia bola týmto činom úplne zdiskreditovaná a to nie len v Európe, ale z veľkej časti i v Spojených štátoch amerických, ktoré si po vypuknutí vojny medzi Francúzskom a Britániou udržiavali pozíciu neutrála.

Politická kríza a koniec nádeje na všeobecnú revolúciu

Po páde monarchie, ku ktorej Paine Francúzom gratuloval prostredníctvom svojej výzvy francúzskemu ľudu z 25. septembra 1792, bol požiadaný, aby sa stal členom výboru, ktorý mal začať pracovať na novej republikánskej ústave. Tvorbou ústavnej listiny sa zaoberali osobnosti ako Brissot, Condorcet, Pétion, Vergniaud, Gensonné, Danton, Barère, Sieyès. Tento návrh ústavy však nebol nikdy prijatý a po zatknutí girondistov, začali jakobíni pracovať na vlastnej ústave.¹¹⁴ Po poprave kráľa udalosti nabrali nový smer. Francúzska republika vyhlásila 1.

¹¹¹ *The Writings of Thomas Paine*, zv. 3., s. 68-69.

¹¹² BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 32.

¹¹³ *The London Times*, January 25, 1793.

¹¹⁴ *The Complete Writings of Thomas Paine*, s. 34.

februára 1793 vojnu Británii a Spojeným nizozemským provinciám. Rovnako ako bola popravou kráľa pobúrená Británia, reagovalo i Španielsko, ktoré vypovedalo z Madridu francúzskeho vyslanca a Konvent následne 7. marca mohol vyhlásiť vojnu ďalšiemu európskemu štátu. Do narastajúceho konfliktu sa zapojili i italskí panovníci Toskánska, Neapolska i Benátska a napokon i väčšina ríšskych kniežat. V zime 1792, keď proti Francúzsku ešte nestála novovzniknutá prvá koalícia, zaznamenávali republikánske vojská úspechy. Generál Dumouriez porazil rakúsku armádu 6. novembra 1792 v bitke u Jemappes a po tomto úspechu mohol víťazný generál vkročiť na územie rakúskeho Nizozemska a následne došlo k anexii Savojska a k pripojeniu Nizy a Porýnia, ktoré sami o spojenie s republikou požiadali.¹¹⁵ Ale už na počiatku roku 1793, sa začala situácia zhoršovať a francúzska armáda stratila početnú prevahu voči koalícii. V marci vypuklo povstanie vo Vendée, ktoré sa bude tiahnuť s krátkymi prestávkami až do Bonaparteho nástupu a ktoré sa postupne premení na rojalistické povstanie so silným katolíckym charakterom. V rovnakom mesiaci, teda 18. marca 1793 bol porazený generál Dumouriez v bitke u Neerwinden a republika tak stratila dobyté rakúske Nizozemsko. Táto porážka, ale hlavne samotný útek Dumourieza za hranice, kde chcel dokonca zmobilizovať armádu proti jakobínskej Paríži, mal veľmi negatívny dopad na politiku a osud girondistov, pretože generál bol s týmito poslancami v kontakte. Po jeho úteku, bol 6. apríla vytvorený prvý výbor verejného blaha.¹¹⁶

V Konvente sa začala presúvať ručička váh na stranu ľavicovej „Hory“, pretože nedôvera poslancov „stredy“, ktorých bolo v zhromaždení väčšina, začala voči váhovej politike girondistov narastať. Zväčšujúca sa hospodárska kríza, na ktorú sa viazali ohromné problémy so zásobovaním, narastajúca inflácia assignatov a politika girondistov, ktorí presadzovali voľný obchod pred akoukoľvek formou riadeného hospodárstva, alebo určovaním cenových stropov, ktoré spočiatku presadzovala len skupina parížskych ultraradikálov tzv. zbesilých, viedla k tomu, že jakobínom sa v Paríži úspešne darilo v agitácii proti svojim politickým oponentom. Girondisti bola skupina poslancov, ktorí boli tiež spoločne nazývaní *Brissotiens* a to podľa svojho výrazného predstaviteľa Jacquesa Pierre Brissota, neboli v skutočnosti ucelenou a jednotnou „stranou“, ale skôr voľným zoskupením

¹¹⁵ TINKOVÁ, Daniela, *Revoluční Francie 1787 – 1799*. Praha: Triton 2008, s. 105.

¹¹⁶ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 32.

poslancov, ktorých spájalo vzájomné priateľstvo, nie však vždy rovnaké politické názory. Nestretávali sa v jakobínskom klube, ale politické plány prejednávali v súkromí ako napríklad u pani Rolandovej¹¹⁷, manželky ministra vnútra Rolanda. „*Len dvakrát týždenne som pripravovala obed: raz pre kolegov svojho muža, s ktorými bolo niekoľko poslancov, druhýkrát pre rôzne osoby a tiež pre poslancov ... a konečne pre ostatných, ktorí boli súčasťou kolobehu záležitostí, alebo zaujatí verejnou vecou ... Bolo rozložených pätnásť príborov pre obvyklý počet host'ov, ktorý bol zriedkakedy osemnásť a len jedenkrát dvadsať ... Po obede sa hovorilo nejaký čas v salóne a každý sa potom vracal k svojim záležitostiam ... Také boli teda obedy, ktoré ľudoví rečníci vydávali na tribúne jakobínov za slávnostnú hostinu ... to bol teda dvor, ohnisko spiknutia, za ktorého kráľovnú ma vyhlasovali.*“¹¹⁸ Práve kvôli tejto forme kontaktu boli jakobínmi obviňovaní zo spikleneckva a tajnostkárstva. Napätie v Konvente neustále narastalo a poslanci „Hory“, ktorí mali silné zázemie práve v Paríži, pretože mnohí ich členovia boli volení za hlavné mesto na rozdiel od girondistov, neustále útočili na neúspešnú politiku ich oponentov a získavali postupne oporu medzi ľudovými zhromaždeniami v parížskych sekciách. Jakobíni sa totiž z politického hľadiska veľmi takticky rozhodli prijať časť programu zbesilých, týkajúceho sa regulácie miezd a cien a rovnako tak i opatrení, ktoré mali zabezpečiť zásobovanie Paríža hlavne prostredníctvom rekvizície z okolitého vidieka a zákazu skladovania potravín. Proti tomu stáli v pevnej opozícii girondisti, ktorí obhajovali voľný obchod a útočili na Paríž, ktorú obviňovali z centralizácie a ignorovania potrieb a volebných výsledkov z ostatných departementov. Práve tieto otvorené útoky na hlavné mesto, ktoré viedol vo svojej reči v Konvente poslanec Isnard, ničili posledné ich zvyšky popularity. Teraz ich jakobíni prezentovali ako škodcov a nepriateľov ľudu, ktorý odmietajú v kritickej dobe revolučné opatrenia a

¹¹⁷ Za pozornosť stojí charakteristika Thomasa Paina, ktorý bol tiež častým hosťom pani Rolandovej a ktorá ho popísala nasledovne: „*Nedovolím si ho síce posudzovať, pretože i keď rozumel nášmu jazyku, nehovoril ním a s mojou angličtinou to bolo skoro rovnaké. Počúvala som preto jeho rozhovory s ostatnými ... a nemohla som s ním tak zaviesť reč, ale predsa si myslím, že Paine má tú spoločnú vlastnosť s väčšinou spisovateľov, že je totiž svojou osobou menej cenný než jeho diela. Jeho smelé myšlienky, pôvodný sloh a mocné pravdy, ktoré sypal odvážne medzi tých, proti ktorým smerovali, museli vzbudiť rozruch. Súdila by som však, že je povolanejší ... aby rozsieval iskričky odboja, než aby rokoval o základoch spoločnosti, alebo zostavoval útvary vlád. Paine lepšie vystihuje revolúciu, než prispieva ku konštitúcii. Chápe a upevňuje veľké zásady, ... uchvacuje spolok, budí nadšenie v hostinci: ale (nie je vhodný – J. B) pre chladnú rozpravu vo výbore, pre súvislú prácu zákonodarca.*“

¹¹⁸ ROLANDOVI, Marie, *Paměti I, II*. Praha: Sokol 1909, s. 123-124.

inštitúcie. O Thomasovi Painovi bolo známe, že bol otvoreným priateľom mnohých girondistov a rovnako tak s mnohými členmi často večeral a politicky jednal, pretože ich program mu bol veľmi blízky. Po procese s kráľom si navyše Paine postavil proti sebe všetkých ľavicových radikálov, vrátane Marata.

Girondisti sa rozhodli poslať pred novovzniknutý revolučný tribunál, proti ktorému v Konvente pri jeho navrhovanom vytvorení otvorene brojili, Jena-Paula Marata, ako fanatika usilujúceho o diktatúru a otvorene útočiaceho proti poslancom Konventu tým, že vyzýval ulicu vo svojich novinách *L'Ami du peuple* k násilnostiam a vraždeniu. Paine sa v spojení s Brissotom zapojil do obžaloby Marata, s ktorým mal už otvorený konflikt od kráľovho procesu a snažil sa zdiskreditovať Maratovu „republikánsku vieru“ ako nesprávnu a podozrivú a napokon sa predstavil ako údajná obeť Maratovho plánu zavraždiť ho. Pre Paina to ale bola nanajvýš trápna aféra, pretože pri obžalobe si mnohokrát protirečil a napokon výsledok, ktorý priniesol revolučný tribunál, bol porážkou ako pre Paina tak i pre girondistov. Marat bol totiž 24. apríla oslobodený a vedený ulicami na ramenách davu ako triumfátor.¹¹⁹

Thomas Paine začal byť ohľadne Francúzskej revolúcie pesimistický. List, ktorý napísal 20. apríla 1793 Thomasovi Jeffersonovi, objasňuje autorove obavy i sklamania. „*Sme teraz v mimoriadnej kríze ... Dumouriez, čiastočne kvôli vlastným slabým osobným princípom a čiastočne kvôli neustálej perzekúcii zo strany jakobínov¹²⁰, bez akejkoľvek prezieravosti, či morálky utiekol k nepriateľom i so značnou časťou armády ... Dumouriez sa vyhrážal, že do troch týždňov potiahne na Paríž ... a plánuje znovu obnoviť bývalú ústavu (z roku 1791 – J. B.)*“¹²¹ Thomas Paine sa v liste vyznal z obavy, že by generál mohol skutočne vtrhnúť do zeme za pomoci rakúskych vojsk obnoviť monarchiu. Zároveň však veril, že ak budú Francúzi a Národné zhromaždenie jednať v súlade, k žiadnej

¹¹⁹ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 32.

¹²⁰ Charles-François Dumouriez, sa po svojom úspechu u Jemappes z novembra 1792 vrátil ako oslavovaný víťaz do Paríža. Tam však musel čeliť neustálym útokom zo strany jakobínov, z ktorých ho mnohí obviňovali z nedostatočného patriotizmu a jeden z hlavných hanopiscov bol Jean-Paul Marat. Po tom, ako sa v priebehu procesu s kráľom postavil proti trestu smrti a protestoval proti dekrétu z 15. decembra 1792, ktorý povoľoval francúzskej armáde koristnícky sa živiť na území rakúskeho Nizozemska, pretože predpokladal, že tak republika stratí miestnych obyvateľov, upadol u jakobínov úplne v nemilosť. Po Dumouriezovej porážke u Neerwinden v marci 1793 a jeho rozhodnutím zatknúť komisárov, ktorí boli vyslaní Konventom, aby kontrolovali jeho činnosť, utiekol generál za hranice. Jeho útek girondistov nesmierne kompromitoval, pretože generál sa s mnohými z nich osobne veľmi dobre poznal a jeho zrada padla na hlavu práve týchto poslancov.

¹²¹ *The Writings of Thomas Paine*, zv. 3., s. 71-73.

katastrofe nemôže dôjsť. Thomas Paine tiež naznačil, že jeho viera v úspešné šírenie revolučných myšlienok začína upadať. „*Keby bola revolúcia vedená v jednote s jej princípmi, existovali by iste dobré vyhliadky k šíreniu slobody cez väčšinu územia Európy; ale teraz sa tejto nádeje vzdávam.*“¹²² Ak by nepriatelia vtrhli do Francúzska a boli by znova porazení, Paine by ešte dúfal v obnovu jeho vysneného plánu. Ale ako zdôraznil, všetko je už len o šťastene a on sa obáva, že keby sa koleso šťastia obrátilo, nezniesol by ten neúspech. „*S tým, ako sa javí vyhliadka na všeobecnú slobodu menšia, začínam uvažovať o ceste domov.*“¹²³ Paine chcel ešte počkať na vyhlásenie ústavy¹²⁴, ktorú pomáhal tvoriť a ktorá bola dielo girondistov, pretože „Hora“ sa od projektu dištancovala. Ústava však v skutočnosti nikdy nebola ratifikovaná, pretože jakobíni plánovali vypracovať vlastný návrh ústavy.

Thomas Jefferson obdržal od Paina 20. októbra 1793 ďalší list, ktorý bol napísaný už po povstaní proti girondistom z prelomu mája a júna. „*Teraz už nie je žiadna nádej, že by Francúzsko mohlo šíriť revolúciu do Európy, na druhej strane však ani priama hrozba, že by bolo územie Francúzska dobyté. Jedná sa už len o defenzívnu vojnu na oboch stranách. Nie je to príležitosť ako ukončiť vojnu?*“¹²⁵ Paine sa tak vzdal všetkých nádejí na šírenie revolučných ideí a bol rozhodnutý radšej vojnu ukončiť, pretože bez ideologického obsahu prestávala dávať zmysel. Tvrdil, že Británia i Spojené nizozemské provincie sú iste vojnou unavené a ich obchod a manufaktúry konfliktom trpia najviac a podľa neho je pre nich preto vedenie vojny úplne zbytočné a bez cieľu. Uvedomoval si však, že žiadna strana sa neodhodlá požiadať o mierové jednanie. Preto sa obrátil na Jeffersona ako amerického štátneho sekretára a požiadal ho o sprostredkovanie jeho nasledujúcej žiadosti Kongresu. Thomas Paine videl nádej na ukončenie vojny tým, že by neutrálna zem, ako boli Spojené štáty americké, vyslali do Európy svojich komisárov a tí by začali jednať najprv v Spojených nizozemských provinciách a stali by sa tak mierovými sprostredkovateľmi medzi nimi a Francúzskom. Tiež dúfal, že sa Thomas Jefferson aspoň raz objaví v tejto záležitosti v Európe.¹²⁶ Paine tak v momentálnej situácii videl túto jedinú cestu k mieru.

¹²² Tamtiež.

¹²³ Tamtiež.

¹²⁴ Tamtiež.

¹²⁵ *The Writings of Thomas Paine*, zv. 3., s. 72-73.

¹²⁶ Tamtiež.

Počiatok revolučného teroru a Painovo uväznenie

Po spoločnej spolupráci poslancov Hory a parížskej komúny, ktorá prostredníctvom petícií z jednotlivých parížskych sekcií, neustále prerušovala jednanie Konventu a útočila na opozičných girondinských poslancov, sa v priebehu ozbrojeného povstania prebiehajúceho od 31. mája do 2. júna 1793, podarilo donútiť pod hrozbou sily zákonodarný orgán, vydať jeho dvadsaťdva poslancov. Medzi zatknutými bolo i členovia nenávideného výboru dvanástich, prevažne girondisti, ktorí sa snažili prostredníctvom tohto výboru kontrolovať činnosť sekcií, ktoré v spojení s Komúnou neustále obviňovali a hanili poslancom Konventu a rušili zasadania. Do zoznamu proskribovaných, na ktorom sa podieľal výrazne i Marat, patrili napríklad Brissot, Vergniaud, Pétion, Gensonné, Louvet, Buzot, Guadet, Boyer-Fonfrède, Carra, Ducos, Dufriche de Valazé, či Sillery. Mnohí z nich, ktorí boli hneď priamo zatknutí, boli najprv pod dohľadom v domácom väzení a napokon boli uvrhnutí do väzenia, kde už čakali len na proces. Poslancom, ktorým sa podarilo uniknúť, začali organizovať odpor proti Paríži a federalistické povstanie, ako bola táto revolta nazývaná, sa rozohorelo hlavne v Caen, Bordeaux, Lyone a v Marseilles.¹²⁷

Za tejto situácie prestal Thomas Paine úplne dochádzať do Konventu. V skutočnosti bol Paine upozornený Dantonom, že jeho meno by mohlo byť na listine proskribovaných a preto sa jednaniam začal vyhýbať. Pre Paina skončila revolúcia i so všetkými jej ideálmi 31. mája.¹²⁸ Názor na danú situáciu vyjadril 6. mája v liste Dantonovi a v rovnakom čase napísal i Maratovi, ktorého sa pravdepodobne snažil udobriť, no list ani jeho približný obsah sa žiaľ nedochoval. Danton¹²⁹ čítal anglicky, preto bol list písaný priamo v rodnom jazyku Paina. Hneď v úvode listu autor odhaľoval svoje sklamanie a neskrývané obavy o ďalší osud revolúcie.,,Som nesmierne rozrušený nevraživosťou, nepokojmi a nespokojnosťou, ktoré vládnu medzi nami a ktoré ak budú ďalej pokračovať, prinesú len skazu

¹²⁷ SCHAMA, s. 737- 739.

¹²⁸ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 33.

¹²⁹ Georges Danton zdieľal podobný osud ako Paine. Bol uväznený, ale na rozdiel od Paina poprave neunikol. Danton vtedy Painovi povedal: „ To, čo si ty učinil pre slobodu a šťastie svojej zeme (Amerika – J.B.), pokúšal som sa ja vybudovať pre tú moju. Som teraz menej šťastný, ale nie menej nevinný. Pošlú ma na popravisko; veru tak, môj priateľ ale ja pôjdem veselo.“

*a hanbu našej republiky. Keď som opúšťal Ameriku v roku 1787, myslel som, že sa vrátim hneď nasledujúci rok. Ale Francúzska revolúcia a jej vyhliadky k možnosti šírenia princípov slobody a bratstva do ostatnej časti Európy, ma primäli, aby som nedĺžil svoj pobyt o ďalších šesť rokov. Teraz som však zúfalý, pretože vidím výsledok dosiahnutej práce európskej slobody, ktorý však nie je ohrozená zahraničnou koalíciou, ani intrigami aristokratov a pobožnostkárov, ale nesprávnym jednaním našich vnútorných záležitostí v otázke vedenia revolúcie.*¹³⁰

Všetky Painove nádeje boli teraz limitované len na Francúzsko a rovnako tak zdieľal názor Dantona, nezasahovať do záležitostí cudzích vlád, ani nedovoliť, aby tie zasahovali do vecí francúzskej republiky. Staval sa teda teraz už odmietavo k akýmkoľvek formám anexie, či pomoci zapalovať iskry revolúcie v iných krajinách. Primárnym záujmom bola teraz stabilita samotnej Francúzskej republiky. Painov odklon od svetovej revolúcie bol zrejmý. Najdôležitejšie bolo podľa autora ukončiť vojnový konflikt. Paine varoval, že ak budú pokračovať vnútorné rozbroje, nepriatelia revolúcie budú len čakať na chvíľu, kedy sa republika pod ťažobou svojich interných konfliktov úplne rozpadne. Ak budú reprezentanti nielen departementov, ale reprezentácia sama neustále verejne urážaná, ako sa to dialo posledné dni v Paríži, budú mať nepriatelia republiky ľahký postup Francúzskom. Paine znova zdôraznil, že vo chvíli, keď vstúpi nová ústava v platnosť, vráti sa späť do Spojených štátov. „Do tej doby budem zúfalo hľadiť na naše záležitosti, tak zle vedené a s takým slabým dôrazom na mravné princípy. To sú príčiny, ktoré ničia charakter revolúcie a ochromujú postup slobody skrz celý svet.”¹³¹ Pre Paina hrala veľmi dôležitú úlohu práve morálka, ako to koniec koncov neustále spomínal a zdôrazňoval vo svojich predchádzajúcich prácach a verejných vystúpeniach. Skutočné princípy slobody spočívali práve na morálnej zásade odpustenia a milosrdenstva. Samotný pojem „bratstvo“ bol v Deklarácii práv človeka a občana vysvetlený podľa kresťanskej morálky, že sloboda spočíva v tom, že každý môže činiť všetko, čo neškodí druhému. Paine preto idealisticky dúfal, že sa revolúcia bude riadiť týmito zásadami. „Udávaním a obviňovaním bez akéhokoľvek dôkazu, bude všetka dôvera narušená a všetky authority zničené. Hanobenie je druh zrady, ktorý by malo byť potrestané rovnako ako zrada samotná. Je to práve osobná

¹³⁰ *The Writings of Thomas Paine*, zv. 3., s. 73-75.

¹³¹ Tamtiež.

nemorálnosť, ktorá produkuje spoločenské zlo.“¹³² Paine sa rozhorčoval nad tým, ako sú ľudia spracovávaní a nahováraní proti mužom, ktorí nezamýšľali byť voči veci slobody ani len na chvíľu neloajálni. Poukazoval pritom neustále na série chabých nepodložených udaní, ktoré sa nazývali dôkazy a navrhol ochranu verejných činiteľov proti neovereným obvineniam. Paine sa dokonca vrátil k prípadu Dumouriez, ktorý tak priťažil girondistom. Tvrdil, že i keď je generál považovaný za zradcu je dôležité upozorniť na fakt, že do tej doby verne slúžil republike, ale i napriek jeho úspechom bol bez dôkazov neustále obviňovaný a urážaný jakobínmi a čelil neustálym útokom na svoju osobu. Preto i títo muži nesú istý morálny podiel na Dumouriezovej zrade. Posledný krikľavý príklad očividnej nespravodlivosti sa odrazil na útoku proti dvadsiatim- dvom poslancom Konventu. Nepodložené obvinenia parížskych sekcií sa predsa nemôžu stavať proti slobodnej voľbe, ktorou boli títo poslanci zvolení za jednotlivé departementy do zákonodarného orgánu. Len ich voliči majú právo súdiť ich morálne a politické jednanie. Tieto obvinenia pošpinia Paríž v očiach departementov, pretože nie je možné, aby oni sami diktovali celej zemi, kto smie a kto nesmie byť poslancom. „*Mnohí moji známi z Konventu sú teraz medzi tými na zozname a ja viem, že medzi nimi niet muža, ktorý by nebol vynikajúcim vlastencom.*“¹³³ Thomas Paine si mohol dovoliť napísať takto otvorený list, pretože Danton sa povodne snažil nadviazať bližší kontakt so girondistami a priblížiť ich tak Hore. Oni však nechceli mať nič spoločného s človekom mravne pochybných kvalít, ktorý bol úzko spojený so septembrovými masakrami.¹³⁴

Paine sklamaný revolučnými udalosťami, plánoval konečne návrat do Spojených štátov. Obrátil sa preto na člena Výboru verejného blaha, Bertranda Barèra, ktorý bol pôvodne priateľom niektorých girondinských poslancov, ale po udalostiach povstania sa rozhodol pridať v rámci svojej osobnej bezpečnosti na stranu víťazov. Oznamil Barèrovi svoj zámer vycestovať, ale povolenie nedostal. Pravdepodobne práve Barère, ako nový spojenec Robespiera, upozornil vo výbore, že Paine by mohol svojim návratom do Ameriky poškodiť francúzsko- americké vzťahy, pretože sa obecne vedelo o Painovom negatívnom postoji voči novému

¹³² Tamtiež.

¹³³ Tamtiež.

¹³⁴ TINKOVÁ, s. 112.

kurzu revolúcie.¹³⁵ Paine bol zatknutý 28. decembra 1793 a uväznený v Luxemburskom paláci¹³⁶, kde boli okrem prominentných politických väzňov, v tej dobe držaní prevažne cudzinci a to hlavne obyvatelia Británie. Pretože Francúzska republika bola vo vojnovom konflikte skoro s celou Európou, bol 6. septembra 1793 vydaný dekrét obsahujúci bezpečnostné opatrenia v rámci vzťahov s cudzincami nachádzajúcimi sa na území Francúzskej republiky a 9. októbra vyšiel v platnosť dekrét týkajúci sa špeciálne prípadu britských príslušníkov. Oba dekréty až na vymenované výnimky, ako boli umelci a robotníci pracujúci vo francúzskych dielňach, či manufaktúrach, prikazovali okamžité zatknutie cudzincov a uväznenie až do zmeny vyhlášky.¹³⁷ Ani jeden z nich sa však Thomasa Paina osobne nedotkol, pretože bol stále členom Národného konventu a čestným francúzskym občanom, podobne ako i občanom Spojených štátov. Ďalším výnosom však bolo nariadené, že v Konvente nesmie zasadať žiadny cudzinec a Paine bol tak zbavený svojho poslaneckého mandátu.¹³⁸ Thomas Paine podľa vlastných slov zatknutie očakával. „*Skoro ráno o tretej hodine prišla stráž s rozkazom potvrdeným od Výboru pre verejnú bezpečnosť a Výboru pre verejné blaho, aby ma zatkli ako cudzinca a dopravili do väzenia.*“¹³⁹

Americký vyslanec Morris, ktorý pobýval v Paríži od roku 1792 do 1794, bol na rozdiel od Jeffersona, od počiatku kritický k revolučným udalostiam a neskrýval ani svoje rojalistické zmýšľanie. S Thomasom Painom si Morris nemohol porozumieť už i kvôli svojej inklinácii k federalistickej strane,¹⁴⁰ ktorej hlavným predstaviteľom bol Alexander Hamilton. Paine bol otvoreným nepriateľom tejto politiky a tým sa dostával do konfliktu i s americkým prezidentom Washingtonom, ktorý si ale v skutočnosti zachovával voči federalistom odstup a snažil sa byť nestranným. Keď bol Morris menovaný vyslancom, napísal v marci 1792 markýz de Lafayette prezidentovi Washingtonovi list, v ktorom sa síce vyznal s osobného priateľstva k Morrisovi, ale označil ho ako osobu nevhodnú k reprezentácii

¹³⁵ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 33.

¹³⁶ *The Complete Writings*, s. 35.

¹³⁷ *Collection complète des lois, décrets, ordonnances, règlements, et avis du Conseil d'Etat*, [online books.google.com] zv. 6, (du juillet 1793 au janvier 1794), s. 148-149, 218, 220 [cit. 7.4. 2014].

¹³⁸ *The Writings of Thomas Paine*, zv. 3., s. 81.

¹³⁹ PAINE, *Věk rozumu*, s. 86-87.

¹⁴⁰ Federalistická strana bola orientovaná na silnú centrálnu vládu s dôrazom na bankový sektor a finančníctvo a dobré vzťahy s Britániou, ktoré potvrdili v tzv. Jayovej zmluve z roku 1794. Výrazným predstaviteľom tejto strany bol i druhý americký prezident John Adams. Oponentmi tejto politiky bola republikánska strana, vedená jej čelným predstaviteľom Thomasom Jeffersonom.

Spojených štátov vo Francúzsku, pretože sa otvorene hlásil k princípom aristokracie a tým i ku kontrarevolúcii.¹⁴¹ Gouverneur Morris zohral v Painovom prípade uväznenia skôr pasívnu úlohu a za oslobodenie „čestného amerického občana“ Paina, skoro vôbec nejednal. „*Asi po troch týždňoch sa odobrala do Konventu deputácia Američanov, ktorí vtedy žili v Paríži, aby ma vyslobodili z väzenia ako svojho krajana a priateľa, ale prezident (Konventu – J. B.) Vadier, ktorý bol tiež predsedom Výboru pre verejnú bezpečnosť a ktorý potvrdil moju zatýkaciu listinu im odpovedal, že som sa narodil v Anglicku.*“¹⁴² Po nátlaku americkej deputácie na Morrisa, sa americký vyslanec rozhodol napísať list Deforguesovi, v tej dobe francúzskemu ministrovi pre zahraničné záležitosti. „*Pane, Thomas Paine ma práve požiadal, aby som ho označil ako amerického občana. Narodil sa v Anglicku, stal sa však potom americkým občanom pre svoje zásluhy v priebehu americkej revolúcie ... bol prijatý ako francúzsky občan a zvolený do Národného konventu. Jeho jednanie z tejto doby bolo mimo moju jurisdikciu. Nie je mi známy dôvod, prečo sa v súčasnosti nachádza vo väzení Luxemburg, ale žiadam Vás pane, buďte tak láskavý a informujte ma, aby som mohol následne predať správu vláde Spojených štátov amerických.*“¹⁴³ List bol napísaný veľmi neosobne a Morris príliš nedbal o osud muža, s ktorým si politicky vôbec nerozumel. Odpoveď francúzskeho ministra bola jednoznačná: „*Prijatím posledného titulu (francúzsky občan – J. B.) ... spadá pod zákony republiky a vzdal sa tak ochrany Spojených štátov. Nie sú mi známe presné motívy zatknutia Thomasa Paina, ale predpokladám, že museli byť opodstatnené. I napriek tomu predložím Výboru verejného blaha Váš požiadavok a budem Vás informovať o ich rozhodnutí.*“¹⁴⁴ Hlavným argumentom pre dôvod Painovho väznenia mal byť jeho anglický pôvod. Akékoľvek jeho iné občianstvo v tejto chvíli nehralo roľu.

O Painovom osude sa vedelo i v Británii a *Gentleman's Magazin* o tom napísal stručnú správu. „*Deputácia amerických občanov žijúca vo Francúzsku, požiadala Konvent, aby oslobodil jeho ex-poslanca Thomasa Paina ... Ako dôvod ich žiadosti uviedli jeho patriotickú literárnu činnosť a jeho zásluhy Amerike a pripomenuli, že jeho uväznenie učíní radosť Veľkej Británii, ktorá ho proskribovala. Tiež žiadali, aby mohol s nimi odcestovať do Ameriky. Prezident (Konventu – J. B.)*

¹⁴¹ *The Writings of Thomas Paine*, zv. 3, s. 82.

¹⁴² PAINE, *Věk rozumu*, s. 87.

¹⁴³ *The Writings of Thomas Paine*, zv. 3, s. 84.

¹⁴⁴ Tamtiež.

*poznamenal, že Paine sa narodil v Anglicku, že jeho písomnosti mohli byť užitočné Amerike, ale on sám nepriniesol Francúzskej revolúcii nič.*¹⁴⁵

Thomas Paine vo väzení veľmi ťažko ochorel a ako sám napísal, očakával, že nemoci podľahne. Bol presvedčený, že o jeho zatykač sa osobne postaral Robespierre, ktorý mal napísať krátky odkaz týkajúci sa Paina, aby bol odsúdený v záujme Ameriky a Francúzska.¹⁴⁶ Bol si istý, že dôvodom nebol jeho anglický pôvod, ale obavy, že by odchodom do Ameriky narušil už tak krehké vzťahy medzi oboma vládami. Skutočná príčina zatknutia ostáva nevyriešená, pretože po 9. thermidore by sa dalo očakávať, že bude Paine rovnako ako boli ostatní väzni prepustený. To sa však nestalo. Paine mal pravdepodobne silného osobného nepriateľa vo Výbore verejnej bezpečnosti.¹⁴⁷ V zúfalej situácii sa rozhodol napísať 7. augusta 1794 list Konventu, v ktorom opísal svoje zdravotné ťažkosti, ktoré viedli skoro až k jeho smrti. Zdôraznil, že je to jeho prvý list, ktorý sa rozhodol napísať ohľadne svojej situácie, pretože kvôli svojmu presvedčeniu, že za jeho utrpením stojí Robespierre, sa neodvážil zo strachu o svoj život na seba verejne upozorňovať. Teraz sa ale odhodlal ozvať sa a sťažovať si na svoj momentálny ponížujúci stav, ktorý sa mu stal „odmenou“ za jeho vernosť a obetovanie sa revolúcii. Spomenul i nespravodlivosť týkajúcu sa postoja k jeho občianstvu. Bol predsa i americký občan a so Spojenými štátmi Francúzsko vo vojne nebolo a ani nie je. K svoji anglickým koreňom sa Paine vôbec nehlásil. V závere vyjadril pevnú vieru, že poslanci Konventu uznajú nespravodlivé zachádzanie s jeho osobou a postarajú sa o jeho konečné oslobodenie.¹⁴⁸ Painov list sa však na nešťastie dostal do rúk Výboru verejnej bezpečnosti, kde mal pravdepodobne svojho zarytého nepriateľa, pretože jeho žiadosť sa do Konventu nikdy nedostala.¹⁴⁹ Veľkou Painovou nádejou bol príchod nového amerického vyslanca Jamesa Monroa, ktorý vystriedal neochotného Morrisa. Paine sa dostal konečne na vytúženú slobodu 4. novembra 1794 po desiatich mesiacoch a deviatich dňoch väznenia.¹⁵⁰

¹⁴⁵ *The Gentleman's Magazine and Historical Chronicle, For the year 1794, Part the Second.* (Ďalej len: *The Gentleman's Magazine*) [online Haithi Trust] London: Printed by John Nichols, s. 847 [cit. 7.4. 2014].

¹⁴⁶ PAINE, *Věk rozumu*, s. 88.

¹⁴⁷ *The Writings of Thomas Paine*, zv. 3., s. 78-79.

¹⁴⁸ Tamtiež.

¹⁴⁹ Tamtiež.

¹⁵⁰ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 34.

Proticirkevná politika za Francúzskej revolúcie

„Pomery, ktoré teraz zavládli vo Francúzsku, kde upadol do skazy celý kňazský stav a každá vec, ktorá súvisí s donucovacou náboženskou sústavou a záväznými článkami viery, nielen urýchlili môj úmysel, ale spôsobili, že som bol nútený toto dielo napísať, aby vo všeobecnej hrôzovláde povier, ľstivého vládneho ústrojenstva a klamného náboženstva nezmizli z obzoru svetlé body mravnosti, ľudskosti a pravej teológie.“¹⁵¹ Toto sú jedny z prvých viet, ktoré sa objavujú v Painovej práci *Věk rozumu* (The Age of Reason), ktorým sa rozhodol, ako sám zdôraznil, prostredníctvom vedeckých argumentov a zdravého rozumu dokázať nezmyselnosť zjavených náboženstiev, v tomto prípade kresťanstva a klamný obsah Starého i Nového zákona. Práca vznikala za optimálnej atmosféry, pretože Francúzska revolúcia viedla od počiatku proticirkevnú politiku a koncom roku 1793 dokonca prepukla dechristianizačná kampaň, ktorú zahájili zástupcovia Konentu a skoro v tom istom čase i protinábožensky angažovaná parížska komúna.¹⁵² Paine sa v úvode práce vyznal zo svojej viery: „Verím v jedného Boha a nič viac: Dúfam, že je blaženosť posmrtná. Verím v rovnosť všetkých ľudí, že náboženské povinnosti záležia na tom, že konáme spravodlivosť, milujeme milosrdenstvo a snažíme sa, aby sme všetkých okolo seba činili šťastnými ... Moje vlastné svedomie je mojou vlastnou cirkvou“.¹⁵³ Paine vyzdvihol svoje morálne zásady, ovplyvnené kvakerskou vierou, ktoré sa snažil aplikovať v praxi a to i pri politickom jednaní. Samotná práca *Věk rozumu* ale popudila verejnosť, spočiatku hlavne americkú, pretože tam bolo pojednanie najprv vydané. Dielo je síce plné argumentov, ktorými sa autor snažil dokázať „lživosť“ kresťanskej viery, ale zároveň náboženstvo zosmiešňoval a využíval pri tom často nevyberavý slovník. Touto prácou postavil proti sebe zvyšok americkej politickej scény a naprostú väčšinu verejnosti, ktorá bola silne veriacia. Je otázne, či si Paine uvedomoval, že proticirkevné výstupy revolúcie boli v danej dobe raritou a zvyškom kresťanského sveta odcudzované a naprosto neprijateľné, alebo sa jednoducho rozhodol k odvážnemu kroku a vydal svoju prácu pre stále silnú kresťanskú spoločnosť, aby jej „otvoril oči“, očakávajúc

¹⁵¹ PAINE, *Věk rozumu*, s. 5.

¹⁵² VOVELLE, Michel, *The Revolution against the Church, From Reason to the Supreme Being*. Ohio State University Press Columbus (English translation) 1991, s. 12.

¹⁵³ PAINE, *Věk rozumu*, s. 6.

pri tom ale spoločenské dôsledky majúce pre neho negatívny dopad. V každom prípade svoje dielo tvrdošijne obhajoval až do konca svojho života.

Na začiatku revolúcie nič nenaznačovalo v otázke cirkvi a náboženstva radikálny smer, ktorým sa vydá. V zošitoch sťažností sa neobjavovali žiadne útoky proti katolíckej viere a už vôbec nie proti náboženstvu, šlo skôr o kritiku vysokých cirkevných hodnostárov a ich odklon od dobročinných aktivít. Až do návrhu konfiškácie cirkevného majetku a Civilnej ústavy duchovenstva, väčšina cirkevných hodnostárov a kňazov stála na strane revolúcie.¹⁵⁴ Na jeseň 1789 vystúpil v Národnom zhromaždení biskup z Autun Talleyrand, ktorý navrhol ako liek proti finančnej kríze práve cirkevný majetok. Malo sa podľa jeho slov jednať len o navrátenia majetku národu, pretože cirkev nie je vlastníkom v rovnakom zmysle ako ostatní, pretože s majetkom nemôže voľne nakladať a nezískala ho pre svoju potrebu, ale pre vykonávanie svojho úradu. Preto sa nemôže hovoriť o priamej konfiškácii.¹⁵⁵ Paine sa k tejto téme vrátil vo svojich *Právach človeka*, keď napísal, že stará vláda si nevedela rady s bežnými výdavkami, no terajšia vláda dokázala splatiť veľkú časť ich dlhu a to práve prostredníctvom cirkevného majetku. Zároveň obhájil stanovisko Talleyranda ohľadne skutočného vlastníka týchto rozsiahlych majetkov. „*Zbožní a kajúci hriešnici, bývalí vydr duchovia a lakomci si chceli zaistiť lepší svet než ten, ktorý sa chystali opustiť a preto odkázali ohromné majetky do správy duchovenstva pre zbožné ciele, no duchovenstvo si ich ponechalo pre seba.*“¹⁵⁶ Národné zhromaždenie preto nariadilo, aby bol cirkevný majetok k dispozícii „pre dobro všetkého ľudu“ a aby o duchovenstvo bolo „slušne postarané“.¹⁵⁷ Boj s cirkvou ale naplno zahájila až Civilná ústava duchovenstva z 12. júla 1790. Jednalo sa o radikálny zásah do cirkevnej administratívy, zmenšil sa počet biskupstiev i farností, ktorý sa prispôbil novému správne rozdeleniu zeme na departementy. Biskupi i kňazi mali byť od tejto chvíle volení a to podľa nasledujúceho systému: voľba biskupa mala prebiehať podľa vzoru voľby členov do zhromaždenia departementov a voľba kňaza prebiehala podľa systému volieb do administratívnych zhromaždení

¹⁵⁴ VOVELLE, s. 13.

¹⁵⁵ SCHAMA, s. 511-512.

¹⁵⁶ PAINE, *Práva človeka*, s. 120.

¹⁵⁷ Tamtiež.

okresov.¹⁵⁸ To v skutočnosti znamenalo, že cirkevných hodnostárov mohli voliť katolíci, ale i nekatolíci, dokonca i ateisti. Duchovní sa stali podľa ústavy zamestnancami štátu, mali dostávať plat, ktorý bol odstupňovaný podľa počtu obyvateľov v mieste ich pôsobiska¹⁵⁹ a mali obmedzený pohyb, t.j. presne určenú dobu na akú sa mohli z biskupstva, či farnosti vzdialiť.¹⁶⁰ Radikálna tlač sa z cirkevnej reformy nepokryte radovala, ako sa ukázalo napríklad v článku *La Révolution de Paris* z posledného novembrového týždňa 1790. „Väčšina biskupov vo Francúzsku spolu s mnohými kňazmi nariekajú, že je katolícke náboženstvo stratené, pretože boli zbavení možnosti nakladať s veľkými majetkami, čo je nie len drzé, ale absolútne v opozícii k princípom a duchu evanjelia.“¹⁶¹ Cirkev bola zároveň obviňovaná, že burcuje ľudí proti revolúcii a že sa tak snaží zapáliť plameň občianskej vojny. Obracajú sa teraz na pápeža, ktorému v minulosti odopierali poslušnosť. Národné zhromaždenia podľa novín nesiahlo na cirkevné dogmy, zmenilo len správne hranice a tým i počet diecéz. Cirkvi ale vadí, že stratila svoj život v blahobyte a že sa musí navrátiť k pôvodným evanjelickým princípom.¹⁶² V opozičných novinách *L'Ami du Roi* zo 16. júna 1790 sa zase autor článku rozhorčoval nad nezmyselnosťou voľby duchovných. Kládol si otázku, kto budú presne aktívni voliči, ktorí budú mať volebné právo? Ako bude prebiehať voľba duchovného? Bude sa biskup, či kňaz musieť snažiť získať voličov sľubmi ako sa to bežne deje pri akýchkoľvek iných voľbách? Z toho bude plynúť len korupcia. Ako môžu voliči rozpoznať skutočne dobrého a osvieteného kňaza, vhodného pre službu Bohu a veriacim, od ambiciózneho uchádzača, ktorý bude mať tendenciu nasľubovať neuskutočiteľné?¹⁶³ Boj sa rozhorel naplno. Paine sa vyjadroval ohľadne cirkvi veľmi kriticky. Nielen že osobne neuznával žiadne zjavené náboženstvo, ale zastával i názor, že stará tradícia pevného zväzku a spolupráce medzi štátom a cirkvou by mala byť zrušená. „Zo zväzku cirkvi a štátu sa zrodí akýsi mul, ktorý vie iba ničieť a nie vychovávať a ktorý sa volá

¹⁵⁸ *Décret sur La Constitution civile du clergé du 12 juillet 1790.* (Ďalej len: *Décret sur La Constitution civile du clergé*), Titul II. – Nomination aux bénéfices. [online desguine.hauts-de-seine.net] [cit. 7.4. 2014]

¹⁵⁹ *Décret sur La Constitution civile du clergé*, Titul III. – Du traitement des Ministrem de la Religion.

¹⁶⁰ *Décret sur La Constitution civile du clergé*, Titul I. – De la loi de la résidence.

¹⁶¹ GILCHRIST, John Thomas, MURRAY, William J., *The Press in the French Revolution, A Selection of Documents taken from the Press of the Revolution for the Years 1789-1794.* London: Ginn and Company Ltd 1971, s. 98-99.

¹⁶² Tamtiež.

¹⁶³ GILCHRIST, MURRAY, s. 100-101.

*zákonem zavedená cirkev. Už od narodenia je cudzí matke, s ktorou ho splodili a ktorú začína veľmi skoro kopať a ničiť.*¹⁶⁴ Jean-Paul Marat vyslovil ešte pred Francúzskou revolúciou vo svojej práci *Okovy otroctva* pozoruhodný názor na kresťanskú morálku a tým i kresťanstvo vôbec. Jeho stať *O poverčivosti* hlásala, že všetky náboženstvá napomáhajú despotizmu, nepozná ale žiadne, ktoré by ho podporovalo viac než kresťanstvo. Duch kresťanstva je duchom mieru, láskavosti a jeho stúpenci sú nim úplne preniknutí a to dokonca i voči svojim nepriateľom. Keď sú prenasledovaní, majú svojich prenasledovateľov blahorečiť. Marat sa preto pýta: „*Ako sa môžu postaviť na odpor proti svojim tyranom? Nie je im dovolené hájiť ani vlastný život.*“¹⁶⁵ Marat sa ďalej rozhorčoval, že kresťania stále stonajú, modlia sa, odovzdávajú sa svojmu osudu, bez boja trpia a dokonca sa modlia za svojich katov. Pre Marata je ústredná myšlienka tejto viery naprosto nepoužiteľná k boji proti tyranii a je v rozpore s vlastnosťami a cnosťami správneho občana, ktorý má dozerať na bezpečnosť a blaho štátu. Kresťanstvo ľudí zastráňa, aby počúvali svoju vládu, preto monarchovia vždy využívali evanjelium, aby si upevnili svoju moc.¹⁶⁶

Pápež Pius VI. odmietol prijať návrh Civilnej ústavy duchovenstva a situácia sa tak nesmierne radikalizovala. Duchovní, ktorí sa odmietli podriaďovať ústave, boli dokonca prehlásení za spiklencov a podnecovateľov k občianskym nepokojom.¹⁶⁷ Preto dekrétom z 27. novembra 1790, boli biskupi i kňazi donútení prisahať na Civilnú ústavu a cirkevní predstavitelia sa tak rozdelili na prisázných a neprisázných. Od tejto chvíle sa rozpútala kampaň proti kňazom, ktorí odmietali prisahať a v súvislosti s tým nasledoval séria dekrétov, určujúca tresty za odmietanie prísahy, ktorých vrcholom boli nariadenia o deportácii neprisázných kňazov. Naopak prisázní duchovní boli dosadzovaní do oblastí, kde sa uvoľnili fary po rebelujúcich kňazoch. Často ale dochádzalo ku konfliktom medzi novým farárom a veriacimi, ktorí odmietali duchovného dosadeného z vedenia departementu. Od počiatku roku 1791 sa teda začala konštituovať nová ústavná cirkev a zároveň s tým nastúpila i hrozba schizmy.¹⁶⁸ Navyše sa od začiatku rysovala hrozba, že farári, ktorí mali vo svojich vidieckych oblastiach na veriacich

¹⁶⁴ PAINE, *Práva človeka*, s. 66.

¹⁶⁵ MARAT, Jean- Paul, *Vybrané stati*. (Ďalej len: *Vybrané stati*), Praha: Rovnost 1952, s. 22-23.

¹⁶⁶ Tamtiež.

¹⁶⁷ SCHAMA, s. 561-562.

¹⁶⁸ VOVELLE, s. 15.

nesmierny vplyv, boli tam totiž často jedinými gramotnými a vzdelanými a ľudia sa k nim obracali o radu i mimo náboženskú oblasť, získajú dedičanov zo svojich farností na svoju stranu a postavili ich tak proti revolúcii.¹⁶⁹ Vidiek sa neustále dostával do konfliktu s mestským svetom. Tento jav bol ale zrejmy už od počiatku revolúcie.

Pápež Pius VI. odsúdil 13. apríla 1791 v encyklike, týkajúcej sa prísahy na Civilnú ústavu duchovenstva všetky zmeny, ktoré v rámci cirkevnej správy i voľby duchovných navrholo Národné zhromaždenie, odsúdil radikálny postup voči cirkevným predstaviteľom a upozornil na hrozbu schizmy. Požiadal preto naliehavo biskupov, aby nepristupovali k prísahe a neotvárali tak cestu k sväteniu nových konštitučných biskupov. Pápež ďalej exkomunikoval Talleyranda biskupa z Autunu, ktorý ako jeden z prvých pristúpil ochotne k sväteniu nových cirkevných hodnostárov a tým prispieval k schizme. Exkomunikoval a otvorene odsúdil i ostatných biskupov, ktorí prijali civilnú ústavu a rovnako tak odmietol uznať i novo svätených konštitučných biskupov. Vyzval zároveň verných duchovných a všetkých veriacich k pevnej viere a zotrvaní v lone katolíckej cirkvi.¹⁷⁰ Následnými septembrovými masakrami dala revolúcia najavo svoj vzťah k neprísazným duchovným, ktorí sa stali jej prevažnými obeťami. „*Francúzska revolúcia vyrvala cirkvi moc robiť zázraky a od počiatku revolúcie cirkev so všetkými svojimi svätými nedokázala učiniť ani jeden zázrak. Pretože však nikdy nebola vo väčšej núdzi než teraz, je možné usúdiť i bez nejakej božskej pomoci, že všetky jej predchádzajúce zázraky boli úskočné klamstvá.*“¹⁷¹

Vek rozumu a dechristianizácia

Painovo dielo *Vek rozumu*, vznikalo v atmosfére teroru a dechristianizačnej kampane, ktorá prebiehala od leta 1793 a vrchol dosiahla v novembri toho istého roku.¹⁷² V druhej časti predslovu *Veku rozum* už Paine vyjadril obavy z narastajúceho teroru a jeho optimizmus, ktorý vychádzal spočiatku

¹⁶⁹ MAIER, s. 66.

¹⁷⁰ *Charitas (On The Civil Oath In France)*, Pope Pius VI., *Encyclical promulgated on 13 April 1791* [online ewtn.com] [cit. 7.4. 2014].

¹⁷¹ PAINE, *Vek rozumu*, s. 202-203.

¹⁷² NOWAK, Jerzy Robert, *Církev a Velká francouzská revoluce*. Olomouc: Matice cyrilometodějská 2003, s. 67, s. 77.

z proticirkevnej politiky, ktorú revolúcia viedla, sa teraz podlomil zistením, že jakobinizmus je vlastne len iná obdoba inkvizície. „*Neznášateľný duch cirkevného prenasledovania sa preniesol do politiky, revolučné súdy nastúpili na miesto inkvizície, gilotína na miesto hranice.*“¹⁷³ Paine presne svojou charakteristikou vystihol rovnaké črty fanatizmu, ktoré nemusia vychádzať len z nadmerného náboženského zápalu, ale i z ideologického presvedčenia o bezchybnosti a pravosti učenia. Jakobínska diktatúra vychádzala z princípu homogénosti a tento postulát sa odrazil v názvosloví hlásajúcom jednotnosť a nedeliteľnosť republiky, čo sa v praxi realizovalo jednotnosťou názoru a odmietaním frakcií ako symbolov čiastkových a sebeckých záujmov.¹⁷⁴ Rovnako ako existovali cirkevné dogmy, vytvorili sa i dogmy politické.

Návrh Dona Gerleho, aby sa katolicizmus stal národným náboženstvom, ktorý predložil 30. apríla 1790 Ústavodarnému zhromaždeniu, bol zamietnutý. Girondiskí poslanci Guadet a Vergniaud, sa v marci 1792 vysmiali v jakobínskome klube Robespierrovmu odvolávaniu sa k Prozreteľnosti a v júni 1792 vystúpil v klube Dantonov priateľ Delacroix s radikálnym návrhom, aby bol katolicizmus navždy zničený a aby boli svätci nahradení portrétmi a bustami Rousseaua, či Franklina.¹⁷⁵ V septembri 1792 boli vydané dekréty, ktoré sa týkali laicizácie štátu. Jeden z nich sa dotýkal cirkevných matrik, ktoré mali byť nahradené zápsmi narodenia nových občanov, uzavretia manželstva a úmrtia, do novovzniknutých registrov municipalít a druhý dekrét povoľoval štátny rozvod a určoval podmienky, za ktorých k rozluke v manželstve môže dôjsť.¹⁷⁶

V Paríži protináboženskú kampaň riadila komúna, ktorá postupne vydávala nariadenia týkajúce sa zákazu cirkevných procesií a ceremónií na verejných miestach, z kostolov boli konfiškované zlaté a strieborné predmety, likvidovali sa kríže, ktoré sa snímali priamo z veží kostolov, rovnako ako zvony, ktoré sa tavili pre vojenské účely. Akýchkoľvek predaj cirkevných symbolov bol zakázaný 10. októbra 1793 a prebiehalo odstraňovanie sôch svätcov, ktoré boli nahradzované bustami nových revolučných martýrov. V novembri 1793 došlo v Paríži k úplnému

¹⁷³ PAINE, *Věk rozumu*, s. 85.

¹⁷⁴ TALMON, s. 53.

¹⁷⁵ VOVELLE, s. 13-14.

¹⁷⁶ *Collection complète des lois, décrets, ordonnances, réglemens, et avis du Conseil d'Etat*, [online books.google.com] zv. 4, (du octobre 1791 au septembre 1792), s. 482 – 488, s. 476-482 [cit. 7. 4. 2014].

uzavretiu všetkých kostolov a svätýň ostatných vyznaní.¹⁷⁷ Do Národného konventu prichádzali správy z jednotlivých kútov Francúzska, kde dechristianizátori horlivo plnili vyhlášky parížskej komúny. „Zavreli sme naše kostoly, odmietli našich kňazov a bývalý katolícky kult už viac neexistuje.“¹⁷⁸ Staré náboženstvo i jeho ceremóniu okamžite nahradilo nové. Najokázalejším vyjadrením tohto smerovania bola slávnosť *kultu Rozumu* (culte de la Raison) z 10. novembra 1793 v katedrále Notre-Dame, ktorú zorganizovala komúna bol taktovkou v tejto veci jej najhorlivejších členov Chaumetta a Momora. Nový kult tak doslova prekryl ten starý, keď v katedrále zlikvidovali katolícky oltár a nahradil novým a katolicizmus vyhlásili za symbol povery a fanatizmu. Katolícki svätci boli zastúpení revolučnými martýrmi, ktorí rovnako ako svätí preliali svoju krv za vec „pravdy“ a slobody. K revolučnému svätcovi Lepeletierovi sa pridali Marat, Chalier, či prototyp chlapčenského republikánskeho hrdinu, Joseph Bara. Do Konventu 3. augusta 1793 dorazila parížska deputácia *Bratskej spoločnosti* (La Société fraternelle) žiadajúca poctiť pamiatku dvoch martýrov slobody, Marata a Lepeletiera a to inauguráciou búst oboch revolucionárov a slávnostnou procesiou, ktorá mala byť zahájená v sále spoločnosti a vedená ulicou Saint-Honoré, cez námestie Revolúcie a Tuilleries až k pavilónu Jednoty. Následne vystúpil prezident Danton a preniesol pamätnú reč: „*Občania, Marat bol vášnivý revolucionár: mal ale dôvod, pretože poznal všetkých darebných nepriateľov revolúcie. Jeho smrť je pre vec slobody užitočnejšia ako jeho život, pretože ukázal na ktorej strane stoja vrahovia. Nech radšej zhynieme ako on, ak nezabránieme znovuoobnoveniu tyranie!*“¹⁷⁹ Dantonov priateľ Legendre potom navrhol, aby Konvent deklaroval vlastnú deputáciu dvadsiatichštyroch členov, ktorí mali asistovať pri ceremónii.¹⁸⁰

Thomas Paine sa nikdy nehlásil k ateizmu, či k novovznikajúcemu revolučnému náboženstvu. V odpovedi na kritický list od Samuela Adamsa z roku 1802, reagujúci na Painovo ponímanie kresťanstva, napísal Paine o ateizme: „*Francúzsky ľud sa rúti strmhlav do ateizmu. Preložil som a uverejnil svoju prácu v jeho jazyku, aby som ich zastavil v páde a objasnil mu prvý článok viery každého človeka ...*

¹⁷⁷ NOWAK, s. 67-69.

¹⁷⁸ VOVELLE, s. 46.

¹⁷⁹ *Archives parlementaires de 1787 à 1860 Convention nationale* [online Gallica] séria 1, zv. 70, (du 30 juillet au 9 août 1793), s. 181 [cit. 7.4. 2014].

¹⁸⁰ Tamtiež.

*Verím v Boha.*¹⁸¹ Podľa Paina bolo najdôležitejšie používať zdravý rozum, ktorým nás Boh obdaril a zamerať sa ním na svojho stvoriteľa. Akékoľvek iné prostriedky, alebo sprostredkovatelia, ako boli „falošní“ proroci, či Biblia, sú len rúhaním, pretože pre Paina táto kniha nikdy nebola slovom božím. Pokiaľ človek verí v jedného Boha a nič viac, nikdy ho nemôžu prekvapiť „protikladné a ohavné príbehy“ Biblie.¹⁸² Paine vnímal vieru prostredníctvom vedy, konkrétne astronómie, ku ktorej mal veľmi blízky vzťah. Vesmír bol pre neho pravým a večným slovom božím, dokazoval Božiu múdrosť, dobrotu a štedrosť. Pevne veril, že ľudia neboli vo vesmíre sami. Považoval za sebecké a namyslené byť presvedčeným, že Boh stvoril v obrovskom a dokonalom vesmíre len jeden svet plný života a „že by *Všemohúcnosť, ktorá riadi milióny svetov toto všetko opustila a prišla k nám na svet, aby zomrela ...*“¹⁸³ Pre Paina hrala veľmi dôležitú rolu i morálka, ktorú ale odmietal považovať za kresťanskú, podobne ako osvietenští filozofi, ktorí tento problém vyriešili tak, že trvali na homogénnej postate morálky a odmietali jej židovsko-kresťanský pôvod.¹⁸⁴

Ku katolíckej cirkvi a náboženstvám bol ale obecné veľmi kritický a posmešný, čo sa odrazilo i v jeho práci *Věk rozumu*. Tesne pred svojím zatknutím dielo dopísal a ako sám poznamenal, podarilo sa mu na ceste do väzenia predať rukopis Joelovi Barlovi. Práca bola venovaná občanom Spojených štátov a dielo tak predal pod ich ochranu.¹⁸⁵ Veta, ktorá výstižne charakterizuje Painovo ponímanie náboženstva, je jeho vyjadrenie, že je „*nutné, aby vec, ktorej každý ... verí, mala dôkazy a doklady*“¹⁸⁶. Jeho práca je jedno veľké dokazovanie, že Starý i Nový zákon je súhrnná lož a kresťanstvo je „nezmyselná a bezbožná báj“, ktorá miatla ľudí a robila z nich hlupákov. Zjavené náboženstvo je úplný nezmysel, pretože nikto nemá povinnosť a ani nemusí veriť niekomu, kto tvrdí, že mal sen, alebo že bol oslovený Duchom svätým. Paine argumentuje tým, že ani jeho by nikto nebral vážne, keby začal ľudí presvedčať o pravdivosti svojho sna. Neveril žiadnej

¹⁸¹ PAINE, *Věk rozumu*, s. 247.

¹⁸² *Two letters : being a correspondence between Andrew A. Dean of New Rochelle, and Thomas Paine, author of "The Rights of Man," &c. &c.*, written August the 6th, 1806, during the time that Mr. Paine was on a sick bed, at the house of William Carver, in New York : also, Mr. Paine's description of the liberty of the press (1823). (Ďalej len: *Two letters : being a correspondence between Andrew A. Dean of New Rochelle, and Thomas Paine*), [online archive.org] [cit. 7. 4. 2014].

¹⁸³ PAINE, *Věk rozumu*, s. 71.

¹⁸⁴ TALMON, s. 34.

¹⁸⁵ Tamtiež, s. 87.

¹⁸⁶ Tamtiež, s. 12.

sprostredkovanvej správe a preto odmietal i Bibliu a dokazoval jej falošné autorstvo. Tvrdil, že Mojžiš v Starom zákone, ani evanjelisti v Novom zákone nikdy nič osobne nenapísali, že všetko vznikalo bez ich vedomia, či dlho po ich smrti. „Pomyslite si, že Mojžiš nepísal (a jedine na tom, že písal, sa zakladá viera, že je to slovo božie) a nezostane z Genesis nič, než bezcenné báchoroky, ... vymyslené nezmysly a jasné klamstvá. Rozprávanie o Eve a hadovi, o Noemovi a jeho arche, budú mať takú cenu ako arabské rozprávky a ešte tak nepobavia, ako tieto.“¹⁸⁷ Kresťanstvo je podľa autora založené na povedačke, ktorá je znevažujúca a oplzlá, pretože „rozpráva o tom, ako bola mladá žena zasnúbená a v tomto stave ... znásilnená nejakým duchom pod zbožnou zámienkou ... Jozef sa s ňou oženil a obcovoal s ňou a stal sa tak sokom onoho ducha.“¹⁸⁸ Podľa Paina je celé kresťanstvo založené na vražde nevinného človeka, Ježiša Krista a tieto bludy boli ľuďom postrkované ako nemenné pravdy. „Kresťanské náboženstvo je postavené na sne a končí s vraždou ... Kresťania nemajú žiadny dôkaz, že ich náboženstvo je pravdivé. Neexistuje ani žiadna evidencia, že Biblia je slovo božie ... Kde je dôkaz, že Ježiš Kristus bol jednorodeným synom Boha?“¹⁸⁹ Painovo preukazovanie nepravdivosti Nového zákona sa nieslo v maximálne materialistickom duchu. Podľa neho bolo nanajvýš zvláštne, že pritom ako Diabol pokúšal Krista a postavil ho na vysokú horu, pričom mu sľuboval a ukazoval všetky kráľovstvá sveta, nikto z nich neobjavil Ameriku. „Alebo má ono čierne veličenstvo záujem len na kráľovstvách?“¹⁹⁰ Painov slovník bol nielen neuhladený, ale dielo bolo od začiatku až do konca plné cynizmu a posmechu. Autor kritizoval netolerantnosť náboženstiev, ale sám nebral ohľad na budúcich čitateľov.

Ohlas na Painovu prácu bol veľmi kritický. Nie je už možné dozvedieť sa, či bol autor nemilo prekvapený, alebo negatívny ohlas očakával. Isté však je, že *Věk rozumu* a svoje názory na vieru a náboženstvo obhajoval až do svojej smrti. Jeho protikresťanské vystupovanie a otvorený cynizmus voči veriacim, ho odsunulo na okraj spoločnosti a zvyšok života strávil skoro v osamení a spoločenskej izolácii. Odvrátili sa od neho i mnohí jeho spolubojovníci z Americkej revolúcií. V období pred vznikom jeho práce, viedol korešpondenciu s Benjaminom Franklinom

¹⁸⁷ Tamtiež, s. 108.

¹⁸⁸ Tamtiež, s. 176.

¹⁸⁹ *Two letters : being a correspondence between Andrew A. Dean of New Rochelle, and Thomas Paine.*

¹⁹⁰ PAINE, *Věk rozumu*, s. 79.

a v jednom z listov sa ho pýtal, čo si myslí o jeho postoji ku kresťanstvu. Franklinova odpoveď bola úctivá, pretože sa obaja muži veľmi dobre poznali, ale zároveň negatívna. „*Pre teba nie je problém žiť cnostne, bez asistencie náboženstva. Máš jasnú predstavu, čo je dobro a čo je zlo a máš dostatok sily a schopnosti, aby si neprepadol pokušeniu. Ale premýšľaj aká veľká časť ľudstva je plná slabých a hlúpych mužov a žien.*“¹⁹¹ Podľa Franklina ľudia potrebujú náboženstvo, aby ich viedlo k mravnému životu, pretože nie každý je natoľko vzdelaný a pevný vo svojich zásadách predstave dobrého života ako Paine. „*Ak sú ľudia zlí s náboženstvom, akí potom budú bez neho?*“¹⁹² Franklin preto nechápal, prečo Paine usiluje vziať ľuďom vieru, ale zároveň ho utvrdil, že sa mu jeho cieľ nikdy nepodarí uskutočniť. Preto ho ako dobrý priateľ na záver upozornil, že vydaním tejto práce dosiahne len verejné opovrhovanie, hanbu a žiadnej strane to nič dobrého neprinesie.¹⁹³ Oveľa kritickejší však boli k nemu ostatní jeho bývalí politickí kolegovia. John Adams, druhý americký prezident a zástanca federalistickej politiky a už len z politického hľadiska oponent Paina, napísal 25. júla 1796 do svojho denníka: „*Kresťanské náboženstvo stojí nad všetkými ostatnými, ktoré kedy existovali v starom i modernom svete. Je to náboženstvo múdrosti, cnosti, spravodlivosti a ľudskosti, nech si ten darebák Paine hovorí, čo chce.*“¹⁹⁴ Odpor Johna Adamsa voči Painovi neskončil ani po jeho smrti. Dôkazom jeho trvajúcej averzie bol list napísaný 21. januára 1810 Benjaminovi Rushovi, jednému so signatárov Deklarácie, že Paine „*nerozumel ani vláde, ani náboženstvu*“¹⁹⁵. Zaútočil dokonca na Painovu prácu *Práva človeka*, keď poznamenal, že „*z jeho chorého srdca napísal jedovatú deklamáciu, ktorej vášnivá zúrivosť vo svojom čase zastráňovala všetkých ľudí, dokonca i pána Burkeho*“¹⁹⁶.

¹⁹¹ *The Works of Benjamin Franklin*. zv. 10. [online Gogole books] Ed. by Jared Sparks, Boston: Hilliard, Gray and Company 1840, s. 281-282 [cit. 7.4. 2014].

¹⁹² Tamtiež.

¹⁹³ Tamtiež.

¹⁹⁴ *Diary of John Adams, July 25, 1796* [online beliefnet.com] [cit. 7.4. 2014]

¹⁹⁵ *John Adams about Thomas Paine and his Age of Reason*, Letter from John Adams to Benjamin Rush, January 21, 1810 [online beliefnet.com] [cit. 7.4. 2014]

¹⁹⁶ Tamtiež.

Painova obhajoba revolúcie

I napriek tomu, že Paine plánoval odcestovať do Spojených štátov už pred svojim uväznením za doby teroru, stalo sa tak prekvapivo až v roku 1802. Dôvodom bola zmena na prezidentskom poste. Federalisticky ladeného Johna Adamsa nahradil republikán Thomas Jefferson, s ktorým si Paine politicky rozumel.¹⁹⁷ Jeho priatie v adoptívnej zemi však nebolo také, aké si predstavoval. Veľký odpor vyvolala už jeho spomínaná práca *Vek rozumu*, no boli tu i osobné konflikty s federalistami, ktorých Paine obviňoval z ničenia pôvodných, čistých princípov Americkej revolúcie. Paine považoval sám seba za otca dvoch revolúcií a za tvorca nového politického sveta. Spojenie medzi oboma revolúciami boli pre neho jasné. Prevratné udalosti vo Francúzsku mali pôvod v americkej revolúcii, v ktorej bojovali po boku Američanov i Francúzi. Cítil sa zároveň osobne zradený mužmi oboch revolúcií. Na strane americkej to boli federalisti, na francúzskej zase jakobíni.¹⁹⁸ Paine vysvetľoval teror ako osobnú zradu jeho samého a princípov osvietenstva, na ktorých boli postavené obe revolúcie. Vo svojej predstave spojil Robespierrov teroristický režim s Washingtonovou federalistickou frakciou a veril, že oba smery zapríčinili nielen jeho uväznenie, ale i zradu dvoch revolúcií, ktoré ideologicky vytvoril.¹⁹⁹

Vo svojej práci *Dizertácie o prvých princípoch vlády* (*Dissertations on the First Principles of Government*) z roku 1795 písal, že všetky chyby, ktoré sa objavili v priebehu Francúzskej revolúcie nemali svoj pôvod v princípe rovnosti práv, ktoré od počiatku obhajoval, ale tkveli v rozpore s jej počiatočnými čistými zásadami. Keby bola vyhlásená ústava, na ktorej v roku 1793 pracoval spolu s girondistami, mohlo sa podľa Paina predísť násiliu, ktoré ničilo Francúzsko a zranilo celý charakter revolúcie. Národ by sa zjednotil a každý jednotlivec by tak vedel, kde je jeho miesto v spoločnosti. Namiesto toho ale uzurpovala moc revolučná vláda bez akéhokoľvek osvieteného princípu, alebo autority a postavila sa na miesto ústavy. Cnosť a zločin závisel od náhlych zmien a to, čo bolo jeden deň aktom vlastenectva, druhý deň sa stalo zradou.²⁰⁰ Paine tu jasne obhajoval stanovisko a politiku girondistov, ktorí presadzovali zákonnú cestu a ústavný štát. Skutoční

¹⁹⁷ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 35.

¹⁹⁸ Tamtiež, s. 35-37.

¹⁹⁹ Tamtiež, s. 19.

²⁰⁰ *Dissertations on the First Principles of Government*, zv. 2, s. 325-344.

čistí vlastenci boli jeho girondinskí kolegovia, ktorí skončili pod gilotínou vďaka teroristickej jakobínskej politike. Výbor verejného blaha si uzurpoval pozíciu v štáte namiesto ústavy, pretože jej členovia a to hlavne triumvirát ideológov Robespierre, Saint-Just a Couthon, sa stavali do role Rousseauovho „Zákonodarca“. Podľa Jean-Jacques vo chvíli, keď ľud, či skôr jeho vodcovia privedú revolúciu do víťazného konca, postaví sa do čela národa Zákonodarca, ktorý uvidí celú situáciu z nadhľadu bez toho, aby bol zaslepený čiastkovými záujmami a vášňami a ktorý formuje mladý národ zákonmi, ktoré sú dielom „jeho veľkej múdrosti a pripravuje národ k prijatiu obecnej vôle“²⁰¹. Menovaní členovia výboru boli presvedčení, že sú schopní nahradiť ústavu a odpor voči ich jednaniu bol považovaný za zradu a kontrarevolúciu. Paine pokračoval vysvetľovaním, že všetok teror vychádzal z absencie ústavy, ktorej existencia mala zabrániť vláde jednej strany tým, že ustanoví isté spoločné zásady. Tie mali kontrolovať aktivity a jednania strán a zároveň mali určovať hranice, ktoré nesmela moc jednotlivcov, či frakcií prekročiť. Takto by sa v zemi udržovala politická rovnováha a zabránilo by sa teroru a svojvôli. Neprítomnosť ústavy ale vytvoril stav, v ktorom začali ľudia s naivnou dôverou hľadiť len na jednu stranu a tak miesto toho, aby princíp vládol strane, začala strana vládnuť nad princípom. Robespiera a jeho mocenské tendencie Paine prirovnal k monarchistickým dedičným vládam.²⁰² Thomas Paine pociťoval potrebu vysvetliť neúspech Francúzskej revolúcie, pretože sa jednalo i o jeho osobné sklamanie. Pre Paina bola ideálom francúzska republika s girondinským Konventom a všetky jeho revolučné ideály sa rozplynuli v povstaní z prelomu mája a júna 1793.

Thomas Paine umrel na svojej farme v roku 1809, skoro v zabudnutí, len v malom kruhu najbližších priateľov. Bol pochovaný za tichej ceremónie na pôde jeho farmy v New Rochelle v štáte New York. Ani po smrti nemal revolucionár Paine pokoj. Jeho skalný obdivovateľ William Cobbett tajne preniesol jeho ostatky do Anglicka, kde plánoval svojmu idolu postaviť pomník. K jeho stavbe však nikdy nedošlo a ostatky Paina tak nenávratne zmizli.²⁰³ Paradoxne i jeho najväčší politický oponent ohľadne *Práv človeka*, Edmund Burke, je pochovaný na neznámom mieste. Dôvodom však nebol ani prenos ostatkov, ani plány na

²⁰¹ TALMON, s. 57.

²⁰² *Dissertations on the First Principles of Government*, s. 325-344.

²⁰³ WALKER.

výstavbu pamätníku. Burke sa jednoducho v dobe svojej smrti 1797 obával, že ak by Francúzi napadli Britániu, jakobíni by mohli zneuctiť jeho ostatky.²⁰⁴ Obaja muži tak posmrtné spojili osudy anonymitou svojich hrobov.

²⁰⁴ BURKE, s. 13.

Helen Maria Williamsová

Helen Maria Williamsová bola vo svojej dobe známa a obľúbená anglická poetka a romanticky ladená spisovateľka, ktorá sa preslávila i ako autorka politických postrehov vychádzajúcich z jej vlastného svedectva o francúzskych revolučných udalostiach, ktoré z nej okamžite urobili skalnú obdivovateľku nových ideí slobody a rovnosti. Medzi rokmi 1790 a 1796 vydala osem zväzkov listov a esejí týkajúcich sa revolúcie a patrí tak k najdôležitejším britským interpretkám Francúzskej revolúcie.²⁰⁵ Rovnako ako citlivo prežívala prvé obdobie revolúcie, ktoré sa zdalo byť nádejou k vytvoreniu novej občianskej spoločnosti, prepadla veľmi rýchlo smútku a sklamaniu po nástupe jakobínskej diktatúry. Podobne ako Thomas Paine, ktorého osobne poznala i ona bola prívrženkynia girondinskej politiky a nástup Hory pre ňu znamenal koniec nádejí slobody. Ani Direktórium ani vláda Napoleona nedokázali nahradiť jej ideálnu girondinskú republiku.

Budúca romantická spisovateľka a poetka, sa narodila v Londýne v roku 1761²⁰⁶ do rodiny protestantských disidentov.²⁰⁷ Matka bola Škótka a patrila k presbyteriánom a jej otcovi Charlesovi Williamsovi prúdila v žilách okrem veľšskej i francúzska krv jeho hugenotských predkov. Výchova v liberálne náboženskom prostredí sa odrazila i na predstavách slobody Helen Marie Williamsovej, kritickej k zavedenému spoločenskému a politickému poriadku, privilégiam a hierarchii.²⁰⁸ Po náhlom úmrtí otca Charlesa Williamsa, dôstojníka anglickej armády, sa rodina presťahovala do Berwick-upon-Tweed, mestečka ležiaceho na severovýchodnom pobreží Anglicka, tesne pri hraniciach so Škótskom. Helen Maria mala vtedy osem rokov a spolu so svojimi dvoma sestrami a matkou strávila detské roky v malebnom prostredí tohto prímorského mestečka. Pod patronátom starého rodinného priateľa, literárne vzdelaného nonkonformného pastora Dr. Andrewa Kippisa, odcestovala v roku 1781 mladá a nádejná autorka so svojou prvotinou *Edwin a Eltruda: Legendárny príbeh* (Edwin and Eltruda:

²⁰⁵ CRACIUN, Adriana, LOKKE, Kari E., *British Women Writers and the French Revolution, 1789-1815*. (Ďalej len: *British Women Writers*) [online activehost.com] Craciun and Lokke, eds., *Rebellious Hearts*, 2001, (s. 3-30), s. 4 [cit. 7.4. 2014].

²⁰⁶ Je možné nájsť i rok narodenia 1762 ako napríklad v *Dictionary of National Biography (DNB)*, Vol. 61.

²⁰⁷ Anglickí disidenti (English Dissenters) boli protestanti, ktorí odmietli od 16. storočia prijať anglikánsku vieru. Patrili tam napríklad adamiti, diggeri, novokrstenci, kvakeri, puritáni, atď.

²⁰⁸ *Oxford Encyclopedia of British Literature, Helen Maria Williams*. [online library oxford articles] [cit. 7.4. 2014].

a legendary tale) do Londýna. Dr. Kippis pomohol Helen Marii publikovať jej prvé básne a následný úspech jej umožnil vstúpiť do prominentnej londýnskej literárnej spoločnosti. Veľmi rýchlo sa stala obľúbenou autorkou, známou svojím citlivým ženským prístupom. Jej popularita ju priviedla k priateľstvu s ďalšími literátmi svojej doby, ako boli napríklad Robert Burns, či Samuel Johnson.²⁰⁹ Keď bola v roku 1786 vydaná jej zbierka *Básne* (Poems), v úvode spomenula pomoc, ktorá sa jej na počiatku kariéry dostala od Dr. Kippisa: „*Moja prvá práca, legenda o Edwinovi a Eltrude, bola pôvodne napísaná len k pobaveniu behom osamelých chvíľ ... Dr. Kippis ale po zhliadnutí práce prehlásil, že si zaslúži, aby bola vydaná tlačou a ponúkol sa vziať na seba túto úlohu ... Priaznivé prijatie tejto práce ma povzbudilo a viedlo k mojej ďalšej publikácii básní, Óda na mier a Peru ...*“²¹⁰ Helen Maria Williamsová svojou *Ódou na mier* (Ode on the Peace) z roku 1783, reagovala na ukončenie vojnového konfliktu Británie s jej vtedy už bývalými kolóniami na pobreží Severnej Ameriky. Autorka netajila svoje sympatie voči americkým kolonistom a schvaľovala ich boj za nezávislosť. Po celý svoj život bola odporkyňou vojny a rozhodnou abolicionistkou. Pri svojom prvom pobyte vo Francúzsku, v roku 1790, sa zoznámila s názormi niektorých politikov týkajúcich sa otázky zákazu otroctva a ako jedna z najvýraznejších postáv počiatku revolúcie ju samozrejme zaujal Mirabeau. „*Je to samozvaný priateľ (a ja ho musím a budem preto milovať) Afričanov. Navrhol Národnému zhromaždeniu zákaz obchodu s otrokmi.*“²¹¹ K tomu autorka dodala dúfajúc, že „*Afričania*²¹² *už nebudú dlhšie trpieť, ani ich utlačovatelia už nebudú nad nimi triumfovať.*“²¹³ Na vojnu mala Williamsová jasný názor. Žiadne prírodné pohromy sa nemôžu vyrovnáť hrôzám vojnových konfliktov. V priebehu občianskej vojny za Francúzskej revolúcie, ktorej časť ohniska bola vo Vendeé, vyjadrila autorka zdesenie zo spôsobu vedenia boja a to i napriek tomu, že nesúhlasila s cieľmi povstalcov. Veľmi zaujímavý je tiež jej postreh, že sa nejednalo o „bežné“ vedenie vojny, ale šlo o ideologickú vojnu. „*Vo vojne muži vraždia mužov ... a sotva poznajú príčinu sporu, ktorý ich*

²⁰⁹ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 153.

²¹⁰ WILLIAMS, Helen Maria, *Poems* (1786) [online gutenber.org] [cit. 7.4. 2014].

²¹¹ WILLIAMS, Helen Maria, *Letters Written in France, in the Summer 1790, to a Friend in England: Containing Various Anecdotes Relative to the French Revolution; and Memoirs of Mons. and Madame Du F-----*. (Ďalej len: *Letters Written in France, in the Summer 1790*) [online archive.org] The fourth Edition, London, Printed for T. Cadell, In the Strand 1794, s. 48 [cit. 7.4. 2014].

²¹² Národný konvent zakázal otroctvo dekrétom zo 4. februára 1794.

²¹³ Tamtiež s. 49.

doviedol na bojové pole, alebo pre koho prelievajú ich krv; ale aká je to hrôza, keď nastane konflikt, kde je každé nariadenie ľudskosti považované za konšpiráciu a zradu, kde je každá krvilačná akcia pochválená, kde sa vražda stáva známkou udatnosti a kde je úplné vyhladenie znakom víťazstva.“²¹⁴ Williamsová niekoľkokrát použila pojem „vyhladzovanie“, „úplné zničenie nepriateľa“ „*Konvent povzbudzoval vojakov slobody, aby vyhladili* (exterminate – J. B.) *týchto buričov ešte pred koncom októbra* (1793 – J. B.).“²¹⁵ Jean-Baptiste Carrier, zástupca *en-mission*, známy hlavne svojimi brutálnymi nariadeniami exekúcií v Nantes, napísal 30. novembra 1793 jasné inštrukcie generálovi Avriľovi, ktoré sa niesli v duchu úplného zničenia nepriateľa. „*Každého, koho nájdeš ozbrojeného, alebo otvorene vystupujúceho proti republike, nechaj okamžite popraviť a priprav majetok ku konfiškácii. Pokračuj v šírení smrti a teroru proti kontrarevolucionárom v Morbihan* (Breťan – J. B.) ... *zatýkaj podozrivých, ... zapaluj obydlia povstalcov ... To sú moje nariadenia a preved' ich s najväčším úsilím a energiou.*“²¹⁶

V roku 1785 sa Helen Maria Williamsová spriatelila v Londýne s Monique Coquerelovou, manželkou Augustina du Fossé, francúzskeho aristokrata z Normandie. Ten sa postavil v rodnom Francúzsku proti rozhodnutiu svojho otca, odmietajúceho prijať Monique do rodiny pre jej nedostatočný pôvod. Augustin i keď najstarší syn a tým i dedič, sa rozhodol oženiť z lásky a pred otcovým hnevom utiekol i s nastávajúcou do Anglicka. Williamsová popísala podrobne príbeh manželov du Fossé v jej *Listoch* z roku 1790. Mladomanželia sa nakoniec pod dojomom bezpečia rozhodli vrátiť späť do Normandie, pretože otec synovi sľúbil odpustenie jeho prehrešku voči celej rodine a navrhoval mu zmierenie. Namiesto láskavého uvítania, mu ale otec zabezpečil prostredníctvom tzv. *lettre de cachet*²¹⁷ miesto vo väzení na celé dva roky, ako trest za neuposlušnosť v otázke

²¹⁴ WILLIAMS, Helen Maria, *Letters Containing a Sketch of the Politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794. Of the Scenes which have Passed in the Prisons of Paris.* (Ďalej len: *Letters Containing a Sketch of the Politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794*) [online archive.org] London: G. G. and J. Robinson, 1796, s. 195-196 [cit. 7.4. 2014].

²¹⁵ Tamtiež, s. 210.

²¹⁶ *Correspondence of Jean-Baptiste Carrier (people's representative to the Convention) during his mission in Brittany, 1793-1794.* (Ďalej len: *Correspondence of Jean-Baptiste Carrier*) [online archive.org] Ed. CARRIER, E. H., London: John Lane, 1920, s. 136- 137 [cit. 7.4. 2014].

²¹⁷ *Lettre de cachet* bola listina obsahujúca signatúru kráľa, jedného jeho ministra a bola opatrená kráľovskou pečaťou. Touto listinou bol daný jedinec odsúdený okamžite k trestu väzenia, bez dopredu predaného obvinenia, súdneho procesu a možnosti obhajovať sa.

svadby. Augustinovi sa však podarilo utiecť a manželia sa do Francúzska vrátili až po otcovej smrti v roku 1787. I napriek tomu, že starší z bratov, Augustin, bol ochotný vzdať sa majetku v prospech svojho mladšieho súrodenca, ten proti nemu zo strachu naďalej konšpiroval a tak sa manželský pár musel znova uchýliť do Anglicka. Do rodnej zeme sa rozhodli zavítať až po páde Bastily.²¹⁸ Helen Maria príbeh popisovala romanticky a nadmieru citlivo so silným zmyslom pre slobodu a spravodlivosť. Rozhorčenie vyjadrovala v spojitosti s protiprávnymi zatykačmi, *lettres de cachet*, ktoré patrili k jedným z najviac odsudzovaných symbolom svojvôle starého režimu. Helen Maria sa s manželmi du Fossé v priebehu ich pobytu v Londýne veľmi spriatelila a zároveň si i zdokonalila svoju francúzštinu. Preto, keď sa rodina konečne mohla v pokoji vrátiť do Normandie, pozvali slečnu Williamsovú do Francúzska. Tak sa autorka dostala v počiatkoch revolúcie napokon i do Paríža²¹⁹. Táto prvá cesta bola pre Helen Mariu Williamsovú osudová. Od tejto chvíle zasvätila svoj život Francúzsku, revolúcii a snu slobody.

Nekritická oslava francúzskej slobody

V roku 1790 bola vydaná Williamsovej novela *Júlia* (Julia), ktorá si okamžite získala popularitu. Autorka bola skalnou obdivovateľkou Jean-Jacquesa Rousseaua a vplyv jeho *Julie, alebo Nová Heloisa* (Julie ou la Nouvelle Héloïse) sa výrazne odrazil práve v tomto diele, ktoré pojednávalo o spoločenských spôsoboch, ľudských vášňach a pocitoch a vďaka citlivému autorkinmu prístupu k téme, bola táto práca prijatá veľmi pozitívne a to vrátane Mary Wollstonecraft, ktorá sa inak stavala kriticky k sentimentálnym novelám. Rok 1790 bol pre Helen Mariu dôležitý i z iného hľadiska. Autorka zavítala do revolučnej Paríže práve deň pred sviatkom Federácie, ktorý sa konal v rámci výročia dobytia Bastily. Aktivity, ktoré predchádzali tomuto sviatku, ktorý v rovnaký deň, teda 14. júla 1790, slávil Francúzi po celej zemi, boli pôvodne spojené s uzatváraním obranných zväzkov medzi jednotlivými mestečkami a dedinami, ktoré sa obávali v atmosfére paniky, tzv. Veľkého strachu²²⁰, vpádu lupičov. Vznik federatívnych zväzkov sprevádzalo

²¹⁸ WILLIAMS, *Letters Written in France, in the Summer 1790*, s. 123- 194.

²¹⁹ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 154.

²²⁰ Veľký strach (Grande Peur) je názov pre paniku, ktorá zachvátila francúzsky vidiek po páde Bastily. Medzi vidiečanmi sa šírili fámy o aristokratickom spiknutí a vpáde cudzích vojsk ako odozve na udalosti v Paríži. Nepokoje, ktoré sa odrazili i na útokoch roľníkov na zámky vrchností

i formovanie národných gárd podľa parížskeho vzoru a nových mestských zastupiteľstiev a tieto spojenectvá sa potom náležite oslavovali. Jadro slávnosti tvorila prehliadka národných gárd, svätenie vlajky, sprevádzané prísahou. Dôležitú roľu tu stále hralo kňazské kázanie a slúžili sa verejné omše.²²¹ Podobný priebeh, ale slávnostnejší a prepracovanejší, za účasti tzv. federovaných, ktorí prichádzali z rôznych častí Francúzska, mala i oslava sviatku v Paríži. *Moniteur* zo dňa 16. júla 1790, podal podrobnú správu o priebehu celej slávnosti. „*Všeobecný sviatok federácie, nám predstavil najimpozantnejší pohľad, ktorý sa do tejto chvíle nenaskytl žiadnym slobodným ľudom. Marsovo pole sa stalo miestom, kde sa zhromaždil celý národ pripravený k tejto veľkej ceremónii a človek videl, s akým úsilím občania všetkých tried vybudovali tento amfiteáter.*“²²² Magazín ďalej popisoval, že cez rieku bol postavený most z lodí, ktorý viedol priamo k triumfálnemu oblúku otvárajúcemu vstup na Marsovo pole. Pre tým, ako diváci slávnosti vkročili na most, mohli čítať vlastenecké nápisy ako napríklad: „*Len vlasť, alebo zákon nás môže ozbrojiť; umrieť pri obrane vlasti a žiť pre jej lásku. Zasväťme svoju prácu ústave a dovedme ju k zdarnému koncu. Chudobní sa nebudú pod jej ochranou už viac báť svojich utláčateľov ...*“²²³

Helen Maria Williamsová vkročila do hlavného mesta zachváteného eufóriu bratstva a ovzdušia slobody, práve deň pred oslavami. Na slzách dojatia mnohých divákov sa zhodli skoro všetci súčasníci, ktorí o tejto udalosti zanechali správu. Williamsová podala podrobný popis nielen o priebehu samotnej udalosti, ale i o atmosfére, ktorá medzi ľuďmi panovala a ktorá „nakazila“ okamžite každého, kto vtedy v Paríži pobýval. Svojim čitateľom, ktorým podávala správy prostredníctvom listov a ktoré boli následne s veľkým úspechom v Británii vydané sľúbila, že pošle popis sviatku Federácie. Autorka ale zároveň poznamenala, že žiadny opis tejto udalosti nebude dost' dobrý a nevyrovná sa osobnej prítomnosti. Deň pred samotnou slávnosťou, sa konala omša v Notre-Dame, kde si účastníci vypočuli *Te Deum* venované pamiatke dobyvateľov Bastily. „*Bratia, Vaši nepriatelia postúpili ... prichádzajú, aby si umyli svoje ruky vo Vašej krvi! Už*

a podpaľovaní listín privilégii, boli ukončené augustovými dekrétmi, ktoré zrušili výsady privilegovaných stavov.

²²¹ OZOUFOVÁ, Mona, *Revoluční svátky 1789-1799*. Brno: CDK 2006, s. 49-50.

²²² *Gazette nationale ou Le Moniteur universel*, č. 197, *Vendredi 16 Juillet 1790- Deuxième année de la Liberté*. (Ďalej len: *Gazette nationale ou Le Moniteur universel*) [online Gallica] In: Réimpression de l'ancien Moniteur, zv. 5., Paris: Henri Plon 1860, s. 130 [cit. 7.4. 2014].

²²³ Tamtiež, s. 197.

*obklopujú hradby Vášho mesta! Povstaňte, povstaňte z Vašej nečinnosti do ktorej ste ponorení, chopte sa zbraní a vrhnite sa do boja! Boh bude na Vašej strane!*²²⁴

Slávnosť prebiehala v radostne uslzenej atmosfére i keď počasie spočiatku oslave neprialo, pretože husto pršalo. „Na uliciach, v oknách a na strechách domov, kričali a plakali ľudia naladení radosťou, keď slávnostná procesia prechádzala ich ulicami. Starí muži padali na kolená a ďakovali Bohu, že sa dožili svedectva tohto šťastného momentu ... zástupy žien obklopili vojakov a držali svoje deti v náručíach, rozplývali sa v slzách, sľubujúc, že budú viesť svoje deti od útleho veku k posvätným princípom novej ústavy.“²²⁵ Podľa autorky jediná nespokojnosť vyvolala skutočnosť, že kráľ prisahal v pripravenom pavilóne a nie na oltári vlasti, ako markýz de Lafayette. Niektorí boli dokonca tak nespokojní, že žiadali veliteľa Národných gárd Lafayette, aby kráľa presvedčil prisahať znova a to na oltári.²²⁶

V rámci sviatku vzniklo i niekoľko divadelných hier, pozornosť si iste zaslúži predstavenie *Patriotická rodina, alebo Federácia* (La Famille patriote, ou la Fédération)²²⁷, komédia, ktorá mala svoju premiéru 16. júla 1790 a ktorej autorom bol budúci člen *Výboru verejného blaha* (Comité de salut public) a neslávne známy zástupca Konventu, Collot d'Herbois, ktorý spolu s Fouchém brutálne pacifikoval vzbúrený Lyon. Teraz však radostne oslavoval mladú francúzsku slobodu spolu s ohromným množstvom ľudí zhromaždených na Marsovom poli a toto vyjadrenie bratstva bolo považované za morálne víťazstvo a silu novej jednoty Francúzov.²²⁸ Všetky regionálne hranice vnútri zeme sa zdali byť v tejto chvíli zmazané a obyvatelia Provence sa rovnako ako Bretaňci, cítili byť hlavne Francúzmi. To bol ústredný cieľ sviatku. Jednota sa však veľmi rýchlo rozpadla pod vplyvom nových politických udalostí, týkajúcich sa hlavne cirkevných záležitostí. Jej trvanie sa obmedzilo len na letné dni roku 1790. Helen Maria sa vracala k tejto udalosti i v priebehu teroru, keď tento „prirodzený“ sviatok postavila do protikladu k vyumelkovanému, ale neprirodzenému sviatku Najvyššej Bytosti.

Keď autorka písala svoju správu o Federácii, dúfala, že vzbudí sympatie a rovnaké emócie i na strane čitateľov. Mnohí jej rodáci však nevnímali francúzske udalosti tak nadšene ako Williamsová, ktorá verila, že revolúcia je pripravená

²²⁴ WILLIAMS, *Letters Written in France, in the Summer 1790*, s. 3.

²²⁵ Tamtiež, s. 9-10.

²²⁶ Tamtiež, s. 16.

²²⁷ *The Analytical Review of History and Literature, Domestic and Foreign*. (Ďalej len: *The Analytical Review*), [online Haithi Trust], zv. 8, London: J. Johnson 1790, s. 119 [cit. 7.4. 2014].

²²⁸ OZOUFOVÁ, s. 64.

regenerovať svet. „*Keď zavítajú cudzinci do Francúzska, budú sa ponáhľať s netrpezlivosťou na Marsovo pole, kde ich zaplaví entuziazmus prebudený pri pohľade na miesto, kde sa konala tak veľká udalosť. Myslím, že ich počujem, ako volajú: Tu sa konala Federácia! Tu sa zhromaždil celý národ, aby sa zasnivil slobode!*“²²⁹ Keď ale Williamsová docestovala na jeseň roku 1790 do rodnej zeme, pochopila, že nie každý prijímal revolúciu tak nekriticky ako ona. Netajila prekvapenie, že mnoho jej priateľov v Londýne zďaleka nezdieľalo jej optimistický názor a práca Edmunda Burka v nej vyvolala trpké rozhorčenie. Nielen že jeho názory boli nanajvýš kritické k tomu, čo považovala za nový úsvit slobody, ale i jeho skeptický názor na sviatok Federácie bol pre autorku nanajvýš poburujúci, pretože o jeho entuziazme sa vyjadril len ako o triku.²³⁰ Mnoho návštevníkov Francúzska, podľa Williamsovej šírili správy plné údajných hrôz a nepočúvala nič iné, len opisy zločinov, vražd, mučenia a smrti.²³¹ Rozhorčená bola podľa svojho názoru i zo skreslenej interpretácie revolučných udalostí v britských novinách. Autorka sa musela sama seba pýtať: „*Je snáď moja myseľ skazená, keď neplačem pre tých, ktorí stratili časť svojho nadbytku, ... ale že sa teším, že zajatí sú oslobodení a chudobní majú chleba?*“²³²

Keď však boli vydané prvé dva zväzky Williamsovej *Listov písaných vo Francúzsku*²³³, kde väčšinu obsahu tvorila oslava sviatku Federácie, bolo dielo prijaté veľmi pozitívne a vplývalo tak na formujúcu sa verejnú mienku na revolúciu. „*Elegantná a príjemná forma, ktorou je práca napísaná, neznižuje reputáciu, ktorú si táto spisovateľka už predtým vyslúžila od verejnosti.*“²³⁴ Takto chvályhodne začínal recenziu Williamsovej *Listov písaných vo Francúzsku*, magazín *The New Annual Register*. *Listy* podľa magazínu, zachycovali jej okamžité dojmy týkajúce sa rôznych záležitostí revolúcie, ktoré autorka podala veľmi farbisto a pútavo. O popise sviatku Federácie, sa magazín vyjadril ako o autorkinom nadchnutí sa slobodou. „*Je vskutku nadšená slobodou a nikdy neopomenula príležitosť, aby opísala radosť, ktorú cítila pri pohľade na triumf*

²²⁹ WILLIAMS, *Letters Written in France, in the Summer 1790*, s. 107-108.

²³⁰ BLAKEMORE, s. 165.

²³¹ Tamtiež, s. 216-217.

²³² WILLIAMS, *Letters Written in France, in the Summer 1790*, s. 218.

²³³ *Letters Written in France, in the Summer 1790, to a Friend in England: Containing Various Anecdotes Relative to the French Revolution; and Memoirs of Mons. and Madame Du F-----.*

²³⁴ *The New Annual Register or General Repository of History, Politics and Literature for the Year 1790.* (Ďalej len: *The New Annual Register*) [online Haithi Trust] London: G. G. J. and J. Robinson, s. 253 [cit. 7.4. 2014].

despotizmu nad útlakom.“²³⁵ Williamsovej v práci skutočne splývali osobné názory s popisovanými udalosťami a dielo tak pôsobilo veľmi emočne. V *Listoch* sa objavuje len jediná zmienka o násilnosti, pretože autorka bola svedkom pohľadu na zlynčovaného pekára, obvineného zo skladovania chleba. „*Videli sme lucernu, ktorá bola využitá ako šibenica a na nej visela prvá obeť ľudovej zúrivosti.*“²³⁶ Pri pohľadu na nebožtíka, Williamsovej „tuhla krv v žilách“ a po prvýkrát sa podľa svojich slov zatriasla hrôzou z efektov revolúcie. Ale následne pripojila obhajobu, že žiadna revolúcia sa ešte nekonala bez krviprelievania a boj dvadsiatichtštyroch miliónov Francúzov, túžiacich po slobode, určite neprebehne bez aktov verejnej pomsty.²³⁷

Williamsovej revolúcia, v jej prvej práci, preto pôsobí ako vznešená a čistá séria udalostí a autorka sama akoby odmietala vidieť akúkoľvek ďalšiu násilnosť. Dokonca i októbrové dni, ktoré Edmund Burke prudko odsúdil, boli pre Helen Mariu aktom, ktorý viedol k všeobecnej radosti. Nebola síce očitým svedkom týchto udalostí, ale navštívila Versailleský zámok už ako prázdne sídlo, „múzeum“ starého režimu. Bola jej ukázaná spáľňa, odkiaľ kráľovná utiekla len o vlások útoku parížskych trhovkýň a sprievodca ju uviedol i na pamätný balkón, kde stála pokorená kráľovná pred rozhnevaným davom. Williamsová sa nezdržala symbolickej poznámky, že miestnosť spojená s týmto balkónom bola tá istá, kde umrel kráľ Ľudovít XIV.²³⁸ Monarchia v jej starom prevedení, tak konečne dokonala. Poznamenala, že kráľ je nesmierne obľúbený a ľudia na uliciach spievajú na melódiu piesne *Nech žije Henrich IV.!*, nové slová týkajúce sa občianskeho kráľa Ľudovíta XVI. Všetko sa autorke zdalo byť v úplnom poriadku, podobne ako anonymnému autorovi *Dobrej správy* (La Bonne nouvelle). „*Kráľ sa vrátil z Versailles a jeho srdce je naplnené dvoma rôznymi pocitmi, ktoré ukazujú jeho dobrú povahu ... dozvedel sa o добрote ľudí, ktorí ho milujú, ale naplnil ho zármutok nad hanebným klamaním jeho ministrov a dvoranov, ktorým plne dôveroval ... Musíme dúfať, že máme konečne nášho kráľa.*“²³⁹ V skutočnosti bola ale kráľovská rodina za ponižujúcich okolností prevezená do Paríža a ubytovaná v dlho neobývanom zámku Tuileries, kde sa stali od tej chvíle väzňami revolúcie.

²³⁵ Tamtiež, s. 253.

²³⁶ WILLIAMS, *Letters Written in France, in the Summer 1790*, s. 81.

²³⁷ Tamtiež, s. 61-62.

²³⁸ Tamtiež, s. 83-84.

²³⁹ Anonym, *La Bonne nouvelle* (1789). [online desguine.hauts-de-seine] [cit. 7.4. 2014].

Kráľ, od prírody prostý muž, sa pohyboval po zámku v jednoduchom odeve a možno veril, že sa tak priblíži ľudu, pretože jeho strážcami sa stali národní gardisti, v skutočnosti drobní obchodníci a remeselníci. Úcta sa však v očiach jednoduchých ľudí nebudovala len činmi, ale i okázalým vystupovaním a kráľ, ktorý zrazu pôsobil všedne, v prostom odeve a s veľkým bruchom, u svojich strážcov naopak veľmi klesol. Národní gardisti tak mohli po Paríži ohlasovať, že Ľudovít XVI. je len obyčajný smrteľník, s veľkým apetítom a ťarbavou chôdzou.²⁴⁰ Posvätná úcta ku kráľovi tak bola nenávratne zničená. Ľudovít sa stal v očiach Parížanov rovnocenným partnerom, ktorého mohli v budúcnosti ľahšie ponižovať a urážať. Arthur Young, ktorý krátko pobýval v januári 1790 v Paríži, popísal situáciu kráľovskej rodiny nasledovne. „*Po raňajkách sme šli do Tuilerieských záhrad a tam sa nám naskytol neuveriteľný pohľad ... Kráľ sa prechádzal so šiestimi granátnikmi Národných gárd ... brány záhrady boli zavreté v rámci rešpektu k jeho osobe ... vstup mali povolení len poslanci a tí, ktorí mali priepustku ... keď kráľ vstúpil do zámku, dvere záhrady sa otvorili pre všetkých bez rozdielu i keď kráľovná bola so svojimi dámami stále na prechádzke ... dav ju nasledoval, rozprávajúc veľmi hlučne a jediný prejav rešpektu bol, že okoloídúci pred ňou sňali klobúk.*“²⁴¹

Revolučná nákaza

Keď sa Helen Maria Williamsová zúčastnila ako divák jednania Národného zhromaždenia, uznala, že je síce uchvátená vystúpeniami jednotlivých poslancov, ale z politického hľadiska prakticky nerozumela obsahu rokovania. Avšak muži revolúcie, „*teraz pred mojimi očami sú tí, ktorí upútavajú pozornosť a udivujú Európu*“²⁴². Ešte v priebehu roku 1790 konštatovala, že by nikdy nepredpokladala svoj záujem o politiku. „*Spomínam si na gentlemana, ktorý ma kedysi prekvapil informáciu o vojne medzi Tureckom a Ruskom. Bola som asi jediná z celej Európy, ktorá o tom ešte nevedela.*“²⁴³ Až v neskoršom období revolúcie, sa z Williamsovej

²⁴⁰ BORDONOVE, Georges, *Ludvík XVI., Kráľ mučedník*. Praha:Brána 2003, s. 167-168.

²⁴¹ YOUNG, Arthur, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*. (Ďalej len: *Travels in France*) [online archive.org] London: W. Richardson, Royal- Exchange, 1794, s. 300 [cit. 7.4. 2014].

²⁴² WILLIAMS, *Letters Written in France, in the Summer 1790*, s. 45.

²⁴³ Tamtiež, s. 108.

stane skutočne zdatná komentátorka politických udalostí. V Británii na rozdiel od Francúzska, kde bola tradícia dámskych salónov veľmi silná a uznávaná, bol pohľad na ženu, zaujímajúcu sa o politiku oveľa negatívnejší a odsudzujúci. Arthurovi Youngovi sa na jeho ceste po Francúzsku naskytol neuveriteľný pohľad. Pri večeri u stola vojvodu de Liancourt, kde sedelo niekoľko vzdelaných a politiky znalých mužov, boli prítomné i dve dámy. Taká vec sa podľa Younga nikdy nemohla stať v Anglicku. V tomto prípade mali podľa cestovateľa Francúzi oveľa lepšie spôsoby. V Anglicku mali dámy možnosť konverzovať v spoločnosti mužov len o triviálnych témach a v prípade politických konverzácií opúšťali miestnosť. Preto boli buď na jednej strane úplne nevedomé, alebo ak boli vzdelané, dávajúce svoje prednosti najavo, pôsobili na okolie odpudivo. Young preto zakončil svoj postreh slovami: „Konverzácia s mužmi, ktorí sa nezaoberajú len bezvýznamnými témami, je najlepšou školou pre vzdelanie ženy.“²⁴⁴ *The Gentleman's Magazine* reagoval preto na prácu Williamsovej presne podľa modelu negatívneho prístupu k žene, ktorá sa zaujímala o politiku. Je samozrejme pravda, že autorka vyjadrovala svoje názory so silnou dávkou emócií, ale negatívum vyplývalo hlavne z jej pokusu o politický názor. Magazín komentoval obdiv Williamsovej k revolučným udalostiam tým, „že táto anglická dáma musí byť buď zamilovaná, alebo otrávená (intoxicated – J. B.) slobodou ... To ale v dnešnej dobe nie je nič zvláštneho,“ komentoval ďalej magazín, „že anglická dáma dychtila vidieť sprievod a podvod francúzskej Konfederácie.“²⁴⁵ Ženy, ktoré vyjadrovali sympatie voči Francúzskej revolúcii, boli bežne kritikmi označované ako nenormálne, infikované „Francúzskou nemocou“, čo malo i dvojznačný význam poukazujúci na ich údajnú promiskuitu. Ženy revolucionárky, boli predstavované ako asexuálne mužatky, zrádzajúce vlastné pohlavie tým, že sa svojimi politickými aktivitami chceli vyrovnat' mužom.²⁴⁶ I Helen Maria Williamsová bola v neskoršom období, keď sa politická situácia vo Francúzsku radikalizovala, nesmierne kritizovaná a odvrátilo sa od nej mnoho jej bývalých priateľov. *The Gentleman's Magazine* ďalej ironicky pokračoval, že Williamsová síce tvrdí, že je šťastná, že sa slávnosti zúčastnila, ale autor článku si myslí, že sa možno len raduje z toho, aké bude mať zisky zo svojej

²⁴⁴ YOUNG, *Travels in France*, s. 71-72.

²⁴⁵ *The Gentleman's Magazine and Historical Chronicle, For the year 1790*. (Ďalej len: *The Gentleman's Magazine*), [online Haithi Trust] London: John Nichols, s. 62-63 [cit. 7.4. 2014].

²⁴⁶ BLAKEMORE, Steven, *Revolution and the French Disease: Laetitia Matylda Hawkins's Letters to Helen Maria Williams*. (Ďalej len: *Revolution and the French Disease*), In: *Studies in English Literature, 1500-1900*, zv. 36, č. 3, *Restoration and Eighteenth Century*, 1996, s. 673-691.

knihy. Magazín ďalej zdôraznil, že jeho stránky boli venované myšlienkam a úvahám takých odborníkom ako Edmund Burke, či Charles Alexandre de Calonne a preto je pre nich slečna Williamsová len naivnou dámou. Podľa *The Gentleman's Magazine* by mali mať skôr všetci obavu z toho, že francúzski revolucionári, ktorých autorka tak nekriticky obdivuje, sa tak skoro nezastavia, ale naopak budú ašpirovať k prekračovaniu tradičných princípov a axiomov spôsobu vládnutia. Podľa magazínu každý riadok Williamsovej práce poukazuje na vrtkavosť, ľahkomyselnosť a prehnanú fantáziu Francúzov. Magazín uzatváral kritiku tradičným pojmoslovím o revolučnej nemoci. „Slečna Williamsová sa nakazila a ... nazýva Williama Dobyvateľa tyranom.“²⁴⁷

Žena zaujímajúca sa o politiku bola spoločnosťou ostrakizovaná a to zďaleka nielen mužskou. Nie každá žena túžila meniť zavedenú úlohu svojho pohlavia, respektíve rozširovať obzory vzdelania a mnohé z nich považovali svoju tradičnú pozíciu v spoločnosti za vhodnú ich slabšiemu pohlaviu a to ako emočne, tak i intelektuálne. Kontrasty medzi oboma pohlaviami sa vyjadrovali prostredníctvom mužskej sily a ženskej slabosti, mužského rozumu a ženskej predstavivosti.²⁴⁸ Jean-Jacques Rousseau, ktorý bol literárnou ikonou mnohých žien i mužov, určil úlohu ženy-manželky v jeho diele *Emil, čiže o výchove* (Emile ou de l'éducation) veľmi jasne. „Ak je žena stvorená, aby sa mužovi páčila a aby bola ovládaná, má sa činiť mužovi príjemnou, miesto toho, aby ho vyzývala k boji.“²⁴⁹ Rousseau tiež odcudzoval „pestovať v ženách mužské vlastnosti a zanedbávať tie, ktoré sú im vlastné ...“²⁵⁰ Podľa Rousseaua, ak žena narieka nad nespravodlivou nerovnosťou, ktorá je v prospech mužov, nemá pravdu, pretože táto nerovnosť rozhodne neplynie z ľudského zriadenia a určite nie je dielom predsudkov, ale rozumu. Žiadnemu z pohlaví nie je dovolené, aby porušoval vernosť a muži sa stávajú týmto aktom nespravodlivými a surovými. Avšak neverná žena chybuje viacej, pretože ona rozbíja rodinu a trhá všetky prirodzené putá, pretože dáva mužovi dieťa, ktoré nie je jeho.²⁵¹ Rousseauovo dielo *Emil, čiže o výchove*, malo vo svojej dobe veľký vplyv a mnohé ženy i muži sa týmto morálnym kázaním a učením riadili. Politika preto zostávala pre ženské pohlavie úplným tabu a ak sa ženy rozhodli vydať touto

²⁴⁷ *The Gentleman's Magazine*, s. 63.

²⁴⁸ BLAKEMORE, *Revolution and the French Disease*, s. 673.

²⁴⁹ ROUSSEAU, Jean - Jacques, *Emil, čiže o výchovani*. Zv. 2., 4. a 5. kniha, Praha: Knihovna pedagogických klasiků 1911, s. 219.

²⁵⁰ Tamtiež, s. 227.

²⁵¹ Tamtiež, s. 223.

cestou, boli považované za fúrie a v Británii prirovnávané k zlým francúzskym ženám, spodobňovaných ako sexuálne degenerované revolucionárky-amazonky.²⁵² Keď bola pani Rolandová uväznená a začala písať svoje pamäti, snažila sa okrem iného zmenšiť, či verejne očistiť svoju úlohu ženy, ktorá sa aktívne zaoberala politikou. Uvedomovala si, že spoločnosť sa k takýmto ženám stavia odmietavo. Preto, keď spomínala na svoju malú dcéru a plánovala jej budúcu výchovu, pripomenula si slová svojej matky, „*ktorá sa bála, aby som nevyunikala v hudbe, alebo aby som sa výhradne nevenovala maliarstvu, pretože predovšetkých chcela, aby som milovala povinnosti svojho pohlavia a aby som bola gazdinou práve tak ako matkou ... chcem, aby jej (dcérine – J. B.) obyčajné vlohy nebudili v iných obdiv a v nej márnوترatnosť; chcem, aby sa páčila svojim celkom, nie aby budila úžas na prvý pohľad ...*“²⁵³

Pre Helen Mariu Williamsovú, ktorá bola osobnou priateľkou pani Rolandovej, ktorú veľmi obdivovala, bolo ideálne práve obdobie girondinskej politickej prevahy, pretože sa jednalo o revolúciu feminizovaných, na rozdiel od jakobínov, ktorí ženy odsunuli na vedľajšiu koľaj a prisúdili im znova ich tradičnú úlohu. Keď sa jednalo v októbrových dňoch 1793 o osude *Spoločnosti revolučných republikánok* (Société des républicaines révolutionnaires), vyslovil sa Jean-Pierre-André Amar, člen *Výboru verejnej bezpečnosti* (Comité de sûreté générale) o žene-revolucionárke, nasledovne: „*Vládnutie je činnosť verejnej záležitosti uskutočňovanej zákonmi a toto umenie vyžaduje rozsiahle vedomosti, usilovnosť a oddanosť bez limitov a potláčanie emócií ... vládnutie je neustále vedenie a usmerňovanie činnosti voličských orgánov. Sú ženy schopné týchto požadovaných kvalít? Môžeme odpovedať všeobecne: nie!*“²⁵⁴ Jednalo sa o obecný názor jakobínov na snahu žien získať rovnaké politické práva ako muži. Jedinú rovnosť, ktorú revolúcia zabezpečila pre obe pohlavia, bola nekompromisná čepel' gilotíny.

Ostrým a neúprosným kritikom Helen Marie Williamsovej, bol napríklad syn bývalého ministerského predsedu Roberta Walpola, Horace Walpole, všestranne vzdelaný muž, ktorý sa o Williamsovej vyjadril ako o „čmárajúcej fľandre“.²⁵⁵ Konzervatívna autorka Laetitia Matilda Hawkins, napísala v roku 1793 nie príliš

²⁵² BLAKEMORE, *Revolution and the French Disease*, s. 674-675.

²⁵³ ROLANDOVÁ, s. 138.

²⁵⁴ HUNTOVÁ, Lynn, *The French Revolution and the Human Rights: A Brief Documentary History*. Boston/New York: Bedford/St.Martin's 1996, s. 135-138.

²⁵⁵ BLAKEMORE, *Revolution and the French Disease*, s. 679.

významnú prácu *Listy pre ženskú myseľ* (Letters on the Female Mind), ktoré bola ale zaujímavá tým, že smerovala na adresu Helen Marie Williamsovej a jej *Listov písaných vo Francúzsku*. Hawkinsovej práca bola klasickým klišé o postavení žien v spoločnosti. Podľa nej revolúcia prevrátila naruby prirodzený poriadok, pretože sa pokúšala postaviť ženy z politického hľadiska na roveň mužov a tým narušovala ich tradičnú ženskú úlohu. Revolúcia rovnako tak rozbíjala tradičné rodinné zväzky, pretože ak ženy stáli proti kráľovi a považovali ho za tyrana, určite budú s rovnakou silou bojovať i proti svojim manželom. Obracala sa k Williamsovej a poukazovala, že jej emočnosť, čo bola ženám tradične prisudzovaná vlastnosť, je tak nadmerná, že Helen Maria je nielen neschopná vyniesť reálny úsudok o revolučných udalostiach, ale jej zaslepenosť ohrozuje priamo jej pohlavie, pretože sa mieša do mužských záležitostí. Hawkinsová zdôraznila, že ona a nie Williamsová, je pravá a riadna Angličanka.²⁵⁶

V *Listoch písaných vo Francúzsku*, sa Williamsová divila nad kritikou ohľadne jej správ podávaných „s prílišným entuziazmom nad radovánkami vo Francúzsku“ a na veštbu, „že sa vrátim do svojej zeme ako divoká republikánka.“²⁵⁷ Neskôr bola dokonca obviňovaná i z jej odvrátenia sa od je anglického pôvodu, pretože jej nadšenie všetkým francúzskym bolo zrejmé z každej stránky jej práce. Keď v roku 1790 opúšťala prvýkrát Anglicko, priatelia jej tvrdili, že sloboda, ktorú Francúzi budujú, zničí ich povestnú galantnosť. Williamsová však presvedčene odpovedala: „Francúzi boli opatrní, aby uchovali pri rozbíjaní starej monarchistickej vlády ich povestný charakter, ktorým tak vynikali v zdvorilosti.“²⁵⁸ Nešetrila ani chválou voči francúzskemu jazyku. Šťastní to ľudia, ktorí môžu rozprávať francúzsky, pretože tento jazyk je najvhodnejší k účelu šarmantnej konverzácie. „Možno táto brilantná frazeológia, ktorá oslňuje cudzincov, znie familiárne a bežne francúzskym ušiam.“²⁵⁹ Ale ako ďalej poznamenala, obyčajná fráza sa vo francúzskej podobe zmení na oslnivý dôvtip. Helen Maria Williamsová prepadla úplne kúzlu všetkého francúzskeho a nebola ochotná ustúpiť ani o krok vzad. Jej prvá práca je jedno veľké nadšenie a očakávanie príchodu všeobecnej slobody nesenej práve „očarujúcimi“ Francúzmi. Aké asi autorka prežívala trpké sklamanie, ktoré prišlo po septembrových masakroch a po nástupe Hory? Zmena pocitov sa

²⁵⁶ Tamtiež, s. 682-684.

²⁵⁷ WILLIAMS, *Letters Written in France, in the Summer 1790*, s. 66.

²⁵⁸ Tamtiež, s. 197.

²⁵⁹ Tamtiež, s. 197-198.

koniec koncov výrazne odrazila v jej nasledujúcich prácach. Autorka akoby sa prebrala zo sna do krutej reality, ale emócie i keď opačného charakteru, v práci pretrvávali. Čo však Helen Maria zdokonalila, bola zásoba a hojnosť informácií a podrobné popisy niektorých kľúčových revolučných udalostí, ktoré síce stále obohacovala citlivými výlevmi, ale na hodnote a zaujímavosti diela to neuberalo, pretože autorka sa snažila čerpať informácie i z ústnych svedectiev, či po 9. therdmidore vydaných pamätí. Mnohé správy získavala dokonca priamo z ohniska občianskej vojny na severozápade zeme. Jej dodávateľom bol jej intímny priateľ a životný partner, John Hurfod Stone, ktorý jej bol pričítaný ako ďalší prehešok, pretože vzájomný vzťah nikdy nezpečatili manželstvom.

Persona non grata

V lete roku 1791 sa Helen Maria Williamssová vrátila do Francúzska i napriek tomu, že jej priatelia ju od cesty odradzovali, poukazujúc na stále nestabilnejšiu situáciu v zemi. Pri tejto príležitosti bola publikovaná jej báseň *Zbohom Anglicko na dva roky* (Farewell for two Years to England), ktorou sa lúčila s rodnou vlasťou a oslavovala francúzsku slobodu, odrádzajúc jej všetkých nepriateľov, či už vo Francúzsku, alebo v Afrike.²⁶⁰ Williamssová dorazila do Paríža práve v dobe aféry spojenej s pokusom kráľovskej rodiny o útek. V tomto období sa zoznámila s prominentnými revolucionármi ako bol Robespierre, Vergniaud, Roland a jeho žena, Barère, Brissot, generál Fracisco Miranda, či jej rodáčka Mary Wollstonecraft a podobne ako Thomas Paine sa identifikovala s girondinskou politikou.²⁶¹ Do Anglicka sa vrátila ešte nakrátko v priebehu roku 1792, kde presvedčila matku a svoje dve sestry Ceciliu a Persis, aby ju nasledovali do Francúzska.²⁶² Helen Maria viedla i vlastný salón v Rue Helvétius, kde prijímala mnohých prominentných hostí sympatizujúcich s girondistami. Pomerne nákladný život jej pravdepodobne platil partner John Hurfod Stone, ktorý založil vo Francúzsku niekoľko tovární na výrobu tapiet, bavlny a hodvábu. V tej dobe to bol stále ženatý muž, ktorý ale so svoju manželkou dlhodobo nežil. Rozviedol sa až v roku 1794, ale nikde nie sú záznamy

²⁶⁰ *The New Annual Register or General Repository of History, Politics and Literature for the Year 1791.* [online Haithi Trust], London: ed. by G. G. J. and J. Robinson, s. 270 [cit. 7.4. 2014].

²⁶¹ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 155.

²⁶² *Classic Poetry Series*, Helen Maria Williams, 63 Poems. [online PoemHunter.com] The World's Poetry Archive, 2012 [cit. 7.4. 2014].

o tom, že by sa s Williamsovou oženil i keď obaja partneri spolu zostali po celý zvyšok života. Stone bol rovnako ako i Thomas Paine členom *Britského klubu* (British Club or Friends of the Rights of Man associated at Paris) a jeho činnosť bola spojená so špionážou v prospech francúzskej vlády a to ohľadne možnosti invázie do Británie.²⁶³ Členmi klubu bola zmes anglických, škótskych a írskych príslušníkov, ktorí zostali verní revolúcii i po septembrových masakroch a zotrvali v nepriateľskom stave k svojej zemi. K členom patrili už spomínaný Thomas Paine, Robert Merry, John Oswald i Helen Maria Williamsová. Po úspechoch republikánskej armády nad rakúskymi vojskami, vydali členovia klubu 18. novembra 1792 prehlásenie Národnému konventu, ktorým proklamovali ich republikánsku solidaritu k Francúzskej republike. Prezidentom klubu bol vtedy John Hurford Stone.²⁶⁴ Nie je isté, či Williamsová vedela o aktivitách Johna Stona, ale v Británii bola po septembrových masakroch otvorene obviňovaná zo zrady voči vlastnej zemi rovnako ako jej životný partner.²⁶⁵

Keď sa Helen Maria Williamsová vrátila z Anglicka i s celou svojou rodinou, schyľovalo sa v Paríži k povstaniu, ktoré vyústilo 10. augusta 1792 v útok na Tuilerieský zámok. Williamsová vtedy videla časť udalostí z okna hotelu, kde bývala a brutalita útoku ju šokovala. Pomohla dokonca ťažko zranenému švajčiarskemu gardistovi, ktorý sa z posledných síl ukryl na schodoch jej hotela pred divokými prenasledovateľmi a dala umierajúcemu napiť. Nasledujúci deň sa rozhodla osobne prezrieť bojisko a to, čo tam videla, ju šokovalo. Na zemi ležali zohavené telá zmasakrovaných gardistov a je len ťažko uveriteľné, že by sa autorka podľa britských kritikov chladnokrvne, bez kúska ľútosti prechádzala medzi nahými mŕtvymi telami. James Boswell vo svojej práci *The Life of Samuel Johnson*, kde sa pôvodne vyjadroval veľmi sympaticky ohľadne Williamsovej, nechal vymazať jej prívlastok „roztomilá“ a pripojil k pasáži týkajúcej sa tejto kedysi v Británii oslavovanej autorky dodatok, „že ona je nielen spisovateľka v službách barbarskej anarchie ... ale prechádzala sa bez známok hrôzy po Tuileries, kde boli rozhádzané nahé telá verných švajčiarskych gardistov, ktorí boli barbarsky zmasakrovaní kvôli ich hrdinskej obrane monarchu, ktorému dali prísahu brániť ho proti bande surovcov. Nemôže (Williamsová – J.B.) očakávať

²⁶³ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 155.

²⁶⁴ CRACIUN, LOKKE, s. 4

²⁶⁵ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 157.

žiadny prejav lásky, ale len odpor.“²⁶⁶ Laetitia Hawkins vo svojej práci *Listy pre ženskú myseľ*, opísala Williamsovú ako buričku spojenú s najradikálnejšou spodinou, trhovkyňami a predavačkami rýb. Žiadna poriadna a slušná žena nemôže oslavovať revolúcie a už vôbec nie po páde monarchie.²⁶⁷ Hawkinsová tiež uverila a následne obvinila Williamsovú, že po 10. auguste videla zohavené telá gardistov, no neprejavila známku citu. Hawkinsová tiež prejavila obavy, že Helen Maria sa už nebude môcť stať riadnou Angličankou a nepodarí sa jej obnoviť svoj pôvodný pokojný charakter anglickej ženy.²⁶⁸ Jednalo sa o hanlivé správy, ktoré mali poškiniť v Británii meno autorky a mnohí tieto lživé informácie skutočne prijali. Po septembrových masakroch prenajímala Williamsová i naďalej svoj apartmán v Rue Helvétius, ale už sa nikdy nevrátila do Anglicka, kde sa stala nežiaducou osobou.²⁶⁹

Helen Maria Williamsová zostávala verná revolúcii i po poprave kráľa a to napriek tomu, že Francúzska republika vstúpila do vojny s Britániou. Znepokojovala ju však vnútropolitická situácia vychádzajúca zo stále sa zhoršujúceho konfliktu medzi girondistami, ktorých bola prívrženkyňa a Horou. „*Po osudných septembrových masakroch, pokorila (komúna – J. B.) Zákonodarné zhromaždenie a myslela si, že jej opovážlivé konanie jej dáva nadradené postavenie nad (novozvoleným – J. B.) Národným konventom.*“²⁷⁰ V skutočnosti zodpovednosť za nepotlačenie vraždenia stála na úplnej pasivite jednak ministra vnútra Rolanda, ktorý síce masakry odsúdil, ale až nasledujúci deň, ale hlavne ministra spravodlivosti Dantona, ktorý mal na rozdiel do Rolanda, veľký vplyv na činnosť parížskych sekcií i v policajných výboroch. Komúna, ako ďalší vplyvný orgán moci, problém vraždenia vyriešila tým, že menovala vyšetrovacích komisárov, ktorí však masakru nemali zabrániť, ale mali mu vštepiť „legálny“ charakter zavedením provizórnych ľudových súdov. V skutočnosti sa nikto nepostavil proti masakrom buď zo strachu, alebo jednoducho kvôli schvaľovaniu tohto vraždenia.²⁷¹

²⁶⁶ *The Gentleman's Magazine and Historical Chronicle, For the year 1795, Part the second* [online Haithi Trust] London: John Nichols, s. 672-673 [cit. 7.4. 2014].

²⁶⁷ BLAKEMORE, *Revolution and the French Disease*, s. 683-685.

²⁶⁸ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 155.

²⁶⁹ Tamtiež, s. 156.

²⁷⁰ WILLIAMS, Helen Maria, *Letters Containing a Sketech of the Scenes Which Passed in Various Departemens of France During the Tyranny of Robespierre and of the Events Which Took Place in Paris on the 28th of July 1794.* (Ďalej len: *Letters Containing a Sketech of the Scenes which Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*) [online archive.org] London: G. G. and J. Robinsons, s. 60-61 [cit. 7.4. 2014].

²⁷¹ SCHAMA, s. 651-652.

K voľbám, ktoré prebiehali ešte v atmosfére septembrových masakrov, sa Williamsová vyjadřila, že poslanecký mandát získali mnohí nie kvôli ich osobným schopnostiam, ale pre ich talent vykrikovať, čo považovali sa argumentovanie.²⁷² Williamsová už poukazovala na budúce chovanie sa jakobínov, ktorí využívali politiku fyzického zastrašovania a neustáleho obviňovania opozície. Politický boj, ktorý následne vypukol v Národnom konvente, sa niesol v atmosfére neustálych osobných útokov a vyhrážok. Autorka sa snažila zároveň vysvetliť, prečo mali jakobíni taký volebný úspech v Paríži. Parížania boli zastrašení diktátorskou činnosťou komúny a nedávnymi masakrami. Poslanci ako Robespierre, nepôsobili preto ako reprezentanti ľudu, ale ako triumfujúci dobyvatelia.²⁷³ V skutočnosti zo siedmych miliónov oprávnených voličov využilo toto právo len asi 6 % a malou volebnou účasťou sa politický režim ešte viac radikalizoval. Sever a východ zeme bol v priamej vojenskej pohotovosti a mestá boli zastrašené brutálnymi politickými praktikami. Dobrým príkladom bola Paríž, kde ísť k voľbám znamenalo dobrú dávku odvahy.²⁷⁴ V hlavnom meste preto triumfovali jakobíni a girondinskí poslanci pochádzali prevažne z departementov, čo malo mať pre nich v budúcnosti fatálne následky. Paríž poslala do Konventu najmilitantnejších jakobínov, ako boli Robespierre, Marat, Danton, Santerre, Fabre d'Églantine, Desmoulins, či Collot d'Herbois²⁷⁵, ktorého Williamsová prirovnala ku Caligulovi.

Koniec revolúcie slobody

Jedna z ústredných tém, ktorá sa tiahla celou prácou Helen Marie Williamsovej, bolo povstanie proti girondistom, uskutočnené v priebehu dní od 31. mája do 2. júna 1793. Pre autorku mala táto udalosť zásadný význam, pretože sa dotkla nielen jej ideálov slobody a republiky, jej osobných priateľov, z ktorých väčšina skončila pod gilotínou, ale napokon i jej samotnej, pretože bola veľmi úzko spojená s girondinskou politikou a jej predstaviteľmi. Z každej časti jej práce bolo možné cítiť jej sklamanie a smútok nad osudom revolúcie a jej blízkych, nad stratou pre ňu najtalentovanejších a najvernejších patriotov.

²⁷² WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scenes Which Passed in Various Departemens of France During the Tyranny of Robespierre*, s. 60-61.

²⁷³ Tamtiež, s. 61.

²⁷⁴ SCHAMA, s. 663.

²⁷⁵ Tamtiež, s. 665

Helen Maria Williamsová kronikárskym spôsobom a veľmi živo popisovala stupňujúce sa napätie medzi Konventom a parížskou komúnou s ľudovými zhromaždeniami v sekciách na jednej strane a vnútropolitickým konfliktom v Konvente, kde proti sebe stáli girondisti a radikálni poslanci Hory. Spočiatku osamotene od týchto dvoch centier politického boja, stáli tzv. *zbesilí* (Enragés), rozptýlená skupina pouličných agitátorov, ako bol Roux, Dobsen, Varlet, či Leclerc, žiadajúci kontrolu distribúcie obilia, cenové maximá týkajúce sa základných potravín ako bol chlieb, progresívnu daň pre bohatých a prísne tresty pre „špekulantov“ za skladovanie potravín a obilia, za účelom zvyšovania ceny týchto produktov a obohacovania sa.²⁷⁶ Spočiatku sa k ich nekompromisným požiadavkám nehlásila ani Hora, ani radikáli ako bol Marat, či Hébert, ktorí hýbali politikou komúny a sekcií a ktorí sa *zbesilých* dokonca stranili. Postupne ale Hora v koalícii so stúpenkami komúny, časť požiadavkov prijala, pretože maximá a útoky na *bohatých egoistov* (riches égoïstes) plne odpovedali požiadavkám ulice, teda radikálnemu hnutiu sansculotov. Výsledkom a prvým úspechom bol dekrét zo 4. mája 1793, ktorý určil prvé cenové maximá.²⁷⁷ Jednalo sa o víťazstvo radikálov v Konvente proti girondistom, ktorí trvali na politike voľného obchodu a odcudzovali každý pokus o reguláciu hospodárstva. Girondinským poslancom sa pozícia stále viac komplikovala. Najprv bol v Konvente v marci 1793 i napriek ich protestu, presadený návrh k ustanoveniu mimoriadneho revolučného tribunálu, pred ktorý girondisti následne pohotovo poslali ich zarytého odporcu a propagátora septembrových masakrov Marata. Ten ale z procesu vyšiel ako víťaz. Počiatkom apríla na girondistov dopadla ďalšia pohroma, pretože „ich“ generál Dunouriez po prehranej bitke pri Neerwinden, utiekol za hranice k nepriateľovi, s úmyslom vrátiť sa s armádou na Paríž a zúčtovať s jakobínmi. Už proces s kráľom ukazoval na nejednotnú a nerozhodnú politiku girondistov a táto skutočnosť viedla k tomu, že sa z ich tábora začali postupne odvracať poslanci stredu, tvoriaci väčšinu v Konventu a ktorí svojim príklonom k Hore začali nakláňať ručičku váh moci na stranu jakobínov. Marat ohnivo a neúnavne útočil na girondinských vodcov v období príprav procesu s kráľom, kedy Vergniauda, Gaudeta, Gensonného, Lacroixa, Faucheta, Brissota, Kersainta a Lasourca, obvinil

²⁷⁶ ROSE, R.B., *Socialism and the French Revolution: The Cercle Social and the Enragés*. (Ďalej len: *Socialism and the French Revolution*), In: *Bulletin of the John Rylands Library, Manchester*, č. 41-1., 1958, s. 139- 165.

²⁷⁷ SCHAMA, s. 735.

z royalizmu, zo zrady povstania z 10. augusta 1792, z útoku proti Dozornému výboru, v ktorom Marat zasadal a ktorý bol tak aktívny v priebehu septembrových masakrov a napokon zo snahy oddialiť rozsudok kráľa tým, že v Konvente vedú plané diskusie o smiešnych veciach.²⁷⁸ Samozrejme, že Marat patril k obhajcom okamžitej popravy a právnické debaty, či samotné právo na obhajobu, len „Priateľa ľudu“ zbytočne dráždili. V apríli 1793 bol založený Výbor pre verejné blaho a spolu s revolučný tribunálom, boli hlavne v rukách ľavicových radikálov. Helen Maria Williamsová poznamenala, že „*i keď montagnardi (poslanci Hory – J. B.) tvorili veľmi malú časť Konventu, ich vplyv bol vo výkonnom orgáne vlády rovnako a medzi konštituovanými autoritami natoľko dostatočný, že dokázal prevážiť moc na ich stranu*“²⁷⁹. K tomu sa pridružila až diktátorsky ladená politika komúny, ktorá si od 10. augusta 1792 nárokovala na predné postavenie riadenia politiky v hlavnom meste a tým prakticky i v celej zemi, pretože mnohí parížski radikáli si osobovali úlohu „staršieho brata“ voči ostatným departementom. „*Zatiaľ, čo komúna úspešne víťazila v parížskych sekciách, jakobíni obracali k ich systému anarchie prostredníctvom svoji filiálok a korešpondencie, departementy*“²⁸⁰

Williamsová zdôrazňovala počiatočnú chybu zákonodarného orgánu, ktorý nezakročil dostatočne razantne po augustovom povstaní proti diktátorským tendenciám komúny. „*Guadet, Vegniaud, Pétion, Louvet, Brissot a Lasource neustále varovali pred postupom anarchie, ktorá rozkladala celé zriadenie štátu*“²⁸¹ Na komúnu a jakobínov hľadela Williamsová ako na „*bandy konšpirátorov, ktorí vykonávali vládu despotizmus ohavnejšie, než dejiny doteraz ukázali*“²⁸². Avšak z konšpirácie a zrady sa obviňovali obe strany. Pretože však girondisti odmietali prijať v dobe hospodárskej ale i vojenskej krízy akékoľvek radikálne opatrenia v rozpore so zákonmi, stali sa pre jakobínskych vodcov ľahšie vysvetliteľným terčom útokov a obvinení pre ľudové vrstvy. Williamsová písala, že ľudia sa politikou skutočne do hĺbky nezaoberali, ale radšej, bez premýšľania uverili jakobínskej propagande. Negramotnosť bola samozrejme stále vysoká a preto, kto mal lepšie argumenty, ktoré navyše dokázali vysvetliť neutešenú hospodársku situáciu a problémy so zásobovaním mesta, získal podporu

²⁷⁸ MARAT, *Vybrané stati*, s. 56-57.

²⁷⁹ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 64.

²⁸⁰ Tamtiež, s. 63.

²⁸¹ Tamtiež, s. 64.

²⁸² Tamtiež, s. 64-65.

obyvateľstva. Ľudia boli podľa Williamsovej naivne presvedčení, že „*tyran existuje iba v postave kráľa a že tento systém sa už nemôže vrátiť*“²⁸³. Ľudia sa podľa autorky dostatočne nestarali o to, kto mal v rukách oŕaže vlády, či pravica a stred, alebo ľavica. To bola pre autorku fatálna chyba, ktorá viedla k zničeniu republiky. „*Pretože keby sa Parížania zúčastňovali politických povinností, ktoré sa od nich vyžadovali a za ktoré by výmenou získavali radosť z politických práv, nikdy by nevideli svojich spoluobčanov, ťahaných denne ulicami k popravisku.*“²⁸⁴

Už 9. mája 1793 sa objavil v Maratových novinách *Priateľ ľudu* (*L'Ami du Peuple*) rozsiahli zoznam, podľa autora ešte neúplný, ktorý obsahoval mená „zradcov“²⁸⁵, budúce prvé politické obeť teroru. Odpoveď girondinských poslancov, ktorým chýbalo pevné zastúpenie vo Výbore verejného blaha a ktorí mali pramalý vplyv na revolučný tribunál, bolo založenie *Komisie dvanástich* (*Commission extraordinaire des Douze*), 18. mája 1793, ktorá sa skladala skoro výlučne z girondistov.²⁸⁶ Výbor mal začať riešiť stále rastúce agresívne reakcie a útoky zo strany parížskych sekcií a komúny, ktoré šíрили informácie o rozsiahlom spiknutí. Zápis komúny z 24. mája 1793 odhaľuje hrozivo vyznievajúcu správu, ktorá i keď bez menovaných vinníkov jasne smerovala k „vyhliadnutým“ poslancom Konventu. „*Občania, tu je výpoveď* (od dvoch sekcií – J. B.) *strašného komplotu, ktorý sa udial v našom strede ... už je to potvrdené, nemenovali* (vyslanci sekcií – J. B.) *však mená spiklencov. Tiché kruté podozrenie tak leží na všetkých občanoch Paríža; nie je pochyb, že vinníci sú v Paríži; Pitt a jeho koalícia ... musia byť demaskovaní.*“²⁸⁷ Nebolo neobvyklé, že okrem obvinenie z royalizmu a aristokratizmu, patrila k obľúbeným zdrojom sprisahania i údajná tajná koalícia s britskou vládou a jej ministerským predsedom Williamom Pittom ml. a to hlavne po vyhlásení vojny Británii. V ten istý deň, 24. mája 1793, vydala Komisia dvanástich nariadenie všetkým revolučným výbor v sekciách, aby predkladali pravidelne zápisy o priebehu svojich schôdzí,²⁸⁸ aby sa tak zabránilo buričským

²⁸³ Tamtiež, s. 85.

²⁸⁴ Tamtiež, s. 86.

²⁸⁵ *L'Ami du peuple par Marat, Jean-Paul*, č. 190, du 9 Mai 1793. *L'Ami du peuple, ou le Publiciste parisien : journal politique libre et impartial.* (Ďalej len: *L'Ami du peuple par Marat, Jean-Paul*) [online Gallica] [cit. 7.4. 2014].

²⁸⁶ MATHIEZ, Albert, *Francoúzska revoluce*. Mír 1952, s. 282.

²⁸⁷ *Procès-verbaux de la commune de Paris, 10 août 1792-1er juin 1793, 24 mai 1793* (Ďalej len: *Procès-verbaux de la commune de Paris*), [online Gallica], Paris: Société de l'histoire de la Révolution française 1894, s. 127 [cit. 7.4. 2014].

²⁸⁸ MATHIEZ, s. 282.

útokom proti poslancov Národného konventu. Zákonodarný orgán sa tak márne, ako sa ukázalo v blízkej budúcnosti, pokúsil o kontrolu činnosti ľudových zhromaždení. Jeden z artiklov znel, že valné zhromaždenia sekcií budú končiť každý deň o šiestej hodine večernej a svoje jednanie budú zaznamenávať písomne. Zasadani sa tiež nesmeli zúčastňovať členovia iných sekcií, aby sa tak zabránilo veľkým zhromaždeniam. Národný konvent podporil jednanie Komisie dvanástich a to za účelom zabezpečenia pokoja v hlavnom meste.²⁸⁹ Williamsová rozhorčene poznamenávala, že do Konventu neustále chodili petície plné falošných obvinení a prerušovali tak jednanie zhromaždenia. Zastrášovanie poslancov bolo na dennom poriadku.²⁹⁰ Komisia ďalej vydala zatykač na člena komúny Héberta, neustále vo svojich novinách útočiaceho na poslancov Konventu, Dobsena, ktorý predsedal sekcii Cité a Varleta, patriaceho k *zbesilým*.²⁹¹ Williamsová ďalej písala: „*Konšpirátori (po zatknutí Héberta – J. B.) vidiac, že ich zločiny budú osvetlené a ich projekt ničený, odhodili masku a predložili parížskej komúne požiadavok nielen o rozpustení komisie (Komisie dvanástich – J. B.),... ale i žiadosť o zatknutie jej členov spoločne s dvadsiatimidvomi poslancami Konventu.*“²⁹² Uväznenie Héberta vyvolalo vlnu odporu v niektorých sekciách a 26. mája komúna oznámila, že šesťnásť sekcií je pohoršených nad zatknutím patriota Héberta a nad týmto despoticným činom *Komisie dvanástich*. Zhromaždili sa preto, aby spísali petíciu, ktorou žiadali pre Héberta slobodu a od Konventu zničenie vlády dvanástich (diodécemvirat). Niektorí členovia oznámili uväznenie i občana Dobsena, prezidenta sekcie Cité, pretože sa postavil proti nariadeniu Komisie dvanástich, týkajúceho sa zverejňovania zápisov z jednaní sekcií.²⁹³

Začínalo sa posledné dejstvo politického boja. Uväznení Hébert, Dobsen i Varlet boli prepustení na slobodu a komúna svojho člena, Jacquesa-Reného Héberta náležite privítala. Keď vkročil do hlavnej sály, zaznel burácajúci potlesk zo všetkých strán a bola prenesená oslavná reč o víťazstve nad „barbarským nariadením“, ktorým bol ich člen neprávom odsúdený po tom, ako odhalil komplot

²⁸⁹ *Procès-verbaux de la commune de Paris*, 25 Mai 1793, s. 129.

²⁹⁰ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 69.

²⁹¹ SCHAMA, s. 737.

²⁹² WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 70.

²⁹³ *Procès-verbaux de la commune de Paris*, 26 Mai 1793, s. 133.

proti najenergickejším patriotom a proti mestu Paríž.²⁹⁴ Helen Maria Williamsová konštatovala, že aby jakobíni mohli prevziať moc a uskutočniť svoje plány, ktoré vyústili do diktatúry a teroru, museli získať naprostú kontrolu nad celým zákonodarným orgánom. Obchádzali zákony, nerešpektovali osobné ani politické slobody, zvolili si jednoducho cestu násilia, ktorú použili voči reprezentantom národa.²⁹⁵ Tým, že sami girondisti schválili zrušenie imunity poslancov, v dobrej viere, že muži ako Marat budú môcť byť za svoje buričské aktivity postavení pred súd, zbavili sa tým nevedomky jedinej istoty vlastnej bezpečnosti.²⁹⁶

Komúna 29. mája vyhlásila, že ich zhromaždenia sú znepokojené intrigami Rolandistov²⁹⁷ a rada preto menovala komisárov pre obnovenie poriadku.²⁹⁸ V skutočnosti sa pod pojmom „obnovenie poriadku“ myslelo zatknutie proskribovaných poslancov. Samotné povstanie, riadené z centra k tomuto účelu utvorenej povstaleckej komúny, v spojení s ľavicovými radikálmi Konventu, vypuklo 31. mája a skončilo 2. júna 1793 uväznením poslancov, spočiatku formou domáceho väzenia, ktorí figurovali na zozname proskribovaných. Podľa svedectva, sa hlavným mestom, ako tradične pri každom povstaní, rozoznali zvony, ktoré mali byť signálom k zahájeniu akcie. *„Zvonenie zvonov, alarmujúce strieľanie zo zbraní, vzbudzovalo pozornosť občanov Paríža po dva dni ... Konvent bol obľahnutý (31. mája – J. B.) až skoro do polnoci ozbrojenými silami a žiadny poslanec nemal povolené opustiť zasadaciu sálu.“*²⁹⁹ Radikálne noviny *Les Révolutions de Paris* sa ale o povstaní vyjadrovali ako o pokojnej ľudovej akcii. *„Aký úžasný pohľad poskytuje Paríž. Bolo to približne tristo tisíc občanov v zbrani³⁰⁰ z celého departementu (Paríž – J. B.) a na pomoc prišli dokonca z Versailles v počte päťtisíc, aby sa pripojili k tomuto pokojnému povstaniu. Znepokojení občania sa zhromaždili pri prvom zvuku alarmu, aby demonštrovali pred zrakmi celej republiky ich oddanosť vlasti a ich rešpekt k zákonu! Aká to lekcia pre sedemsto zákonodarcov, stále rozdelených, zatiaľ čo medzi tristo tisícmi*

²⁹⁴ *Procès-verbaux de la commune de Paris*, 28 Mai 1793, s. 135.

²⁹⁵ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 68-69.

²⁹⁶ SCHAMA, s. 734.

²⁹⁷ Jeden z dobových používaných názvov pre girondistov, ktorý bol odvodený od mena ich čelného predstaviteľa, Marie-Jeana Rolanda.

²⁹⁸ *Procès-verbaux de la commune de Paris*, 29 Mai 1793, s. 136.

²⁹⁹ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 71.

³⁰⁰ Odhady z posledného dňa povstania, 2.6. 1793, však hovoria asi „len“ o osemdesiat tisícovom dave, pričom skoro každý z nich mal v rukách nejakú zbraň.

občanmi vládne harmónia a bratstvo ... Aká škoda, že departementy nemohli byť svedkami slávnosti dňa 31. mája, pretože to bol druh národného sviatku.“³⁰¹ Autor článku a vydavateľ Prudhomme, možno prekvapí svojim konštatovaním, že ozbrojený dav, ktorý obľahol Konvent a žiadal vylúčenie a potrestania riadne zvolených poslancov, dodržiava zákony. Parížskym povstalcom bolo ale vštepuvané, že zvrchovanosť a všetka moc pochádza z ľudu a preto majú právo povstať proti „tyranovi“. Iným spôsobom hľadeli na problém departementy, ktoré považovali tento akt za diktátorský čin Parížanov. Pani Rolandová sa zúfalo pýtala, či je to koniec fungovania zákonodarného orgánu, pretože „pred dvoma hodinami štyridsaťtisíc ozbrojencom obklopilo Konvent, v ktorom ich žiadatelia pred zábradlím ohrozujú členov Konventu ... Je teda (zhromaždenie – J. B.) úplne podrobené? ... Je moc revolucionárov tak silná, že sa im Konvent netrúfa postaviť a že revolucionári ho už nepotrebujú?“³⁰² Rabaut Saint-Étienne, člen Konventu a zároveň jeden z terčov povstalcov, sa podľa Williamsovej snažil márne pri rečníckom pulte predniesť správu práce *Komisie dvanástich* ohľadne činnosti komúny. Jeho hlas bol prekričaný plnými tribúnami³⁰³ a hlukom z lavíc ľavej frakcie Konventu.³⁰⁴ Marat sa vo svojich novinách *Priateľ ľudu* zo 6. júna, vrátil k udalosti z 31. mája, kde hrdo predstavil svoju úlohu počas povstania. Popisoval ako v období búrlivého jednanja v Konvente, zasadal rovnako i *Výbor verejného blaha*, ktorý jednal s ministrami, starostom Jeanom-Nicolasom Pachom a s niektorými členmi rady departementu. Marat vkročil do zasadacej sály, predstúpil pred výbor a oznámil nedostatočnosť opatrení prezentovaných Barèrom a zároveň deklaroval, že jediná účinná cesta vedie k okamžitému zatknutiu denuncovaných členov Komisie dvanástich. Výbor verejného blaha jednal o Maratovom návrhu a potom bol „Priateľ ľudu“ poverený parížskym starostom, aby predniesol v jeho mene nasledujúcu reč: „Občania, Výbor verejného blaha je zaneprázdnený jednaním o potrestaní a potlačení zradcov; zostaňte ostražití, rozmiestňujte svoje sily a neodkladajte zbrane pokiaľ nedosiahnete úplnú spravodlivosť ... a bezpečnosť.“³⁰⁵

³⁰¹ *Révolutions de Paris, dédiées à la Nation*, Prudhomme, č. 203, 5 Mai – 1 Juin 1793. [online Gallica] zv. 16, s. 426-427 [cit. 7.4. 2014].

³⁰² ROLANDOVÁ, s. 16.

³⁰³ Helen Maria Williamsová zdôraznila, že povstalci boli za svoju aktivitu riadne platení.

³⁰⁴ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 72.

³⁰⁵ *L'Ami du peuple par Marat, Jean-Paul*, č. 209, du 6 Juin 1793, s. 303- 303.

Obe strany politického zápasu sa vzájomne nazývali frakciami, čo znamenalo hanlivé a odsúdeniahodné označenie, pretože „frakcia“ znamenala vždy odklon, či úchylku od správneho a hlavne jednotného vedenia zeme. Tí, ktorí boli práve pri moci sa totiž vždy stavali do role zástupcov vôle ľudu. Helen Maria sa o jakobínoch vždy vyjadrovala ako o zradcoch a zločincoch a v prípade girondistov používala superlatívy a pojmy ako najväčší patrioti, či cnostní a talentovaní muži. Keď sa *Moniteur* pochvalne vyjadroval k povstaniu a útoku na girondistov, Williamsová to veľmi rozhorčilo, pretože to považovala nielen za urážku, ale hlavne kvôli obavám nepravdivej interpretácie revolučných udalostí, pretože *Moniteur* bol v zahraničí využívaný ako jeden zo základných zdrojov informácií. „*Otrocké pero Moniteur, od ktorého Európa prijímala správy o Francúzsku, oslavovalo vrahov slobody ... Brissot bol obviňovaný, že plnil svoju pokladňu anglickým zlatom.*“³⁰⁶ A keď počula rozprávať v dolnej snemovni „*pána Sheridana ... o girondinskej frakcii ... a keď sme čítali odpoveď pána Gilberta Wakefielda na Burkeho pamflet a zaznamenali jeho poznámku o frakcii Brissotinov, boli sme naprosto udivení.*“³⁰⁷

Podľa Williamsovej sa väčšina Parížanov voči udalosti stavala pasívne a sledovala celé povstanie s ľahostajnosťou. I keď povstanie bolo pevne organizované, jeho vodcovia a radikáli z jednotlivých sekcií boli stále tie isté osoby, ktoré sa aktívne činili už v minulosti. Ľudové hnutie reprezentované sansculotmi malo podporu asi len v dvadsiatich, alebo tridsiatich sekciách z celkového počtu štyridsaťosem. Centrá boli hlavne na predmestiach Saint-Denis, Saint-Antoine, Saint-Marcel, či v ultramilitantnom predmestí Temple, alebo v sekcii predmestia Poissonnière.³⁰⁸ Ľudoví agitátori ako boli *zbesilí*, sa v tejto dobe a v daných sekciách neobracali na žiadny početný robotnícky proletariát. V skutočnosti bola vtedajšia spoločnosť oveľa bohatšie a ďaleko zložitejšie rozvrstvená. Sansculoti boli prevažne remeselníci, ich zamestnanci, či drobní obchodníci. V roku 1791 bol v Paríži podiel zamestnancov k zamestnávateľovi v pomere 16:6. Textilný priemysel, ktorý bol koncentrovaný na predmestí Saint-Denis, poskytoval prácu asi osemsto robotníkom. V sekcii Ponceau mali sídlo ďalšie dve rozľahlejšie firmy, zamestnávajúce päťsto a štyristopätnásť robotníkov,

³⁰⁶ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketch of the Politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794*, s. 77.

³⁰⁷ Tamtiež, s. 76.

³⁰⁸ SCHAMA, s. 736.

avšak takýto počet námezdné pracujúcich bol skôr raritou. Ako príklad priemeru, môže poslúžiť v období povstania radikálna sekcia Quinze-Vingts, kde štyridsaťpäť z päťdesiatichšiestich stolárov a truhlárov zamestnávalo menej ako desať mužov a dvadsaťtri z nich menej ako štyroch.³⁰⁹ Ústrednou myšlienkou povstania pre sansculotov nebol triedny boj, ale viera v presadenie požiadavkov momentálnej potreby, ako bolo pravidelné zásobovanie mesta a umelé udržovanie cien potravín v pomere k platom, ktorých hodnota ale neustále klesala práve kvôli znehodnocovaniu revolučných peňazí, assignátov. Vodcovia povstania boli muži, ktorí však nepatrili do spoločenskej vrstvy, ktorú obhajovali. Ich ciele boli dvojaké. Jedna časť z nich skutočne radikálne požadovala jednostranné výhody pre sansculotov a neskôr, keď sa upevnila revolučná vláda Výboru verejného blaha, skončili kvôli svojim neutíchajúcim petičným akciám a napokon i pripravovanému novému povstaniu pod gilotínou. Druhá skupina revolucionárov, ako bol Danton, či Robespierre, obaja stojaci proti radikálnym výstrelkom sansculotských vodcov, videli v pokračovaní revolúcie odlišné ciele. Robespierre podriadil revolúciu svojej ideologickej predstave a Danton, presadzujúci len dočasný teror k stabilizácii vnútorných i zahraničných problémov, túžil krviprelievanie zastaviť a revolúciu ukončiť. Predstavitelia Hory sa preto veľmi skoro po povstaní proti girondistom rozišli a jednota, ktorá bola potrebná len k odstráneniu ich spoločného nepriateľa, sa stala minulosťou.

Život za múrmi väzenia

Helen Maria Williamssová podobne ako mnoho iných svedkov, sledovala pozorne udalosti povstania a videla, ako ozbrojené sily obkľúčili Národný konvent. V danej chvíli ale stále netušila, aké dôsledky sa vyvodí z tohto násilného aktu. Jeden z poslancov, ktorý ju informoval o prebiehajúcim búrlivom jednaní v zákonodarnom orgáne, bol i Bertrand Barère, člen Výboru verejného blaha, ktorý spolu s niektorými girondistami navštevoval Williamssovej salón. Barère bol podľa autorky v danej chvíli úplne zúfalý, nevediac, ako má jednať. Neskôr sa pragmaticky pridal na stranu víťazov a stal sa vo Výbore verejného blaha kolegom novoprijatých členov ako bol Robespierre, Saint-Just, či Couthon. „*Barère mal oči*

³⁰⁹ ROSE, *Socialism and the French Revolution*, s. 161.

*plné slz, lamentujúc nad osudom jeho priateľov a úplným rozpadom republiky.*³¹⁰

Po zatknutí girondinských poslancov, podľa slov Williamsovej, mohli viesť členovia Výboru verejného blaha a to práve prostredníctvom Barèrových informácií, že časť proskribovaných exposlancov, bola pravidelnými návštevníkmi jej salónu. Preto s obavami očakávala zatykač. Navyše sa vyskytol ďalší veľký problém s Williamsovej *Listami*, v ktorých nešetřila kritikou voči jakobínom a hanila v nich politiku i charakter Robespiera. Keď Barère navštevoval Williamsovej pravidelné večerné seansy, nemala vtedy dôvod pred ním, ani pred inými poslancami, či ostatnými návštevníkmi tajiť obsah svojich *Listov*, pretože predpokladala, že všetci sa zhodovali s ich obsahom. Keď Barère konvertoval k jakobínom a stal sa blízkym spolupracovníkom Robespiera, autorku zachvátil strach z prezradenia, pretože medzitým vychádzali jej *Listy* v anglických novinách. Tieto noviny sa dostávali i do Francúzska a preložené články boli predkladané členom výboru. Medzi nimi boli podľa Williamsovej iste i časti z jej *Listov*, plné hanlivej kritiky jakobínskej politiky.³¹¹ „Barère, v ktorého moci bol môj život, sa teraz stal lokajom Robespiera a veľkým inkvizítorom Angličanov v Paríži.“³¹² Keby nebol vydaný dekrét proti obyvateľom Británie nachádzajúcim sa na území republiky a s ním spojený zatykač, Williamsová bola presvedčená, že by bola uväznená práve na základe zatykáacieho listu výboru.³¹³

Dekrét týkajúci sa osudu obyvateľov Británie na území republiky, vydaný 9. októbra 1793 v spojitosti s prebiehajúcim vojnovým konfliktom, znel neúprosne. Všetok majetok, hnutel'ný i nehnuteľný, nachádzajúci sa na území Francúzska, ale i v jej kolóniách, mal byť skonfiškovaný v prospech republiky a spravovaný k tomu určenými správcami. Preto sa museli všetci vlastníci do dvadsiatichštyroch hodín od vydania dekrétu dostaviť na úrad miestneho okresu a oznámiť presný rozsah svojho majetku. Neuposlušnosť sa trestala desiatimi rokmi väzenia a pokutou vo výške hodnoty nenahláseného majetku. Dekrét ďalej legalizoval anonymné udavačstvo, pretože ktokoľvek na úrad oznámil, že určené osoby neplnenia nariadenia, získal polovicu z pokuty udaného. Dekrét zároveň oznamoval okamžité zatknutie všetkých Angličanov, Írov, Škótov a Hanovercov a prikázal zapečatiť ich

³¹⁰ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 81.

³¹¹ Tamtiež, s. 170-174.

³¹² Tamtiež. 171.

³¹³ Tamtiež, s. 170.

písomnosti. Ktokoľvek by cudzincov ukrýval, alebo vedel o ich úkryte a neoznámil túto skutočnosť úradom do dvadsiatichštyroch hodín, mal byť potrestaný desiatimi rokmi väzenia. Z dekrétu boli vyňatí len robotníci pracujúci vo Francúzsku minimálne šesť mesiacov a deti do dvanásť rokov, ale na ich papiere preukazujúce ich totožnosť, mali byť umiestnené špeciálne pečate.³¹⁴ Neskôr, keď bola Williamsová uväznená poznamenala, že dekrét sa týkal i osôb, ktoré sa narodili francúzskym rodičom, ale na území Británie.³¹⁵

Nariadenie nerozlišovalo medzi pohlavím a preto sa týkalo mužov i žien. Williamsová so sestrami i s matkou očakávali komisárov ich sekcie i so zatykačom a autorka preto obozretne spálila všetky inkriminujúce materiály, ktoré by ju mohli priamo ohroziť a to i rozpísané *Listy*, ktoré ešte neboli vydané. Celá rodina bola zatknutá 12. októbra 1793 o druhej hodine rannej.³¹⁶ Komisári, sprevádzaní gardistami, vidiac, že ženy boli pobledlé strachom, zopakovali, že „naše zatknutie je len obecné politické opatrenie a že nevinní sa nemusia ničoho obávať“³¹⁷. Autorka ale v *Listoch* pohotovo dodala: „Beda! Nevina už po dlhú dobu neplatí k obhajobe bezpečnosti“³¹⁸. Ženy si mohli so sebou vziať len príručnú batožinu, obsahujúcu posteľnú bielizeň a toaletné veci, pretože ostatný majetok prepadol republike. Dvere apartmánu boli zapečatené a Williamsovej rodina skončila nad ránom v hlavnej sále výboru sekcie, kde sa rozhodovalo o mieste ich uväznenia. Autorka tu poznamenala, že vďaka ľudskosti a láskavosti dvoch komisárov, ktorí ich zatýkali, boli prevezené do „príjemnejšieho“ Luxemburského paláca, ktorý slúžil ako väzenie, miesto žalára v Madelonnettes.³¹⁹ Williamsovej partner Stone bol zatknutý o dva dni skôr, 10. októbra 1793 a na slobodu sa na rozdiel od Helen Marie, dostal ešte v ten istý mesiac.³²⁰ Keď v roku 1795 vydal *The European Magazine and London Review* skôr sympatickú kritiku na Williamsovej ďalší

³¹⁴ *Collection complète des lois, décrets, ordonnances, règlements, et avis du Conseil d'Etat*. [online books.google.com] zv. 6, (du juillet 1793 au janvier 1794), s. 218, 220 [cit. 7.4. 2014].

³¹⁵ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 186.

³¹⁶ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 158, 160.

³¹⁷ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 8

³¹⁸ Tamtiež, s. 8.

³¹⁹ Tamtiež, s. 9-10.

³²⁰ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 160.

zväzok *Listov*³²¹, v úvode spomenul, že „slečna Williamsová“ je k spísaniu týchto pamätí revolúcie najvhodnejším adeptom, pretože sa stala jednou u obetí „žiarlivej a bdelej krutosti toho monštra Robespiera“³²².

V Luxemburskom paláci boli uväznení spočiatku hlavne cudzinci a návštevy boli na začiatku povoľované, pričom často pod oknami paláci stáli príbuzní, ktorí chceli aspoň na krátku chvíľu zazrieť svojich blízkych. Počet väzňov ale neustále narastal a s tým sa dostavil i príkaz zákazu návštev.³²³ Williamsová popisovala ako sa Luxemburský palác začal plniť i francúzskymi občanmi patriacimi k bývalému tretiemu stavu a preto sa zaviedli opatrenia k rozdeleniu väzňov podľa spoločenského postavenia.³²⁴ Najväčšiu paniku ale medzi väzňami vyvolával príchod François Hanriota, veliteľa parížskych národných gárd, notoricky známeho nielen z obdobia septembrových masakrov, ale i z jeho účasti na povstaní proti girondistom. Keď sa totiž vyľakaní poslanci 2. júna 1793 rozhodli opustiť v čele s prezidentom obklúčený Konvent, zastavil ich práve veliteľ národných gárd Hanriot a prezidentovi zákonodarného orgánu Héraultovi de Séchelles, žiadajúcemu uvoľniť pre reprezentantov národa cestu, hrubo odvetil, aby si predseda hľadel svojho i so svojim zhromaždením a že ak im do dvoch hodín nevydajú všetkých dvadsaťdva poslancov, tak ich vyhodia do povetria.³²⁵ Jedna z funkcií Hanriota bola i pravidelná vizitácie väzení a zabezpečenie ich bezchybného fungovania. Luxemburskú väznicu navštevoval tri až štyrikrát týždenne a týral väzňov svojim brutálnym vystupovaním. Všeobecná panika medzi ľuďmi nastala už v okamžiku, keď niekto z nich počul klopotanie kopýt koní na nádvorí a chodbami sa okamžite rozniesla správa o jeho príchode. Veliteľ národných gárd, väčšinou posilnený alkoholom, totiž s obľubou vrážal do miestností uväznených, mával pritom svojou šablou a s krikom sa vyhrážal, že všetci skončia pod gilotínou. Williamsová bola svedkom, ako jedna pani pri takomto výstupe strachom omdlela. Ak sa podľa autorky nejaký väzeň sťažoval, Hanriot viedol tak brutálnym spôsobom vyšetovanie, že si každý do budúcnosti

³²¹ Letters containing a sketch of the politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794. Of the Scenes which have Passed in the Prisons of Paris. London: G.G. and J. Robinson 1795.

³²² *The European magazine and London review, 1795* [online Haithi Trust] (Ďalej len: *The European magazine*) zv. 28, London : Philological Society of London, s. 39 [cit. 7. 4. 2014]

³²³ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 21-22.

³²⁴ Tamtiež s. 26-27.

³²⁵ SCHAMA, s. 739.

rozmyslel, o čom sa bude verejne vyjadrovať. Pošta bola samozrejme otváraná a noviny dostávali len vtedy, keď sa revolučnej vláde darilo a úspešne potláčala federalistické povstanie, pričom sa ľudia dozvedali podrobnosti i o popravách vzbúrencov.³²⁶

Už 26. októbra, bola ale celá rodina Helen Marie Williamsovej, podľa všeobecného nariadenia spolu asi so štyridsiatimi Angličankami z Luxemburskej väznice, presťahovaná do kláštora na predmestí Saint-Antoine.³²⁷ Jednalo sa hlavne o problém stále preplnenejších väznic a preto sa väzni začali deliť podľa priorit na menej nebezpečných a pre novú vládu republiky, nebezpečných väzňov. Novým miestom, kde mala spočínúť rodina Williamsovej, bol anglický kláštor, za veľkého prekvapenia autorky, stále obývaný dvadsiatimiitromi rehoľnicami.³²⁸ Vo Francúzsku boli totiž už v roku 1790, dekrétom z 13. februára, zakázané rehoľné sľuby a to pre obe pohlavia. Tým sa do budúca ukončoval a postupne potlačoval systém kláštorného života. Dekrét tiež umožňoval opustiť rehoľný život, niektoré kláštory rušil, či znižoval ich počet tým, že sa rehoľníci museli sťahovať do väčších kláštorov. Výnimky sa týkali náboženských domov, ktoré zabezpečovali vzdelanie a prevádzali pravidelnú charitu.³²⁹ Podľa Williamsovej bol anglický kláštor, ktorý stál na predmestí Saint-Antoine, kde sa kedysi týčila Bastila a kde sa teraz sústredilo radikálne ľudové hnutie, stále nedotknutý, práve kvôli rešpektu obyvateľov predmestia k rehoľniciam, ktoré sa o chudobných starali a viedli charitu ešte za starého režimu.³³⁰ I napriek tomu, sa však museli anglické rehoľnice zmieriť s tým, že ich kláštor sa premenil na ženské väzenie. Williamsová nebola katolíckeho vyznania, ale vďaka rodinnému zázemiu a spoločnosti nonkonformistov, ktorá ju obklopovala od útleho detstva, bola privyknutá k tolerancii a dôležitú roľu hralo i to, že katolicizmus nebol v Británii štátnym náboženstvom, ako to bolo vo Francúzsku za starého režimu.

³²⁶ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 28-35.

³²⁷ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 160.

³²⁸ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 182.

³²⁹ *Code politique de la France ou Collection des décrets de l'Assemblée Nationale, 1790*. [online Gallica] zv. 2., s. 14-16 [cit. 7.4. 2014].

³³⁰ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 183.

Jedna príhoda z kláštora Williamsovou obzvlášť otriasla. Keď sa prvý krát dostavil na vizitáciu novovytvoreného väzenia tajomník správy polície Brutus,³³¹ vybuchol do nekontrolovateľného hnevu pri pohľade na rehoľnicu, ktorá mu otvárala bránu. Prudko ju chytil za pokrývku hlavy, ktorá bola súčasťou jej rehoľného odevu a snažil sa ho strhnúť. Náhle však pohľad tohto „zúrivého pohana“ spočinul na kríži, ktorý bol vztýčený v záhrade kláštora, prudko ho vytrhol a zlostne pošliapal. Jeho hnev sa tým ale neukončil, pretože zistil, že kláštor je stále vlastníkom veľkého zvonu a to úradníka ešte viacej vyviedlo z miery. Za neutíchajúcej salvy nadávok a hrubého kliatia, sa Brutus ponáhlal s udaním na parížsku komúnu, ktorá nasledujúci deň v mene starostu Pacha vydala nariadenia, aby bol okamžite skonfiškovaný zvon, určený pre vojenské ciele, aby boli všetky kríže odstránené a rehoľnice aby sa s okamžitou platnosťou vzdali svojho tradičného odevu, čo vyvolalo medzi niektorými z nich obrovský nárek.³³² Williamsová bola svedkom jednaní spojeného s najprudkejšou vlnou dechristianizácie, ktorú riadila v tom čase parížska komúna a ktorej vyvrcholením bola slávnosť novovzniknutého kultu Rozumu.

Kult Rozumu

Podľa Helen Marie Williamsovej, malo zostať náboženstvo súkromnou záležitosťou. „Pravda je, že osvietená časť národa, považovala náboženský kult za osobnú vec každého človeka. Tí, ktorí veria a tých nie je veľa, považujú ochranu štátu voči náboženstvu nevhodnú jeho dôstojnosti. Tí, ktorí boli neveriaci, preklínali kresťanskú doktrínu a cirkev a boli presvedčení, že táto aliancia (cirkev a štát – J. B.) je nielen zbytočná, ale i škodlivá.“³³³ Cirkev bola považovaná za symbol aristokracie a starého režimu a preto patrila do tábora kontrarevolúcie.³³⁴ Spočiatku sa revolúcia orientovala len na problém otázky existencie a fungovania cirkevnej organizácie, viery sa však priamo nedotýkala i keď procesy

³³¹ Brutus nebolo skutočné meno tohto úradníka. Republika totiž priniesla i módu spojenú s novými názvami, či menami. Veľmi obľúbené boli práve mená spojené s antickým republikánskym Rómom. Brutus bol jeden z vrahov tyrana Ceasara.

³³² WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 190-191.

³³³ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketch of the Politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794. Of the Scenes which have Passed in the Prisons of Paris*, s. 173.

³³⁴ VOVELLE, s. 16.

nahradzovania „neposlušných“ neprisažných kňazov za konštitučných, vyvolávali medzi veriacimi v niektorých oblastiach veľký odpor. Keď vypukla dvojitá kríza prostredníctvom dvoch povstaní, vo Vendée a druhá revolta označovaná ako federalistická, prestal existovať obraz dobrého kňaza úplne.³³⁵ „Zradní duchovní“ sa hojne aktivizovali na strane povstalcov vo Vendée, ktorí boli republikánmi bežne označovaní ako náboženský fanatici vedení vidieckymi farármi v mene Boha i kráľa. Williamsová i keď nesúhlasila s formami vedenia boja a republikánskou vyhladzovacou taktikou, popisovala rebélie ako najdivokejší fanatizmus, ktorí inšpirovali kňazi, kráčajúci v čele ich sprievodcov, nesúci kríž a volajúc k svojim verným: „*Víťazstvo, alebo nebo!*“³³⁶ Heslo rovnakého charakteru ako mali republikáni a „fanatizmus“ podobného razenia akým oplývali i revolucionári. Každý vnímal seba ako bojovníka za slobodu, za cnostné a najlepšie princípy a tých druhých považoval za divokých fanaticov zmietaných buď vierou, alebo ideológiou. Náboženstvo bolo považované nielen za znak povery a podvodu, ale svojim vlastným kultom a vierou v Boha, nezapadalo ani do nového rituálu revolúcie, ktorý mal byť úplne oddaný revolučným skutkom i myšlienkam. Jeden z aspektov teroru bola i prudká dechristianizačná politika, ktorá viedla k uzatváraniam kostolov a zákazu prevádzania kresťanského kultu a k premene chrámov na miesta k oslave kultu Rozumu.³³⁷

„*Striktná oddanosť ceremónii a doktríne Rímskej cirkvi, nebola jedinou poverou, ktorá očierňovala Francúzsko. Bola tu ešte iná viera, oveľa hroznejšieho a deštruktívnejšieho charakteru, ... ateizmus.*“³³⁸ Williamsová v tejto vete vyjadrila názor mnohých Francúzov, ktorí považovali nové procesie k oslave Rozumu, za výstrelky fanaticov a v očiach niektorých popredných revolucionárov, ako bol Robespierre, za znak kontrarevolúcie. Nie všade sa novému kultu darilo a nie v každom kúte republiky sa radikálne likvidovala kresťanská bohoslužba. Keď poverený úradník Výboru verejného blaha opustil pacifikovaný Lyon, aby v úradnej záležitosti navštívil Marseilles, s prekvapením zistil, že v tomto meste sa stále praktikoval katolícky kult a všetky kostoly boli k tomuto účelu otvorené.³³⁹

³³⁵ Tamtiež, s. 16.

³³⁶ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 124.

³³⁷ GILCHRIST, MURRAY, s. 115.

³³⁸ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketch of the Politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794*, s. 174.

³³⁹ VOVELLE, s. 46.

Prvé antináboženské impulzy teda nevyšli z nariadení parížskej komúny, ale od zástupcov Konventu, ktorí jednali v jeho mene na dobytých územiach republiky, ako napríklad v Lyone Collot d'Herbois a Fouché. Joseph Fouché sa v departemente Nièvre, kde pôsobil ako zástupca Konventu na misii predtým, ako vstúpil do Lyonu, stretol s členom parížskej komúny a jej čelným dechristianizátorom Chaumettom, s ktorým pravdepodobne jednal práve o otázke náboženstva. Nie je isté, kto koho viacej v tejto veci ovplyvnil.³⁴⁰ Keď bol zákonodarným orgánom prijatý 20. septembra 1792 dekrét nahradzujúci cirkevné matriky civilnými, rozšíril sa i nový spôsob krstu, svadby, ale i pohrebného rituálu. Občiansky krst prebiehal podľa slov Williamsovej tak, že otec priniesol v náručí svoje dieťa na radnicu a položil ho na oltár vytvorený špeciálne k tomuto účelu. Slávnostnú ceremóniu riadili samozrejme vybraní členovia mestského zastupiteľstva. Svadba mala obdobný charakter. „*Milenec priviedol svoju zahanbenú partnerku pred oltár a prijal jej ruku od civilného úradníka, ktorý oznámil ich spojenie v mene zákona.*“³⁴¹ Komúna zlikvidovala i cirkevný pohreb, kňazi boli nahradení úradníkmi municipality, cintorín premenovaný na „miesto odpočinku“ a podľa Fouchého vzoru, dostali občania miesto nádeje v posmrtný život, privilégium „večného spánku“.³⁴²

Antináboženská aktivita však vychádzala i od časti vidieckeho obyvateľstva, ktoré dávalo najavo svoj negatívny vzťah k viere podobne ako v mestách, prostredníctvom posmešných protináboženských sprievodov, ľudových procesií, ktorých súčasťou boli i zvieratá ako kôň, prasa, či osol a ktoré mali na hlave pripevnenú mitru, okolo krku kríž, bibliu a na chvoste sa im hompáľal kalich, či iné kresťanské znaky.³⁴³ Williamsová živo popisovala, ako v Paríži prebiehali antikresťanské maškarády, ako ženisti a delostrelci pochodovali oblečení v rúchach nižšieho duchovenstva, revolucionári jednotlivých sekcií boli odetí v bohato zdobených náboženských šatách a mnohé ženy sa obliekli ako kňažky Rozumu, do šiat symbolizujúcich čistotu Panny Márie, svätú Františku a svätú Brigitu. Členovia revolučných výborov rezervovali pre vlastnú dekoráciu odev vyšívaný zlatom a posiaty drahokamami, zatiaľ čo mitry mali určené spočínúť na hlavách koní,

³⁴⁰ Tamtiež, s. 12.

³⁴¹ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketch of the Politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794*, s. 180.

³⁴² Tamtiež, s. 181.

³⁴³ OZOUFOVÁ, s. 102.

ktoré zároveň ťahali náklad náboženských symbolov a kostolného vybavenia ako boli kríže, cenné vázy, lustre, zlaté a strieborné sošky apoštolov a svätcov. Korisť doniesli až pred Konvent a po tom, ako cennosti odsúdili ako aristokratické a kontrarevolučné symboly, boli poslané k „regenerácii“ do mincovne, aby tak odčinili desiatky a všetky cirkevné poplatky a získali novú formu, k ochrane slobody a republiky.³⁴⁴ Mnohé artefakty, či už cirkevného, alebo monarchistického charakteru, končili v závere osláv kultu Rozumu, či antináboženských procesií, priamo na hranici. *„Zapaľuje sa pohrebná hranica a v nej všetky atribúty, pripomínajúce chyby a zlo povier šľachty a monarchie. Rozum sa teraz pozerá s pohrdaním na túto hromadu, ktorá neslúžila ničomu inému, než k rozptyľovaniu a utláčaniu ľudí.“*³⁴⁵ V ohni, taviacich peciach a pod ranami kamenických kladív odhodlaných sansculotov, tak zmizlo nenávratne mnoho cenností, pretože revolúcia považovala všetky staré artefakty, kláštory, kostoly a zámky len za symbol starého režimu, nie za dedičstvo národa a znak svojej bohatej kultúry a histórie.

Pre novú vieru bolo potrebné vytvoriť i nové prikázania a tak bola spísaná jedna z mnohých príručiek „dobrému francúzskemu občanovi“, ktorá ho navádzala, ako správne konať pre dobro republiky. *Príručka pre dobrého Francúza* (Pratique du bon Français) bola verejne prečítaná 31. októbra 1793 v sekcii Tuileries a to pri príležitosti otvorenia Chrámu Rozumu a Pravdy. Jedna jej časť bola venovaná *republikánskym prikázaniam* (Commandements républicains):

„Budeš slúžiť republike, jednotnej a nedeliteľnej.

Budeš viesť neustálu vojnu s federalistami.

Budeš dobrým vojakom, ... aby bola tvoja vynikajúca služba cťou pre Tvojho otca i matku.

Budeš sa pravidelne zúčastňovať kultu, tak ako chce zákon.

*Dostaviš sa do sekcie, ak zákon prikáže a budeš svoj obchod striktné zatvárať každú dekádu.*³⁴⁶

Budeš nasledovať ústavu tým, že sa podrobíš prísaha.

³⁴⁴ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketch of the Politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794*, s. 185-186.

³⁴⁵ *Consécration du Temple de la Raison, par les sans-culottes de la comune d'Autun. Les Decadi 20 Frimaire, l'an 2 de la République.* (Ďalej len: *Consécration du Temple de la Raison, par les sans-culottes de la comune d'Autun*) [online desguine.hauts-de-seine.net] [cit. 7.4. 2014].

³⁴⁶ Podľa nového republikánskeho kalendára, sa mesiac členil na tri dekády po desiatich dňoch a kresťanská nedeľa preto zanikla.

*A nech radšej umrieš na mieste, než by si žil bez slobody!*³⁴⁷

Príručka republikánovi predstavila i novú modlitbu, ktorá nahrádzala „starý“ Otče náš. *Republikánske vyznanie viery* (Credo républicain) znelo asi takto: „*Verím v najvyššiu Bytosť, ktorá stvorila slobodných a rovnoprávných ľudí a to k vzájomnej láske, nie k nenávisti. Uctievajme ju preto cnosťou, nie fanatizmom. V Jej očiach je najkrajším kultom kult Rozumu a Pravdy;*

Verím v jednotnú a nedeliteľnú republiku, kde je jej šťastný ľud v súlade s ústavou, ktorú prijal a ktorá jediná mu môže zaistiť blaho. Aby si človeka udržal svoje práva, nesmie nikdy zabudnúť na svoje povinnosti;

*Verím v úplné zničenie všetkých tyranov a rebelov, v regeneráciu mravnosti, v šírenie všetkých jej cností a v triumf večnej slobody.*³⁴⁸

Jedným z najväčších úspechov parížskej komúny v rámci jej protináboženskej kampane, bolo verejné vystúpenie arcibiskupa Jeana-Baptista Gobela a jeho vikára, ktorý sa 7. novembra 1793, zriekol všetkých svojich kňazských funkcií vzdal sa i svojej viery.³⁴⁹ Gobel bol do Konventu slávnostne sprevádzaný úradníkmi správy departementu a komúny, aby sa podľa Williamsovej slov, „*zriekol svojej bývalej viery a vyznal sa k novej viere, ktorá deklaruje, že niet inej povinnosti než slobody, že neexistuje žiadne evanjelium, ale len republikánska ústava a žiaden kult, ale len rovnosť.*“³⁵⁰ Britský *The Universal Magazine* sa o tejto udalosti nezabudol zmieniť a dodal, že Gobelove nové vyznanie bolo sprevádzané radostným pokrikom: „*Nech žije republika!*“ a Gobela zakrátko nasledovali i ďalší duchovní, ktorí boli ochotní vzdať sa verejne viery.³⁵¹ Ale ani tento skutok im v dobe najväčšieho teroru nezachránilo život a Gobel, či bývalý minister Loménie de Brienne, skončili pod gilotínou rovnako ako ich bývalí mnohí kolegovia, ktorí však vo svojej viere zotrvali. Jeden z čelných predstaviteľov ateizmu, bol i neúnavný zástanca svetovej republiky Anacharsis Cloots, pôvodom pruský barón, ktorý sa podieľal na presvedčovaní arcibiskupa, aby sa vzdal viery a napokon paradoxne zdieľal

³⁴⁷ *Pratique du bon Français, lue dans la Section des Tuileries, pour l'Ouverture de Temple de la Raison et de la Vérité, le 10 Brumaire, l'an 2e de la république Française, une et indivisible; par le citoyen Dulaurent.* (Ďalej len: *Pratique du bon Français*) [online desguine.hauts-de-seine.net] [cit. 7.4. 2014].

³⁴⁸ Tamtiež.

³⁴⁹ PLONGERON, Bernard, *Zrození republikánskeho kresťanství*. Brno: CDK 2000, s. 21.

³⁵⁰ *Letters containing a sketch of the politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794*, s. 175.

³⁵¹ *The Universal Magazine*. (Ďalej len: *The Universal Magazine*) [online Haithi Trust] zv. 93, London: W. Bent 1793, s. 456 [cit. 7.4. 2014].

s Gobelom i rovnaký koniec pod gilotínou. Williamsová okrem Cloutsových ateistických výstrelkov, nezabudla spomenúť jeho vystúpenie v Konvente, kde 17. novembra 1793 prezentoval svoju staršiu prácu vyvracajúcu zjavené náboženstvo,³⁵² ako „filozofické dielo, ovocie, na ktorom pracoval nepretržite pätnásť hodín denne po celé štyri roky“³⁵³. Náboženstvo bolo pre autora, ktorý sám seba nazýval „rečníkom ľudského pokolenia“, bezcennou záležitosťou a preto prišiel s novou predstavou raja, ktorý mal byť zavedený v mene francúzskej slobody na celom svete. „Hlasno volám, že niet iného Boha ako príroda a neexistuje žiaden iný suverén, len ľud: ľudia sú Bohom. Ľudia sú sebestační ... príroda nikdy nepokľakne ... Všeobecné rovnostárstvo sa postaví do opozície akejkol'vek rebélii. Dozorný výbor univerzálnej republiky, bude mať potom menej práce než výbor najmenej sekcie v Paríži ... Moja republika je liek na byrokraciu: bude tam len niekoľko úradníkov, zopár daní a žiadni kati ... Rozum zjednotí všetkých ľudí do jedného reprezentatívneho zväzku, bez akéhokoľvek iného druhu spojenia, než písomného. To bude skutočná republika listov ... Občania, náboženstvo je najväčšou prekážkou mojej utópie ... Jakobíni dnes povstanú, aby zničili náboženskú hlavu hydry ... Blahodarný teror teraz pohlcuje všetky fanatické hrôzy.“³⁵⁴ Williamsová popisovala zástupy duchovných, ktorí vystupovali pred rečnícky pult a zriekali sa viery slovami: „Prišiel veľký deň súdu, vláda rozumu, triumf filozofie a preto je nutné zbaviť sa kňazskej povahy a regenerovať sa ... : Všetci kňazi všetkých náboženstiev, majú vždy trocha príchut' šarlatánstva.“³⁵⁵ Williamsová však dodala, že v návale antináboženského záchvatu, sa na Parížsku radnicu pre istotu dostavilo i niekoľko vyľakaných lekárnikov, ktorí reagovali na posledné slová z vyznania, týkajúce sa „šarlatánstva“, ktoré poukazovalo na ich mastičkárske umenie, aby sa pokorne doznali, že i oni sú v tomto prípade tak trocha kňazi v rámci svojho povolania, avšak ich liekom je vláda rozumu a prírody. Za svoje vyznanie sa im dostalo odmeny od členov komúny prostredníctvom veľkého potlesku.³⁵⁶ Hlavné mesto zachvátil tak veľký strach, že sa mohlo konať i takto absurdné vystúpenie. Podľa Williamsovej k obrazu brutálnych nezmyslov doby

³⁵² *La certitude des preuves du Mahométisme* (1780).

³⁵³ WILLIAMS, *Letters containing a sketch of the politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794*, s. 176.

³⁵⁴ *Anacharsis Cloots, Religion is the Greatest Obstacle*. [online marxist. org] Source: Jean Meslier, *Ouvres complètes*. Paris, edition Anthropos, 1970 [cit. 7.4. 2014].

³⁵⁵ WILLIAMS, *Letters containing a sketch of the politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794*, s. 178.

³⁵⁶ Tamtiež.

patrilo i zatýkanie niektorých hercov ako podozrivých, pretože vo svojich roliach príliš často vystupovali ako princovia, šľachtici, či kráľovny a prejavovali tak podľa obvinenia, len malý záujem o vyjadrenie rovnosti.³⁵⁷

Vrcholom dechristianizácie, bola oslava kultu Rozumu v chráme Notre-Dame, ktorý sa k tejto príležitosti patrične vyzdobil a „*oltár fanatizmu sa stal oltárom pravdy*“³⁵⁸. Organizátorom bola parížska komúna a bohyňu Rozumu predstavovalo mladé pekné dievča. Ceremonie, kde miesto kňaza vystupoval prokurátor komúny Chaumette, sa nakoniec zúčastnila i deputácia z Konventu, ale väčšina z nich sa od týchto vystúpení dištancovala, pretože i keď nepatrila do cirkvi, buď boli totiž ateisti, alebo deisti, považovali toto radikálne jednanie za ponižovanie a zosmiešňovanie ideí revolúcie nielen doma, ale predovšetkým v zahraničí. Britský *The Universal Magazine*, sa nemohol o udalosti nezmierniť. „*Objavila sa mladá žena veľmi peknej postavy, oblečená do rúcha slobody a sadla si na trón ozdobený girlandami. Bola usadená oproti prezidentovi (Konventu – J. B.) a prokurátorovi Chaumettovi, ktorý prehlásil: Parížania prevzali chrám, ktorý regenerovali. Gotické klenby, ktorými až do tohto dňa zneli klamstvá, budú teraz šíriť ozvenu pravdy.*“³⁵⁹ Magazín nepovažoval ani za vhodné udalosti komentovať, pretože samotný popis antináboženského riadenia vo Francúzsku, mal byť pre čitateľa dostatočne šokujúci. Nový kult teda premenil starý oltár za nový, väčšinou tým, že sa na jeho mieste týčila lepenková hora s úzkym chodníkom, smerujúcim k jej vrcholu a s vyhlbenou jaskyňou, ktorá bola určená pre nepriateľov slobody. Zároveň skoncoval s fanatizmom, ktorý mal byť symbolom kresťanskej viery a „*ktorý urážal ľudský rozum, pustošil svet a prelieval krv nevinných ... Nastal čas, aby bolo toto ohavné monštrum zabité. Nech zostúpi do hrobu, do tmavých priepastí.*“³⁶⁰ Rituál končil víťazstvom Rozumu, nad „*strašným monštrum*“, ktoré symbolicky zostúpilo do pripravenej vyhlbenej jaskyne a fanatizmus bol tak naveky zničený. Staré náboženstvo podľa nových kazateľov, degradovalo ľudskú dôstojnosť a preto sa obracali k milujúcim srdciam a občianskym cnostiam, k tejto mocnej energii na ktorej závisela veľkosť a prosperita republiky. Celý obrad bol sprevádzaný hudbou a zborovým spevom, novými modlitbami a kázaniami.

³⁵⁷ Tamtiež, s. 179.

³⁵⁸ *Consécration du temple de la Raison, par les sans-culottes de la comune d'Autun.*

³⁵⁹ *The Universal Magazine*, s. 456.

³⁶⁰ *Consécration du temple de la Raison, par les sans-culottes de la comune d'Autun.*

Účastníci potom prisahali vernosť novému božstvu Francúzov.³⁶¹ Často procesie končili na miestnych priestranstvách, podobných Marsovmu poľu v Paríži, kde zakladali ohne a pálili „symboly povery a fanatizmu“.³⁶² Podobné sprievody, či oslavy prebiehali v mnohých oblastiach Francúzska a vo veľkých mestách boli často ich ústrednými predstaviteľmi už spomínaní zástupcovia Konventu. Neslávne známy Jean-Baptiste Carrier, poslal z Nantes správu Výboru verejného blaha o takejto starostlivo pripravenej oslave. Hneď v úvode listu víťazne oznámil, že „*sila Rozumu triumfovala a predsudok zmizol*“³⁶³. Oslava poslednej dekády mesiaca Brumaire,³⁶⁴ prebehla v Nantes úspešne a niesla sa v znamení jednoduchosti, ale zároveň strhujúceho entuziazmu inšpirovaného láskou k slobode.³⁶⁵ Podivné slová o láske a slobode od muža, ktorý sa „vyznamenal“ a zapísal do histórie mesta ako hlavný strojca tzv. noyades, hromadných popráv formou topenia.

K oslave Kultu Rozumu sa napríklad prihlásila 28. februára 1794 i parížska sekcia Brutus a to prostredníctvom svojho veliteľa ozbrojených síl Chardina. Ten zahajoval ceremóniu kultu v miestnom chráme Rozumu. „*Dnes, ak sa zhromažďujeme v tomto chráme, je to len preto, aby sme hovorili a počúvali o pravde, aby sa touto klenbou niesol zvuk našich patriotických piesní a aby sme poskytli úctu božstvu, Rozumu a Cnosti ... Žiarivé svetlo slobody rozptýlilo husté mraky pýchy a klamstiev, ktoré sa hromadili okolo nás; naše oči sa zbavili smrteľnej pásky povery.*“³⁶⁶

Williamsová, ktorá s novým kultom nesúhlasila a považovala ho za barbarský, zdôraznila, „*že úcta k Rozumu bola letmá, tak ako rešpekt k ostatným cudzím bohom; jej oltár bol za chvíľu opustený a jej najvyšší kňazi a božstvo samo, skončili veľmi rýchlo uprostred aplaudujúceho davu, ktorý ich sprevádzal ku gilotíne.*“³⁶⁷

³⁶¹ Tamtiež.

³⁶² OZOUFOVÁ, s. 112-118.

³⁶³ *Correspondence of Jean-Baptiste Carrier*, 127.

³⁶⁴ 21. november 1793.

³⁶⁵ *Correspondence of Jean-Baptiste Carrier*, s. 127-130.

³⁶⁶ *Discours prononcé à la section de Brutus, par le citoyen Chardin, Commandant en chef de la force armée de la Section de Brutus. Dans le temple de la Raison et de la Vérité, décadi 10 Ventôse, l'an II. de la République Française, une et indivisible.* [online Gallica] [cit. 7.4. 2014].

³⁶⁷ WILLIAMS, *Letters containing a sketch of the politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794.*, s. 183.

Mučeníčky slobody

Revolúcia svojim vlastným rituálom kanonizovala nových svätcov, ktorí rovnako ako kresťanskí martýri, zomreli mučeníckym spôsobom tým, že preliali krv pre vec budovania nového šťastného pozemského sveta. Rovnako ako jakobíni, mali svojich martýrov i rojalisti v postave nešťastného kráľa Ľudovíta XVI., či kráľovny Marie Antoinetty a mučeníkmi slobody sa stali i popravení girondinskí poslanci, alebo Maratova vrahynia, Charlotte Cordayová, ktorá bola dokonca pre svoje heroické vystupovanie pred revolučným tribunálom a cestou na popravu, obdivovaná i niektorými jakobínmi, či rojalistami. Všetci sa stali súčasťou novej ikonografie, ktorá prijímala základné znaky kresťanského spodobňovania náboženských výjavov. I Helen Maria Williamsová prepadla nadpozemskému heroizovaniu revolucionárov. Jej hrdinami boli girondisti, ktorým venovala vo svojom diele veľký priestor a okrem výpočtu ich bezchybného politického vedenia, zamerala svoju pozornosť i na podrobný popis posledných chvíľ ich života. Nejednalo sa o žiadny strohý výpis toho, kto čo vyriekol v posledných chvíľach, ale o charakteristiku, ktorá niesla rysy skoro náboženského obdivu k týmto hrdinom. Podľa Williamsovej miesta kde naposledy pobývali a kde sa pripravovali títo patrioti tak odvážne na smrť, bola novými väzňami preukazovaná najhlbšia úcta. K starej matraci, kde ležal Vergniaud, sa viazal poverčivý rešpekt a tí, ktorí sa nepreukazovali zďaleka takou silou patriotizmu, ani tak neochvejnou láskou k vlasti, sa naučili vyslovovať s náboženskou bázňou mená týchto martýrov slobody.³⁶⁸ Nie každý ale zdieľal nekritický obdiv k republikánskym patriotom. *The Gentleman's Magazine* napísal v roku 1795, v reakcii na Williamsovovej ďalšie pokračovania *Listov*, že ohľadne girondistov autorka úplne zabudla, že i oni sa postavili proti vlastnej ústave, keď stáli pri zrode republiky.³⁶⁹ Preto nemožno obviňovať z nezákonnosti len jakobínov, ale i girondistov. A *The Universal Magazine* sa pri zmienke o poprave bývalých girondinských poslancov len chladno vyjadril o tom, že poprava týchto „kriminálnikov zabrala tridsaťosem minút“ a títo

³⁶⁸ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 167.

³⁶⁹ *The Gentleman's Magazine* 1795, s. 673.

muži, ktorí stáli za pádom monarchie a patrili k najdivokejším nepriateľom kráľa, s ním teraz zdieľali rovnaký osud na popravisku.³⁷⁰

Pani Rolandová, ktorú Williamssová poznala pri svojom prvom príchode do Francúzska, bola pre autorku vzorom cnostnej a ideálnej ženy. Helen Maria dokonca preukázala veľkú odvahu, keď ju navštívila dvakrát vo väzení, čím sa vystavila priamej hrozbe obvinenia z kontaktovania sa vtedy už s oficiálne uznanými zradcami republiky.³⁷¹ Pani Rolandová oplývala podľa Williamssovej kultivovaným vystupovaním a literárnym prehľadom, mala najvýznačnejší talent a bola najskvelejšou ženou Francúzska. Na svoj ideál sa autorka dívala ako na nadpozemské stvorenie a keď jej hrdinka konverzovala, vyžarovala z nej vášeň pre slobodu. Všetky jej vlastnosti vyjadrovala v superlatívoch. Jej výrečnosť dávala francúzskemu jazyku nový nádych krásy a energie a jej výnimočná prirodzená inteligencia spájala láskavé srdce s vrelosťou.³⁷² Ani popis jej vzhľadu nezaostával za adoráciou jej vlastností. Pani Rolandová bola v skutočnosti vzdelanou a sebavedomou ženou, ktorá svoje vedomosti získala hlavne ako samouk. Milovala antické dejiny, gréckych a rímskych hrdinov, čítala Plutarchove životopisy, diela francúzskych literátov a filozofov ako boli Diderot, Montesquie, Dalambert, neunikol jej ani Voltaire či romantický Rousseau. Zoznamy kníh, ktoré pani Rolandová preštudovala, začlenila do svojich pamätí, ktoré vznikali tajne vo väzení. Ako dobre znala antických dejín, pani Rolandová často využívala príklady z rímskej histórie, aby charakterizovala svoju dobu. *„Sulla, ktorý dal zavrieť a zavraždiť šesťtisíc ľudí, ktorí sa mu vzdali, nechal ďalej jednať senát za ich bolestného kričania ... K čomu sa ale dá prirovnať vláda týchto pokrytcov, ktorí i keď sú vždy odetí maskou spravodlivých a hovoria rečou zákona, ... posielajú na popravisko všetkých ľudí, ktorí ich zahanbujú svojou statočnosťou a zatieňujú nadaním.“*³⁷³ Helen Maria podobne ako rozhorčená pani Rolandová, vnímala jakobínskych vodcov ako zakomplexovaných, neúspešných ľudí, ktorí si svoje životné neúspechy liečili práve na likvidácií vzdelaných a talentovaných mužov. Podľa Williamssovej bol Robespierre nadaním naprosto priemerný, nevynikal ani v literatúre a jeho pokusoch písať poéziu, ani ako advokát. *„Odmietal*

³⁷⁰ *The Universal Magazine* 1793, s. 455.

³⁷¹ BLAKEMORE, *Crisis in representation*, s. 160.

³⁷² WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 195-196.

³⁷³ ROLANDOVÁ, s. 221.

*talentovaných ľudí ... a keď uzurpoval diktátorskú moc, vyhlasoval rozsudky smrti nad autormi, ktorých diela nazýval buričskými ... Považoval literátov a vzdelancov za ľudí nepriateľských k slobode a neschopných povzniesť sa k výšinám revolúcie ... vystupoval neustále proti nim ako proti štátnikom; význam tohto slova, znamenal v slovníku týchto konšpirátorov, kontrarevolucionár.*³⁷⁴ Robespierrova ideologická predstava vybudovania novej spoločnosti, na základe absolútnej jednoty a jeho presvedčenie o svojej neomylnosti pri vedení republiky, bolo nepochopené a jeho nekompromisné odmietanie iného názoru, sa vysvetľovalo ako jeho arogancia a nenávisť, nie ako jeho fanatické prepadnutie vlastnej predstave.

Keď predstúpila pani Rolandová pred revolučný tribunál, vyžarovala podľa autorky najodvážnejšou pevnosťou. Bola vyšetovaná barbarmi a urážaná otázkami, ktoré napadali jej dôstojnosť. Williamsová tak predstavila svoju hrdinku ako mučeníčku na súde, kde trpela urážkami, aby ju nakoniec krutí sudcovia poslali na popravisko. Stála medzi tými úbožiakmi, ktorí jej talent nielen odmietali oceniť, ale mnohí jej ani nerozumeli. Pani Rolandová tu vystupovala podľa autorky ako nadpozemská bytosť, ktorá svojim intelektom prevyšovala všetkých jej sudcov a jej slovám obhajoby dokonca mnohí nerozumeli.³⁷⁵ Je pravda, že Marie Rolandová sa zmieňovala vo svojich pamätiach, ktoré Williamsová v práci často citovala, o „hlupákoch“, ktorí často ani nechápali, čo sa im snaží vysvetliť a to hlavne v kontakte s úradníkmi komúny, ktorí mali za úlohu kontrolovať, či vyšetovať väznenú. Avšak Williamsová popísala príbeh výnimočnej, skoro bezchybnej ženy, ktorá zostávala „konšpirátormi“ nepochopená. Popisovala jej láskavú povahu, dobrotu, vášeň pre slobodu a spravodlivosť, ktorej zostala verná až do poslednej chvíle života, utrpenie, keď sa dostala do rúk barbarských sudcov, nad ktorými vynikala a akoby ani nepatrila do ich sveta, ponižujúce väznenie, urážky pred tribunálom a napokon odvaha pred smrťou a heroické vystupovanie do poslednej chvíle. Ako blízko má tento popis k Novozákonnému príbehu ukrižovania. Pred tribunálom stála pani Rolandová v bielych šatách, a tmavé vlasy mala voľne spustené až k pásu. Cestou na popravisko bola pokojná, dokonca veselá a jej statočnosť sa preukázala i tým, že bola ochotná ísť pod gilotínu ako posledná, aby jej spoločník v utrpení, nemusel byť vystavený tesne pred smrťou pohľadu na jej

³⁷⁴ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 231-232.

³⁷⁵ Tamtiež, s. 197- 201.

striekajúcu krv.³⁷⁶ Pani Rolandová sa stala pre autorku vzorom dokonalej a jemnej ženy. Dobrá manželka, vzdelaná žena, bojovníčka pre vec slobody, ktorá pre svoje presvedčenie skončila až na popravisku.

Pre Williamsovú boli mučeníkmi i ľudia, ktorí skončili v období teroru v rámci zákona „o podozrivých“ vo väzniciach. Ktokoľvek si siahol na život, aby sa vyhol gilotíne, bol pre autorku vzorom rímskeho hrdinu. Spodobnenie s antickým svetom malo istú logiku, pretože väzneným bol konfiškovaný majetok a mnohí z nich skončili buď na popravisku, alebo ukončili svoj život dobrovoľne, dýkou, či požitím jedu, *pilulky slobody*³⁷⁷ (*La pilule de la liberté*). Niektorí rímski cisári, ako bol napríklad Nero, preferovali cestu k získaniu majetku práve likvidáciou bohatých rímskych patriotických rodín, ktorých členovia pod nátlakom často volili práve formu dobrovoľnej smrti a majetok automaticky prepadal imperátorovi. Williamsová bola rovnako ako väčšina osvieteneckých vzdelancov, obdivovateľom antických dejín a spodobovaniu s touto históriou sa preto vo svojej práci nemohla vyhnúť.

Čin Charlotty Cordayovej a jej neochvejné vystupovanie pre tribunálom, boli šokujúce a nepochopiteľné, pretože sa jednalo o ženu, ktorá sa k vražde predného revolucionára a zarytého nepriateľa girondistov Marata, rozhodla sama z vlastnej vôle a presvedčenia. Jej kúzlom prepadli mnohí, ktorí ju videli, či len počuli o nej rozprávať. Charlotta Cordayová sa v skutočnosti stretla s niektorými bývalými girondinskými poslancami, ktorí v tej dobe sídlili v meste Caen a osobne rozprávala s mladým Barbarouxom. Ovplyvnená ich agitáciou a útokmi na Marata, ktorého popisovali ako najodpornejšieho zo všetkých jakobínov, rozhodla sa k jeho vražde bez toho, aby to niekto z nich tušil. Pôvodne bola odhodlaná zavraždiť Marata priamo v Konvente, aby tak vyvolala ešte väčší šok medzi poslancami, ale k činu došlo napokon kvôli ťažkej kožnej nemoci „Priateľa ľudu“, v jeho dome, kde zároveň sídlila i jeho tlačiareň. Marat si ako lekár naordinoval k uľaveniu od pálivej bolesti vodnú kúru vo svojej vani a tam ho zastihla i rana dýkou z rúk Cordayovej.³⁷⁸ Pani Rolandová vo svojich pamätiach písala s takým odporom voči jakobínskej vláde v Paríži, že „*Charlotta Cordayová nevzbudila ani najmenší*

³⁷⁶ Tamtiež.

³⁷⁷ Tamtiež, s. 252.

³⁷⁸ SCHAMA, s. 752-753.

rozruch v meste, ktoré nezasluhovalo, aby ich oslobodila od netvora.“³⁷⁹ K jej osobe sa ale vyjadrovala s veľkou úctou ako o odvážnej žene, ktorá prišla usmrtiť apoštola vraždenia a lúpenia. Zasluguje si preto obdiv sveta.³⁸⁰

Šok nevyvolala len vražda samotná, vykonaná priamo v centre jakobínskej vlády, v Paríži, ale i fakt, že vrahom bola mladá žena, ktorá navyše prehlasovala, že konala bez komplicov. Williamsová popísala jej odpoveď na otázku, prečo sa k činu odhodlala. „Bola to povinnosť voči jej vlasti a ľudstvu, aby zbavila svet tohto monštra, ktorého krvilačné doktríny volali po anarchii a občianskej vojne. Tvrдила, že mala právo Marata zabiť, pretože ako človek bol už dávno odsúdený verejnou mienkou.“³⁸¹ O neochvejnom a heroickom vystupovaní Charlotty Cordayovej sa s úctou vyjadrovali i Londýnske *The Times*, z 10. augusta 1793. „Neukázala najmenšiu nerozhodnosť ... Obraz, ktorý sa pri jej exekúcii naskytl, bol veľkolepo hrozný. Námestie (Námestie Revolúcie – J. B.) bolo zaplnené zástupmi a väčšina ... bola emočne rozrušená pohľadom na odvahu Amazonky, tejto nešťastnej dámy v jej posledných chvíľach.“³⁸² Magazín sa nezapadol zmieniť o tom, ako kat useknutej hlave uštedril ešte dve facky.³⁸³ I podľa Williamsovej popisu, tento brutálny čin vyvolal odpor u väčšiny divákov popravy. V čom sa ale výpovede rozchádzali, bolo chovanie trhovkýň, ktoré boli známe tým, že odsúdencov na poslednej ceste sprevádzali krikom a nadávkami. Londýnske *The Times* popisovali, že povestné parížske predavačky rýb, boli pripravené vo svojej zlosti Cordayovú roztrhať na kusy, kliali a sprostou nadávali.³⁸⁴ Avšak Williamsová bola odhodlaná popísať atmosféru úplného očarenia verejnosti a v jej popise udalosti prejavili tichú úctu i divoké trhovkyne.³⁸⁵ Charlotta Cordayová musela skutočne veľmi silne pôsobiť na prizerajúcich, pretože nemecký vlastenec Adam Lux, prepadol pri pohľade na odsúdenú ženu, pevne stojacu na hrkotajúcej káre a odetú v nachovej košeli, určenej pre vrahov „zástupcov ľudu“, platonickej láske a v básni, ktorú následne vydal, prirovnal Cordayovú k Brutovi, čo malo pre neho fatálny následok. Skočil rovnako ako jeho idol, pod gilotínu.³⁸⁶ Helen Maria

³⁷⁹ ROLANDO VÁ, s. 222.

³⁸⁰ Tamtiež, s. 143.

³⁸¹ Tamtiež, s. 131.

³⁸² *London Times*, August 10, 1793.

³⁸³ Tamtiež.

³⁸⁴ Tamtiež.

³⁸⁵ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 134.

³⁸⁶ SCHAMA, s. 757.

Williamsová však dodala, že vo väzení La Force vôbec nemyslel na svoj osud, ale v pamäti mal stále postavu nebojácnej Charlotty Cordayovej v deň jej popravy. Stalo sa pre neho privilegiom umrieť na rovnakom mieste a rovnakým spôsobom, ako jeho hrdinka.³⁸⁷ Charlotta Cordayová sa stala ďalšou nadpozemsky pôsobiacou ženou, neohrozenou mučenicou, stojacou pred strašným revolučným tribunálom s nevšednou odvahou a pevnosťou, ktorú zaznamenali všetci prítomní a dokázala tak časť svojho publika doslova očarovať. Nie nadarmo sa o nej vyjadrila pani Rolandová ako o ďalšej obeti Orleánskej.³⁸⁸

Jakobínski martýri

„Maratova smrť poslúžila jeho hanebným stúpencom, premenili v mučeníka toho, koho pokladali za proroka ... vyvodili z tejto udalosti podobnú výhodu ako z Lepeletierovej vraždy.“³⁸⁹ Pani Rolandová naznačovala, že jeho smrť neposlúžila len ako ďalší z rady vykonštruovaných dôkazov proti bývalým poslancom, ale jeho vražda z neho učinila martýra. Revolúcia tak prijala do svojho lona ďalšieho svätca, aby ho postavila k oslavovanému zosnulému poslancovi Lepeletierovi, ktorý podľahol smrtiacemu útoku osamoteného rojalistu, ktorý sa chcel takto pomstiť „kráľovrahovi“ za jeho hlasovanie v procese s Ľudovítom XVI. Zakrátko pribudol k mučeníkom i vodca jakobínov a bývalý starosta Lyonu, Joseph Chalier, ktorý skončil pod čepelou gilotíny v rovnakom čase ako Charlotta Cordayová. Williamsová písala, ako parížska frakcia, pod ktorou chápala jakobínov, pripravovala ďalšiu oslavu zločinu, pretože Marat bol pre ňu len „krvavým kazateľom“.³⁹⁰

Telo Marata, vystavené v kordelierskom klube, bolo nabalzamované, aby sa s jeho ostatkami i s relikviami ako bola vaňa, v ktorej bol zavraždený, zakrvavené šaty, papiere a stolík s kalamárom, mohli prísť ľudia rozlúčiť, či už s úprimnej ľútosťou nad stratou svojho „Priateľa ľudu“, alebo z čírej zvedavosti.³⁹¹ Jeho srdce, ktoré bolo zvlášť nabalzamované, bolo slávnostne uložené do cennej achátovej

³⁸⁷ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 134-135.

³⁸⁸ ROLANDOVÁ, s. 222.

³⁸⁹ Tamtiež, s. 143.

³⁹⁰ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 136-137.

³⁹¹ SCHAMA, s. 759.

vázy, ktorá spočinula v klube kordelierov 18. júla 1793. Tejto druhej pohrebnej ceremónii, asistovalo dvadsaťštyri členov Konventu a dvanásť zástupcov komúny. Pri tejto príležitosti boli kvôli pohrebnej procesii vyzdobené luxemburské záhrady, kde bolo postavených niekoľko dočasných oltárov. Návrh postaviť samostatný oltár Maratovmu srdcu, vznikol 28. júla 1793 a pri tejto príležitosti boli vyriešené najväčšie absurdnosti. Istý Ballin totiž prirovnal Marata ku Kristovi a tvrdil, že to vždy trvá tisíce rokov, aby zem zrodila mužov takého kalibru ako bol Ježiš a Marat.³⁹² Ďalší nadšenec, občan Morel sa pravdepodobne snažil svojho kolegu za každú cenu predstihnúť, pretože na rečnickej tribúne vyhlásil: „*Ako Kristus i Marat vrúcne miloval ľud ... Ako Ježiš i on nenávidel šľachtu, kňazov, boháčov a povaľáčov ... Rovnako ako Ježiš i Marat neprestával bojovať so škodcami spoločnosti; ako Ježiš i on viedol chudobný a skromný život ... a bol veľmi citlivý a ľudský.*“³⁹³ Rečníci sa začínali hrnúť k pultu, aby sa predhánali v absurdnostiach, ku ktorým sa zaradilo ďalšie vyjadrenie, že srdce Kristovo je ako srdce Maratovo. Žalospevy zarazil až občan Brochet, ktorý obdivovateľov pokarhal a vysvetlil, že Marat nie je vhodný k spodobňovaniu s Kristom, pretože s Ježišom sa zrodila povera, bol uctievaný kráľmi a Marat monarchov nenávidel.³⁹⁴ Debata bola síce prudko ukončená, ale ukázala, ako sa ľudia vyrovnávali so stratou náboženstva. Kresťanstvo síce odmietali, ako rozprávku nehodnú zdravému rozumu, ale existenciou nového kultu, ktorý bol aspoň vonkajšou formou podobný kresťanskému, potrebovali zaplniť prázdne miesto po náboženskom uctievaní a cirkevných obradoch. Ďalšou ukážkou zbožšťovania sa stala pohrebná reč, ktorú vypracoval občan Guiraut a predniesol 9. augusta 1793 v Národnom konvente. „*Jeho pohrebom nás zahalila strašná noc; neohrozený obranca slobody sa stal martýrom. Ó Marat! Marata už viac niet! ... Ľudia! Je to teda pravda, stratili ste svojho priateľa. Monštrum vyvrhnuté tyraniou prišlo, aby prebodlo jeho hrud' ... Ó Marat! S akou cťou si umrel uprostred svojich bratov! ... Ó Marat, ty ktorý si vždy predchádzal úsvit a každé ráno si udieral na našu bránu so slovami: Strážte bud'že ostrážité! Už nebudeme viac počuť tvoje volanie: Tu je Marat, priateľ ľudu!*“³⁹⁵

³⁹² BOUGEART, Alfred, *L'Ami du peuple*. [archive.org] zv. 2., Paris: Librairie internationale 1865, s. 286-287 [cit. 7.4. 2014].

³⁹³ Tamtiež.

³⁹⁴ Tamtiež.

³⁹⁵ *Oraison funèbre de Marat, prononcée par le citoyen F.-É. Guiraut, devant la Convention nationale le 9 août 1793* [online Gallica] [cit. 7.4. 2014].

Tzv. inaugurácia, alebo odhaľovanie búst nových martýrov, ako bol Marat a Lepeletier, malo vytvoriť a budovať nový kult osobnosti. Mučeníci boli doslova kanonizovaní, o čom vypovedali i vtedajšie vyobrazenia. Busty martýrov sa objavovali i v procesiách týkajúcich sa oslavy kultu Rozumu. Títo mŕtvi revolucionári boli oslavovaní skoro pri každej slávnostnejšej príležitosti. Ich adorácia z nich činila posmrtné nedotknuteľných svätcov. S Maratovým pohrebom bola spojená i slávnosť odhaľovania búst, martýrov slobody Marata a Lepeletiera. Na počesť kanonizácie sa ulica Kordelierov premenovala na Maratovu, rovnako ako Montmartre na Mont-Marat.³⁹⁶ Do Konventu sa dostavila 3. augusta 1793 deputácia členov *Bratskej spoločnosti* (La Sociétés fraternelle), aby požiadala o účasť poslancov Konventu na uctení pamiatky dvoch martýrov slobody, Marata a Lepeletiera, ktorej ceremónia sa mala konať 4. augusta. Rečník začal ódou na prvého svätca: „*Lepeletier, pre ktorého smrť sme vyronili toľko slz. Lepeletier, ktorý nám po smrti zanechal plán národného vzdelania hodný Lykurga, či Platóna ... Ale občania zákonodarcia, to bola len polovičná bolesť. Marat je mŕtvy, zavraždila ho fúria ozbrojená fanatizmom ... dvaja naši priatelia sú mŕtvi ... Všetko však nie je stratené, stále je tu Hora a ústava.*“³⁹⁷

Mesto Toulouse spojilo 31. mája 1794, oslavu výročia víťazstva Hory v Konvente a povstania proti girondistom, s oslavou Najvyššej Bytosti v chráme Rozumu. Takéto splyvanie kultu Najvyššej bytosti a Rozumu nebolo ničím neobvyklým. Stávalo sa totiž, že pri oslavách Rozumu sa vzývala Najvyššia bytosť.³⁹⁸ Jednalo sa zároveň tiež o obdobie po likvidácii Hébertistov a poprave predných činiteľov dechristianizačného hnutia. Do popredia sa začala dostávať deistická Najvyššia Bytosť, presadzovaná Robespierrom. Nový sviatok 31. máj mal len krátkeho trvania, zanikol po udalostiach z 9. thermidoru. Toulouská komúna sa ale ponáhľala vyplniť nariadenie dekrétu z 18. Floréalu,³⁹⁹ ktorý vyhlásil tento deň za sviatok Francúzskej republiky. Pri prejave prednesenom v chráme Rozumu, jej autor Desbarreaux poukazoval na minulú zaslepenosť ľudí, ktorí nevideli správnu cestu a nevedeli rozpoznať nepriateľa. Avšak génus slobody Marat, im otvoril oči a jeho nepriatelia museli pozdvihnúť hlavy, keď na nich hrmel z najvyšších radov

³⁹⁶ BOUGEART, s. 292.

³⁹⁷ *Archives parlementaires de 1787 à 1860 Convention nationale* [online Gallica] Série 1 / zv. 70 (Du 30 juillet au 9 août 1793), s. 181 [cit. 7.4. 2014].

³⁹⁸ OZOUFOVÁ, s. 115.

³⁹⁹ 7. máj 1794.

Hory. Proti týmto rebelom vyzbrojil ľudové masy a tento triumf zostane navždy v pamätiach, pretože sansculoti zvíťazili nad bohatými a pravda nad zločinom.⁴⁰⁰ Zaujímavé ale bolo i obrátenie sa rečníka na polozbožštených revolucionárov, ktorí stále žili. Revolúcia tak vytvárala i kult osobnosti žijúcich mužov. Výbor verejného blaha bol nedotknuteľný, pretože jeho členovia boli vodcami revolúcie, rovnako ako Výbor verejnej bezpečnosti. „*Pripomínajte si udalosti z 31. mája a tleskajte horlivému úsiliu Výboru verejného blaha a Výboru verejnej bezpečnosti; pridajte do našich patriotických piesní mená obrancov práv ľudu a najpamätnejšie udalosti našich vojenských víťazstiev.*“⁴⁰¹ Oslavy v Toulous sa konali po neúspešnom pokuse o atentát na dvoch členov Výboru verejného blaha, Collota d’Herbois, 23. mája a na Robespiera, 25. mája 1794, ktorého mala údajne v pláne zavraždiť mladá devätnásť ročná Cécile Renaultová.⁴⁰² Williamsová sa o prípade Renaultová zmieňovala s rozhorčením, pretože mladé dievča bola neozbrojené a v tom sa autorka rozchádzala s tvrdením vyšetrujúcich úradníkov spadajúcich pod Výbor verejnej bezpečnosti, ktorí Renaultovú obvinili s prípravy úkladnej vraždy, pričom mala mať v bielizni, ktorú niesla, skrytý nôž. Podľa výpovedi mladej Cécile Renaultovej, chcela táto „heroická mladá žena“, len vidieť na vlastné oči, ako vypadá tyran. Či už mala, alebo nemala pripravený nôž a plánovala skutočne smrtiaci útok, sa doložiť nedá. Isté je, že „tyrana“ doma nenašla, ale na jej nerozvážny čin doplatila celá jej rodina a ďalších šesťdesiatosem ľudí, vybraných z rôznych parížskych väzení, ktorí sa vzájomne nielen nepoznali, ale ani nikdy nevideli. Boli obvinení so spoločnej konšpirácie a popravení. Cécile tak v nachových šatách vrahyne „otcov ľudu“, nasledovala Charlottu Cordayovú.⁴⁰³ V priebehu Toulouských osláv, preto nezabudli spomenúť i hanebné činy konšpirátorov, ktorí chceli zničiť zo sveta milovaných zástupcov ľudu. Rečník si žalostne kládol otázku, prečo musia byť muži ako Marat, vystavení dýkam vrahov. „*Áno občania, práve teraz sa udiali najnebezpečnejšie dni pre Robespiera a Collota d’Herbois. Despoti, s ktorými sme vo vojne, sa nemôžu dostať na naše*

⁴⁰⁰ *Discours prononcé au Temple de la Raison, le 12 Prairial, jour où la commune de Toulouse célèbre la fête du 31 mai, par Desbarreaux* (Ďalej len: *Discours prononcé au Temple de la Raison, le 12 Prairial*) [online Gallica] [cit. 7.4. 2014].

⁴⁰¹ Tamtiež.

⁴⁰² SCHAMA, s. 853.

⁴⁰³ WILLIAMS, *Letters containing a sketch of the politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794.*, s. 66-69.

územie ... *Nemôžu nás poraziť a preto chcú zavraždiť našich zástupcov ľudu.*⁴⁰⁴ Rečník si prežitie oboch mužov vysvetľoval zásahom vyššej moci, pretože „génus slobody“ ochránil týchto verných ľudových zástupcov, aby mohli ešte usilovnejšie pracovať pre šťastie ľudu.⁴⁰⁵ Williamsová sa však nezaoberala hĺbkou nového náboženského poblúznenia, ani narastajúcim kultom osobnosti, ale všeobecným úpadkom morálky, udavačstvom, povýšeným na cnosť a povinnosť, nezmyselnými obvineniami a údajnými konšpiráciami, ktorá sa mali pripravovať priamo vo väzení. Po nepodarených atentátoch, vošiel v platnosť dekrét z 22. prairialu⁴⁰⁶, ktorý zjednodušoval priebeh procesu. Už nebol potrebný obhajca, ani svedkovia, súd vynášal len dva druhy rozsudkov: oslobodenie, alebo smrť.⁴⁰⁷

Vláda teroru a Williamsovej útek do Švajčiarska

Keď v Paríži Helen Maria Williamsová prekladala do angličtiny dielo francúzskeho klasika Bernardina de Saint-Pierra, *Paul a Virginia*, popísala autorka v predslove, že práci sa venovala uprostred hrôz Robespierrovej tyranie. Bolo pre ňu ťažké nájsť nejakú formu zamestnania v ponurej dobe prenasledovania, pretože všetka spoločnosť, ktorá ju obklopovala, bola pohltená vírom teroru. Dokonca i písanie a čítanie kníh malo svoje úskalia, pretože knihy boli niektorými chápané ako symbol aristokracie.⁴⁰⁸

Autorka venovala veľký priestor vo svojich *Listoch* práve osobnému sklamaniu vyplývajúcejmu z úpadku morálky, nástupom jakobínov k moci a obecného strachu, ktorý narastajúci teror vyvolával. Pojem „podozrivý“ bol podľa vyjadrenia autorky neurčitá definícia nepriateľa republiky, ktorá ničila každú možnosť cesty k spravodlivosti a podporovala útlak. „Podozrivý“, sa stal „moderným slovom“ pre vyjadrenie podrobenia a smrti.⁴⁰⁹ K dekrétom, ktoré zavádzali a upevňovali vládu teroru, patrila zákon zo 17. septembra 1793, definujúci nepriateľa ľudu, tzv. podozrivých. Týkal sa všetkých, ktorí sa svojim prejavom, alebo chovaním javili

⁴⁰⁴ *Discours prononcé au Temple de la Raison, le 12 Prairial.*

⁴⁰⁵ Tamtiež.

⁴⁰⁶ 10. jún 1794.

⁴⁰⁷ SCHAMA, s. 853.

⁴⁰⁸ Predslov Helen Marie Williamsovej k anglickému vydaniu diela Paul a Virginia (*Paul and Virginia*), ktoré preložila z francúzskeho originálu Paul et Virginie z roku 1788, od autora Bernardina de Saint-Pierra. [online Gutenberg].

⁴⁰⁹ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 6.

ako zástancovia tyranie, alebo federalizmu a tých osôb, ktoré neboli schopné dokázať z akých existenčných prostriedkov žijú. Dekrét ďalej definoval „podozrivého“ ako človeka, ktorý nepreukázal občiansku spoľahlivosť a tiež ako úradníka, ktorý bol odvolaný z rôznych príčin zo svojej funkcie a nebol do úradu znova povolaný. Pod dohľad spadali všetci bývalí šľachtici, emigranti, ktorí sa navrátili do zeme, alebo blízki príbuzní emigrantov.⁴¹⁰ Helen Maria Williamsová k neurčito definovanému dekrétu, ktorý popieral prezumpciu neviny ironicky poznamenala, že mnohí boli označení ako podozriví z toho, že sú podozriví. Dekrét o revolučnej vláde z 10. októbra 1793, bol ďalším z rady nariadení, ktoré upevňovali novú revolučnú vládu, ktorej centrum spočívalo vo výboroch. Hlásal, že dočasná vláda vo Francúzsku, mala mať revolučný charakter až do zabezpečenia mieru a všetky provízorne výkonné rady, ministri, generáli, konštitučné orgány, mali byť pod dohľadom Výboru verejného blaha, ktorý mal povinnosť podávať správu o ich činnosti Konventu každých osem dní. Revolučné právo malo byť vykonávané rýchlo a vláda mala udržiavať kontakt s krajinami a okresmi, prostredníctvom neustálej korešpondencie, v prípade ohrozenia verejného blaha.⁴¹¹

Nástup tzv. Veľkého teroru, zahájil už spomínaný dekrét z 22. prairialu, ktorý urýchlil priebeh súdnych procesov a znova definoval podozrivé osoby, respektíve nepriateľov ľudu. Jednalo sa o všetkých obyvateľov, ktorí by sa pokúsili znova zaviesť vládu monarchie, napomáhať aristokratickej kontrarevolúcii, pomáhať cieľom emigrantov a protifrancúzskej koalície, podkopávať ideje revolučnej vlády a útočiť na republikánske zriadenie. Pred tribunál mali predstúpiť všetci, ktorí by šíрили falošné správy, aby podporovali paniku a strach a napomáhali nepriateľom revolúcie. Dekrét definoval nepriateľov ľudu ako tých, ktorí svojimi jednaniami kazia republikánsku morálku a princípy. Trestom za túto podvratnú činnosť mala byť smrť. Revolučná vláda sa prostredníctvom tohto dekrétu spoliehala na svedomie a spravodlivý inštinkt porotcov a ich lásku k vlasti, ktorých cieľom mal byť triumf republiky a zničenie nepriateľov ľudu. Dekrét preto logicky odmietal obhajobu, dôkazy, rovnako ako svedkov, ktorí neboli v tomto prípade potrební.⁴¹² Williamsová v reakcii na toto nariadenie, prepísala doslova absurdnú

⁴¹⁰ *The Law of Suspects, September 17, 1793*. [online Liberty, Equality, Fraternity] [cit. 7.4. 2014].

⁴¹¹ *Decree upon the Revolutionary Government, October 10, 1793*. Foundations of the Terror [online ic.ucsc.edu] [cit. 7.4. 2014].

⁴¹² *The Law of 22 Prairial, June 10, 1794*. Foundations of the Terror. [online ic.ucsc.edu] [cit. 7.4. 2014].

definíciu podozrivého od Georgesu Couthona, člena Výboru verejného blaha a jedného z hlavných propagátorov dekrétu. „*Dobry občan mal zadržat' na ulici každého, kto držal svoju hlavu vzpriamenú ako aristokrat, alebo naopak hľadel príliš do zeme, alebo každého, kto sa díval bokom, miesto aby hľadel priamo do očí.*“⁴¹³ Couthon sa snažil naznačiť, že dobrý vlastenec a republikán, má povinnosť všímať si bedlivo svojich spoluobčanov a každú podozrivú osobu musí nahlásiť. Williamsová dodávala, že všetka právna vážnosť revolučného tribunálu, pozostávala z čítania zoznamu mien obvinených, ktorí boli po vyhlásení rozsudku posielaní pod gilotínu. Obvinenie sa vždy týkalo konšpirácie proti bezpečnosti francúzskeho ľudu a nedeliteľnosti Francúzskej republiky, pričom obľúbeným sa stával komplot vznikajúci priamo vo väzení.

Williamsová ďalej popisovala bezvýhodnú situáciu každého nešťastníka, ktorý sa márne snažil prehovoriť na svoju obranu. Ľudia boli pre tribunálom prerušovaní pod zámienkou, že nedostali slovo. Ak obvinený neustále trval na svojej nevine, bol vyvedený zo súdnej siene a proces i rozsudok prebehol bez jeho prítomnosti. Pri procese s vikomtesou de Noailles, ktorá nariekala, že keď mala byť údajná konšpirácia medzi obvinenými väzňami pripravovaná, nebola ešte v tej dobe zatknutá, sa malo nešťastníci dostať odpovedi: „*Ale určite by si konšpirovala, keby si tam bola!*“⁴¹⁴ Či sa už jednalo o skutočnú odpoveď, alebo nie, anekdota v každom prípade vypovedala o nezmyselnosti a brutalite doby a charakterizovala absolútnu beznádej obvinených, stojacích pred tribunálom, ktorých osud už dávno nebol v ich moci. Zatiaľ čo sa od 21. januára do 7. augusta 1793 stalo obeťami revolučného práva päťdesiatšesť ľudí, z obdobia Veľkého teroru, kedy sa navyše do Paríža premiestnili obvinení z jednotlivých departementov, narástol počet popravených v období od 25. júna do 27. júla 1794 na neuveriteľných tisícosem.⁴¹⁵

Helen Maria Williamsová bola z väzenia i so svojou rodinou prepustená niekedy v polovici decembra v roku 1793.⁴¹⁶ Kľúčovú úlohu v ich oslobodení zohral manžel Williamsovej sestry Cecilie, pôvodom Francúz, ktorý bol rozhodnutý buď oslobodiť rodinu svojej manželky, alebo zdieľať s nimi väzenie.

⁴¹³ WILLIAMS, *Letters containing a sketch of the politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794*, s. 93.

⁴¹⁴ Tamtiež, s. 94.

⁴¹⁵ *Liste des victimes du Tribunal révolutionnaire à Paris*. [online rchive.org] Paris: Libraire Alphonse Picard et fils 1911 [cit. 7.4. 2014].

⁴¹⁶ BLAKEMORE, *Crisis in representations*, s. 160.

Riskoval pritom vlastnú bezpečnosť, pretože denne podával žiadosti na komúnu a napísal dokonca aplikáciu priamo prokurátorovi komúny, Chaumettovi, čo vyvolalo u Williamsovej obavy o osobnú bezpečnosť, pretože Chaumette bol jeden z hlavných nepriateľov bývalých girondinských poslancov. Keď bola rodina Williamsových konečne prepustená, vďaka neúnavnej aktivite manžela Cecilie, tohto „skutočného rytiera“, mohli sa znova nasťahovať do bývalého apartmánu. Tam ale žila Williamsová v neustálom strachu z ďalšieho možného zatykača a mala dokonca obavy vychádzať von z domu. Úzkosť ju opanovala natoľko, že prepadla predstave o jej „anglickej fyziognómii“, že by len svojim vzhľadom mohla upútať na ulici pozornosť ostražitých Parížanov, či špehov, ktorí sa medzi obyvateľmi pohybovali v značnom množstve. Obdobie teroru prežívala teda autorka priamo v Paríži⁴¹⁷ a stala sa dokonca svedkom popravy Hébertistov v marci i tzv. umiernených, vedených Dantonom, v apríli 1794. Akonáhle sa naskytila príležitosť, opustila celá rodina centrum Paríža a svoj starý apartmán a presťahovali sa na kraj mesta, na predmestie Saint Germain. Dni trávili prechádzkami do prírody v okolí hlavného mesta a navečer sa vracali domov, vždy však s nechuťou a stálymi obavami. Predmestie Saint Germain, ktoré bolo kedysi centrom francúzskej nobility, v priebehu revolúcie zmenilo radikálne sociálne zloženie obyvateľstva. Stalo sa rezidenciou revolučných komisárov, či špiónov polície. Williamsová popisovala, že revoluční sudcovia a porotcovia chodievali často v deň dekády, čo bol podľa nového revolučného kalendára deň voľna, do Marly, či Versailles a bez akýchkoľvek výčitiek svedomia sa prechádzali ich záhradami.⁴¹⁸ Po 9. thermidore, keď sa Williamsová navrátila zo Švajčiarska znova do Paríža, popisovala predmestie ako miesto zosnulých. Na bránach honosných domov popravených majiteľov, alebo emigrantov, považovaných republikou za mŕtvych, viseli cedule s nápismi „národný majetok“ a po uliciach sa túlili siroty, ktorých rodičia zahynuli pod gilotínou a pýtali almužnu, prechádzajúc okolo domov, ktoré im podľa dedičného práva skutočne patrili.⁴¹⁹

⁴¹⁷ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 204- 207.

⁴¹⁸ WILLIAMS, *Letters containing a sketch of the politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794*, s. 2-3.

⁴¹⁹ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 177-178.

Podľa dekrétu z 27. germinalu⁴²⁰ druhého roku republiky, vyhlásil Konvent, na návrh Výboru verejného blaha, že všetci bývalí šľachtici a cudzinci, s ktorými bolo Francúzsko vo vojnovom konflikte, musia do desiatich dní opustiť Paríž, všetky francúzske pevnosti a prístavné mestá. Ak tak určené osoby neučinia do daného termínu, budú postavené mimo zákon, čo v praxi znamenalo trest smrti bez súdneho procesu.⁴²¹ „Vyhladzovací výbor“, ako Williamsová revolučnú vládu nazvala, týmto nariadením donútil celú jej rodinu, okrem sestry Cecilie, ktorá bola vydatá za Francúza, opustiť mesto.⁴²² Dekrét totiž udeľoval výnimky pre cudzincov, ktorí boli v manželskom zväzku s „francúzskym patriotmi“, či bývalé šľachtické, vydaté za republikánov. Bývalí šľachtici však do výnimky nespadali. Revolučná vláda sa zároveň starala i o to, aby nariadenie nepoškodilo vyššie vrstvy buržoázie, podnikateľov a preto udelila výnimky i pre manuálne pracujúcich a riadne zamestnaných cudzincov, ktorí pôsobili vo Francúzsku pred vydaním tohto dekrétu. Nariadenie sa netýkalo i detí mladších ako pätnásť rokov a ľudí starších ako šesťdesiat rokov a rovnako tak i maloobchodníkov, ktorí boli republike prospešní ešte pred vydaním zákona. Dekrét ale zároveň vylučoval označené osoby zo všetkých ľudových spolkov, dozorných výborov i z ľudových zhromaždení sekcií.⁴²³ Jednalo sa teda o úplné vyčlenenie týchto ľudí z politického života. Helen Maria Williamsová farbisto popisovala, ako sa museli pred odchodom z Paríža najprv ohlásiť revolučnému výboru príslušnej sekcie, kde museli nahlásiť nové miesto pobytu a kde im komisári vydali špeciálny pas, v ktorom bol zaznamenaný dôvod jeho vydania. Tento „pas nás označil za Kainov“⁴²⁴. Williamsová sa so zvyškom rodiny presťahovala do Marly,⁴²⁵ ktorý bolo neďaleko Paríža a podľa dekrétu sa všetci vyhostenci museli okamžite po príchode do nového bydliska riadne nahlásiť na miestnej radnici, či výbore a úradníci mali povinnosť ich meno zapísať do špeciálneho zoznamu, ktorý potom putoval do Paríža, konkrétne do Výboru verejného blaha. Noví nevítaní obyvatelia, sa však museli hlásiť

⁴²⁰ 16. apríl 1794.

⁴²¹ *Collection complète des lois, décrets, ordonnances, règlements, et avis du Conseil d'Etat*, (Ďalej len: *Collection complète des lois*, zv. 7), [online books.google.com] zv. 7, (du janvier 1794 au janvier 1795), s. 142-143 [cit. 7.4. 2014].

⁴²² WILLIAMS, *Letters containing a sketch of the politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794*, s. 5-6.

⁴²³ *Collection complète des lois*, zv. 7.

⁴²⁴ WILLIAMS, *Letters containing a sketch of the politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794*, s. 6.

⁴²⁵ Tamtiež, s. 9.

municipalite každých dvadsaťštyri hodín a tá mala povinnosť posielat' správy výboru každú dekádu.⁴²⁶ Pre Helen Mariu Williamsovú, znamenalo toto neustále kontrolovanie novú vlnu strachu, pretože žila v stálej obave z toho, že jej meno sa objaví vo Výbore verejného blaha, alebo si niekto pri tejto príležitosti na ňu spomenie. Nemala sa teda ako ukryť pred hrozbou nového väzenia.

Samotná kapitola tohto potupného vyhnania ociachovaných obyvateľov, bol spôsob, akým museli mesto opustiť. Williamsová popisovala, že väčšina obyvateľov opúšťala mesto posledný deň a prenajímala si povozy rôzneho použitia, ktoré ich majitelia vtedy požičiavali za veľké sumy, aby mohli preniesť čo najviac osobných batožín. Cesta z hlavného mesta bola úplne zablokovaná ohromným množstvom vystaľovalcov a pred bránami sa stáli dlhé hodiny kvôli kontrole pasov. Vláda ale prikázala, aby bola kolóna nútená prechádzať námestím Revolúcie, kde autorka vykreslila zhromaždený dav, ktorý bol ale úplne iného charakteru. Boli to diváci čakajúci na popravy toho dňa a dlhú chvíľu si niektorí z nich krátili pokrikovaním na pomaly postupujúcu kolónu povozov.⁴²⁷ Rodina Williamsových sa napokon usadila v Marly a začala plniť nariadenie dekrétu, podľa ktorého sa museli miestnym úradom hlásiť každých dvadsaťštyri hodín. Na ženy sa ale znova usmialo šťastie, pretože sa za nich zaručili dvaja komisári revolučného výboru zo sekcie, kde kedysi v Rue Helvétius, obývali luxusný apartmán.⁴²⁸ Títo muži už raz pomohli Williamsovej a to keď sa rozhodovalo o mieste väzenia. Vďaka ich zhovievavosti, sa vtedy rodina dostala do Luxemburskej väznice. Ručenie od komisárov umožnilo Williamsovej, aby sa konečne mohla rozhodnúť k úteku zo zeme, pretože rodina už nebola nútená hlásiť sa každý deň na miestom výbore. Stála obava z možnosti opätovného uväznenia kvôli jej literárnej činnosti, viedli v júni 1794 k úteku Helen Marie Williamsovej i s jej partnerom Stonem a ešte jedným Angličanom, Benjaminom Vaughanom, do Švajčiarska. Opatrení falošnými pasmi, sa konečne dostali za hranice republiky a mimo Francúzsko zotrvali až do Robespierrovho pádu.⁴²⁹

⁴²⁶ *Collection complète des lois, zv. 7.*

⁴²⁷ WILLIAMS, *Letters containing a sketch of the politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794*, s. 6-8.

⁴²⁸ Tamtiež, s. 11.

⁴²⁹ BLAKEMORE, *Crisis in representation*, s. 160-161.

Otázka občianskych práv žien v revolučnom Francúzsku

Helen Maria Williamsová bola v Británii nekompromisne kritizovaná nielen pre svoje pokusy verejne prezentovať prostredníctvom svojich *Listov* politické názory a komentáre k francúzskemu revolučnému daniu, ale súčasťou dehonestácie sa stalo i poukazovanie na jej „nemravný“ vzťah so stále ženatým Stonom, ktorý sa rozviedol so svojou manželkou až v lete 1794. *Anti-Jacobin Review* popísal pár ako notoricky známych revolucionárov. John Stone bol v Británii obvinený zo zrady a špionáže. Magazín sa k tejto záležitosti vrátil ešte v roku 1799, keď čitateľom bližšie predstavoval Williamsovej partnera. Brat Johna Hurfoda Stona, William, bol v roku 1796 obvinený zo zrady a špionáže s nepriateľskou Francúzskou republikou a John Hurfod bol odsúdený v neprítomnosti z rovnakého zločinu. Prostredníctvom kontaktu so svojim bratom, viedol John Hurfod ako člen *Britského klubu* v Paríži, korešpondenciu s anglickými liberálmi a niektorými radikálnymi whigmami a sondoval tak pre francúzsku vládu možnosti invázie do Británie.⁴³⁰ Stone bol napojený i na Jacksona, obdivovateľa jakobínov, ktorý bol zase obvinený v Dubline z pripravovania írskoho povstania a z kontaktu v tejto záležitosti, s Národným konventom. John Hurfod bol magazínom prezentovaný i ako priateľ Talleyranda, čo malo jeho osobu ešte viacej dehonestovať.⁴³¹ *The European Magazine* bol k Williamsovej síce zdvorilý a jej ďalšie vydanie *Listov* prijal s minimálnou negatívnou kritikou, ale v recenzii niekoľkokrát zaznel názor, že by bola práca kvalitnejšia, ak by sa autorka vyhla početným politickým komentárom. Jej naivita a nekritický obdiv k niektorým mužom revolúcie, jednalo sa o girondistov, bola len znakom, že jej ženská citlivosť a zmyselnosť, zaslepujú zdravý úsudok o revolučnom dani vo Francúzsku.⁴³² *Anti-Jacobin Review* dal jasne najavo svoj názor o mieste ženy v spoločenskom živote, keď citoval niektoré časti historického traktátu⁴³³ z roku 1641 a pasáž o „skrotení“ žien, adresoval mimo iné i „občianke“ Helen Marie Williamsovej. V časti traktátu „Ako sa postarať

⁴³⁰ Tamtiež, s. 157.

⁴³¹ *The Anti-Jacobin Review and Magazine or, Monthly Political and Literary Censor*. (Ďalej len: *The Anti-Jacobin Review*) [online Haithy Trust] zv. 1., London: Plymsell, 1798, s. 147 [cit. 7.4. 2014].

⁴³² *The European Magazine and London Review Containing the Literature, History, Politics, Arts*. (Ďalej len: *The European Magazine* [online Haithy Trust] zv. 28, London: Philological Society of London, 1795, s. 42 [cit. 7.4. 2014].

⁴³³ *A Medicine for the Times, or an Antidote against Faction* (1641).

o ženy posadnuté neprirodzeným duchom“, sa manželkám i dcéram odporúčalo prijať „liek“ aplikovaný manželom, či otcom a povinnosť muža počúvať. Nepohrdať ním, ale prijať jeho rozhodnutia, „pretože on je oboje, kráľ i biskup, je schopný morálnej i božskej vlády“.⁴³⁴ Magazín zdôraznil, že traktát i keď napísaný v sedemnástom storočí, mal aktuálny odkaz i pre súčasnú dobu.

Helen Maria Williamssová nikdy nevystupovala ako ohnivá bojovníčka za rovnaké politické práva pre ženy, ako to činili členky militantnej *Spoločnosti revolučných republikánok* (Société des républicaines révolutionnaires), ale jej ideálom boli ženy cnostné, dobré manželky, ale zároveň plné ducha a intelektu. Pani Rolandová, Charlotte Cordayová, dokonca i Madame Élisabeth, sestra Ludovíta XVI., boli autorkou obdivované ženy. Všetky sa vyznačovali pevnosťou, zásadovosťou a hrdinským vystupovaním vo svete mužov, pred revolučným tribunálom i na ceste pod gilotínu. Williamssová si brala za vzor rímske matróny, ktoré plnili roľu matky a manželky, ale zároveň, ak bolo potreba, vystúpili do popredia a ukázali hrdinského ducha pri povzbudzovaní mužov v boji. Utrpenie žien vo väzení za teroru, vnímala Williamssová ako výsledok krvilačnej a bezohľadnej politiky jakobínov, ktorí ženy dehonestovali a posielali bez ľútosti na popravisko. Podobne ako revolučné republikánky i Williamssová zdôrazňovala historickú úlohu žien a ich schopnosť manipulovať s mužmi, politikmi. Často sa preto spomínali vplyvné milenky francúzskych kráľov, ale v historických príkladoch sa zachádzalo i do hlbšej minulosti. Na zasadaní *Spoločnosti revolučných republikánok*, sa pripomínala dokonca i „mužná a bojovná sila amazoniek, ktorých existencia je ale spochybňovaná ľuďmi žiarliacimi na ženy ... Aké treba ešte dodať dôkazy, ak nie to, že ženy môžu formovať batalióny, veliť armádam a víťaziť rovnako ako muži?“⁴³⁵ Na rozdiel od romantickej Williamssovej, ženy ako Claire Lacombe, či Paoline Léon, žiadali rovnaké práva pohlaví i v politickom živote a požadovali dokonca zastúpenie v armáde.

I keď väčšina žien sa v boji za rovnaké politické práva neangažovala a zotrvávala v Rousseauovskej predstave ženy ako partnerky muža, ale stále v podriadenom postavení, existovala i skupina žien, ktorá svoje práva žiadala už na počiatku revolučného diania a to prostredníctvom zošitov sťažností, často ale

⁴³⁴*The Anti-Jacobin Review*, s. 363.

⁴³⁵ LEVY Darline Gay, Applewhite, HARRIET Branson, JOHNSON, Mary Durham, *Women in Revolutionary Paris, 1789-1795*. (Ďalej len: Chicago: Women in Revolutionary Paris) University of Illinois Press, 1981, s. 167.

anonymnou formou. Jednalo sa o požiadavky lepšieho a kvalitnejšieho vzdelania, rovnosti v manželskom zväzku, t.j. rovnosti pohlaví a objavil sa tu dokonca návrh volebného práva pre ženy. Markýz Nicolas de Condorcet, filozof a budúci stúpenec girondistov, zastával názor, že ak ženy musia platiť dane, majú právo i na vlastné zastúpenie.⁴³⁶ Patril k tým málo mužom, ktorí boli ochotní prijať a otvorene presadzovať názor spoločenskej i politickej rovnosti žien. Condorcet vo svojej eseji *O prijatí žien k občianskym právam* (Sur l'admission des femmes aux droits de Cité) zdôrazňoval predsudky mužov voči opačnému pohlaviu a kládol si otázku, či samotní osvietení vzdelanci, ktorí hlásali princípy rovnosti práv, sami tieto ideje nepopierajú tým, že zbavujú polovicu ľudstva občianskych práv. Môže teda existovať silnejší dôkaz predsudku a spoločensky zažitého zvyku, než ten, že osvietenci, ktorí volajú po navrátení práv tristo, či štyristo mužom, ich nepriznávajú dvanástim miliónom ženám? Bud' teda nebude mať v ľudskej spoločnosti nikto žiadne práva, alebo ich budú mať všetci rovnaké. Ak niekto tvrdí a argumentuje tým, že ženy nič neobjavili, nijak neprispeli k výskumu prírodných vied, k tvorbe umenia, či nevynikli literárne, potom si autor kládol otázku, prečo občianske práva získali muži, ktorí rovnako tak ničím vynikajúcim spoločnosti neprispeli a tých bola jednoznačne väčšina. Podľa predsudkov, by mala obdržať tieto práva výlučne len malá skupina vzdelancov a nikto viac. To by ale bolo podľa Condorceta absurdné a smiešne. Autor po výklade dôkazov a obhajoby ženských občianskych práv na konci eseje žiadal, aby mu niekto dokázal, že ženy majú okrem pohlavných rozdielov, iné odlišnosti od mužov, ktoré by ich vylučovali z užívania plných občianskych práv.⁴³⁷

V *Deklarácii práv ženy a občianky* (La Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne) z roku 1791, sa autorka Olympe de Gouges dôrazne pýtala mužov: „Povedzte mi, čo Vám dáva suverénnu moc, aby ste utláčali moje pohlavie? Vaša sila? Váš talent?“⁴³⁸ Všade v prírode medzi zvieratami, obe pohlavia spolupracujú v harmónii, avšak len v ľudskej spoločnosti sa muži povýšili na tých

⁴³⁶ ABBAY, Jane, *Feminism in the Revolution*. In: *The American Historical Review*, Vol. 80, č. 1, 1975, (s. 43- 62), s. 45-46.

⁴³⁷ *The First Essay on the Political Rights of Women*. [online archive.org]. Ed. VYCKERY, Alice Drysdale, Translation of Condorcet's Essay „Sur l'admission des femmes aux droits de Cité“, Letchworth: Garden City Press, 1912, s. 5-12 [cit. 7.4. 2014].

⁴³⁸ GOUGES, Olympe, *La Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne* (1791). (Ďalej len: *La Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne*) [online adequations.org] Extrait du Site de l'Association Adéquation [cit. 7.4. 2014].

dôležitejších.⁴³⁹ Olympe de Gouges v *Deklarácii* požadovala občianske práva pre ženy a právo žien na zastúpenie v Národnom zhromaždení. *Deklarácia* Olympe de Gouges bola vlastne ženská obdoba *Deklarácie práv človeka a občana* z augusta 1789, ktorá priznávala občianske práva len mužom, preto autorka vyjadrila požiadavky svojho pohlavia práve prostredníctvom ženského súpisu prirodzených i občianskych práv. Po nástupe jakobínov k moci, bola Gouges pre svoje príliš radikálne postoje v ženskej otázke, ale i pre kritiku niektorých revolučných postojov, postavená pred revolučný tribunál a v novembri 1793 s'atá. Keď sa krátko nato, 17. novembra 1793, zhromaždil zástup nespokojných žien pred parížskou komúnou, aby protestoval proti zrušeniu ženskej militantnej *Spoločnosti revolučných republikánok*, vystúpil prokurátor Chaumette s radikálnou rečou odsudzujúcou snahu žien pliesť sa do výlučne mužských záležitostí, miesto aby sa starali o svojich manželov a domácnosť. Obhajoval pritom klasickú jakobínsku teóriu, že miesto ženy nie je za rečníckym pultom v Konvente, v kaviarňach, či spolkoch, ale doma, kde sa mala starať o teplo domáceho krbu, kojiti deti a venovať sa manželovi, ktorý sa navracal domov z ťažkej práce, v prípade revolúcie i z politických jednaní revolučných výborov sekcií. Úlohou ženy bolo učiť svojich synov láske k vlasti, aby boli v prípade nutnosti ochotní za ňu položiť život. Chaumette na konci prednesu, ktorý bol prerušovaný nadšeným potleskom ostatných prizierajúcich sa členov komúny a okolostojacich divákov, ženám presadzujúcim nosenie červených čiapok slobody a pík pripomenul „*povýšeneckú a hlúpu pani Rolandovú, ktorá si myslela, že bude vládnuť republike a ktorá sa sama dohnala k vlastnému pádu*“.⁴⁴⁰ Spomenul i „*drzú Olympe de Gouges, ktorá ... opustila starosť o domáci krb, aby sa zaplietla do vecí republiky a ktorej hlava padla pod spravodlivou britvou zákona*“.⁴⁴¹ Chaumette ukončil jednanie príznačne dobe teroru tým, že od tejto chvíle bude ochotný prijímať sťažnosti už len od jednotlivcov a tieto záležitosti postúpi revolučnému tribunálu.⁴⁴² To sa samozrejme chápalo ako cesta na popravisko.

Ženy sa aktívne angažovali pri každej významnej udalosti revolúcie a to nielen pri dobývaní Bastily, ale i v spojitosti s podpisovou akciou na Marsovom poli po úteku kráľa, konanej v júli 1791, zúčastnili sa ako legálne ozbrojené sily

⁴³⁹ *La Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne.*

⁴⁴⁰ *Women in Revolutionary Paris*, s. 219-220.

⁴⁴¹ Tamtiež.

⁴⁴² Tamtiež.

i povstania z 10. augusta 1792 a boli nápomocné i pri obliehaní Konventu na počiatku júna 1793. Od roku 1790 existovala v Paríži *Bratská spoločnosť patriotov oboch pohlaví a ochrancov ústavy* (La Société fraternelle des patriotes de l'un et l'autre sexe, Défenseurs de la Constitution), ktorá bola akousi vetvou jakobínov. Členmi klubu, kde sa rovnako ako muži aktívne angažovali i ženy, boli Hébert, Tallien, Paoline Léonová, Théorigne de Méricourtová a dokonca pôvodne i pani Rolandová.⁴⁴³ Na jar v roku 1793, skupina militantne založených republikánok, ktoré radikálne požadovali svoje angažovanie sa i vo vojenskej sfére, založila *Spoločnosť revolučných republikánok*. Parížska komúna podala 10. mája 1793 o tejto udalosti stručnú správu: „*Niekoľko občanok sa prezentovalo na sekretariáte municipality a v súlade so zákonom týkajúcim sa obecných nariadení, deklarovali ich zámer založiť spoločnosť, ktorá bude prijímať len ženy.*“⁴⁴⁴ Jej výraznými postavami sa stali Paoline Léonová, Claire Lacombová, Constance Evrardová, či Anne Félicité Colombová.⁴⁴⁵ Niektoré z nich, ako Léonová, či Lacombová sa angažovali i na strane zbesilých⁴⁴⁶, ostatné revolucionárky boli aktívne prakticky od prvých dní revolúcie. Williamsová vnímala tieto ženy veľmi negatívne, hlavne kvôli ich nepriateľskému postojovi voči girondistom a ich politike voľného obchodu. Práve Lacombová, či Léonová, ktoré patrili k zástankyniam programu zbesilých, sa museli automaticky dostať do rozporu s hospodárskymi predstavami girondistov. Keď bol v priebehu povstania z prelomu mája a júna 1793 obľahnutý Národný konvent, patrili k ozbrojencom i členky klubu. Williamsová vtedy rozhorčene poznamenala, že Robespierrova „*ženská osobná stráž, ktorá bola v predvoji útoku a stála v chodbe Konventu ozbrojená pikami, mierila na prsia tých poslancov, ktorí sa pokúsili opustiť halu*“⁴⁴⁷. Podľa tejto správy, jakobíni legálne vyzbrojili ženy, aby využili ich pomoc a radikálny postoj proti opozícii v Konvente, ale po upevnení postavenia, sa tie isté osoby rozhodli zakročiť proti neustále sa radikalizujúcim republikánkam, ktoré navyše požadovali i razantné hospodárske opatrenia.

⁴⁴³ *Socialism and the French Revolution*, s. 155- 157.

⁴⁴⁴ LEVY, HARRIET, JOHNSON, s. 149.

⁴⁴⁵ LEVY, Darline Gay, APPLEWHITE, Harriet B., *A Political Revolution for Women? The Case of Paris*. [online libcom.org] [cit. 7.4. 2014].

⁴⁴⁶ ROSE, *Socialism and the French Revolution*, s. 156-157.

⁴⁴⁷ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 73.

Práve kvôli presadzovaniu maximálnych cien základných potravín, sa členky klubu dostali do vážneho sporu s ďalšou výraznou parížskou silou, trhovkyňami, povestnými predavačkami rýb. Medzi revolučnými republikánkami a trhovkyňami vypukli i rozbroje ohľadne otázky, či je vhodné pre ženy nosiť červenú čiapku a ozbrojovať sa, poprípade žiadať vstup do Národnej gardy. Trhovkyne nakoniec pomohli jakobínom revolučné republikánky spacifikovať a to doslovne fyzicky. Mladé radikálky sa mohli totiž len ťažko brániť proti ranám hrubých trhovkyň.⁴⁴⁸ Prudhomme, ktorý vydával radikálne noviny *Les Révolutions de Paris* a ktorý bol známy svojim odporom k feministkám a patril k obhajcom tradičnej role ženy, sa zapojil do kampane vedenej Konventom i parížskou komúnou, ktorá bola namierená proti radikálnym republikánkam a akýmkoľvek politickým aktivitám žien. Podľa Prudhomme boli niektoré ženy tak opovážlivé, že spochybňovali mravné kázanie prokurátora komúny Pierra Gasparda Chaumetta a pokračovali v posledných dňoch v snažení nosiť „červené čiapky, pantalóny a pištole za opaskom“⁴⁴⁹. Tieto ženy podľa novinára behali po parížskych uliciach a poburovali svojim chovaním i vzhľadom slušných občanov. Takto by mohli byť nakoniec, podľa Prudhomme, považované za federalistických konšpirátorov, čo sa vtedy rovnalo trestu smrti. „*Naše ženy, údajné revolucionárky, dobre platené, ale špatne organizované, chceli začať presviedčať občianky na trhu v sekcii Contract-Social ... aby prijali ich spôsob odievania ... Táto ľudová spravodlivosť neprebehla bez poriadnej vravy. Námestie Národného víťazstva a jeho okolie, bolo plné takýchto scén. Všetok tento rozruch sa dostal až ku generálnemu zhromaždeniu sekcie, ktorej občianski úradníci jednali s najväčšou múdrosťou a pevnosťou.*“⁴⁵⁰

Podľa Williamsovej nekompromisného súdu, neboli revolučné republikánky ničím iným, než nástupkyňami parížskych predavačiek rýb. „*Tieto ženské političky, ktoré sa k tomuto účelu zhromažďovali a prednášali svoje požiadavky Konventu, ovplyvňovali jeho jednanie i pokrikovaním z galérií, ktoré pravidelne obsadzovali.*“⁴⁵¹ Podľa Helen Marie Williamsovej, požadovali tieto republikánske aktivistky nosenie zbraní, obnovu celej republikánskej administratívy, pravidelné

⁴⁴⁸ SCHAMA, s. 816.

⁴⁴⁹ *Femmes contre-révolutionnaires en bonnet rouge; Procès verbal de ce qui est arrivé aux citoyennes. Les Révolutions de Paris*, č. 213, 7 au 14 Brumaire de la République Française. (Ďalej len: *Les Révolutions de Paris*, č. 213) [online Gallica] [cit. 7.4. 2014].

⁴⁵⁰ Tamtiež.

⁴⁵¹ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 139.

vyšetrovanie vedenia ministerstiev, zatýkanie každej podozrivej osoby a povinnosť žien nosiť červené čiapky.⁴⁵² Williamsová popisovala situáciu tesne pred vypuknutím povstania proti girondinským poslancom, kedy sa tieto militantné republikánky stavali radikálne za okamžité zatýkanie podozrivých a ich predvolávanie pred revolučný tribunál, požadovali rovnako ako ich mužskí kolegovia zatknutie proskribovaných poslancov a všetci, ktorí ich odmietnu vydať, mali byť automaticky považovaní za podozrivých. Revolučné republikánky volali i po vytvorení revolučnej armády v počte štyridsaťtisíc, ktorej súčasťou mali samozrejme byť i ženy a ktorá mala byť vydržovaná bohatými. Program bol zameraný i proti zvyšovaniu cien potravín a obchodnej „aristokracii“.⁴⁵³ Tieto požiadavky sa stotožňovali v mnohých bodoch práve s programom zbesilých. Konvent sa však po víťazstve Hory podľa Williamsovej obrátil chrbtom k ženským požiadavkám a niektorí jeho členovia boli dokonca urazení takýmto radikálnym vystupovaním opačného pohlavia. Prudhomme dával vo svojich novinách ženám rady, ako byť skutočnými patriotkami a jeho popis role ženy bol prakticky obecným odrazom predstáv jakobínov o postavení žien v novej republikánskej spoločnosti. *„Občianky, buďte dobré dcéry, pracovité a citlivé manželky; skromné a múdre matky. Skutočný patriotizmus spočíva v plnení týchto povinností ... a nie v nosení červených čiapok, pík, pantalonov a pištoli za opaskom. Nechajte tieto záležitosti mužov, ktorí sú preto zrodení, aby Vás ochraňovali a poskytovali Vám šťastie. Noste oblečenie príslušné vašim mravom a pohlaviu.“*⁴⁵⁴

Výsledkom kampane proti ženským klubom a následnými fyzickými potýčkami medzi trhovkyňami a republikánkami požadujúcimi povinnosť nosiť červené čiapky a zbrane ako boli piky, či pištole, boli dva výrazné a zároveň záverečné prejavy Fabra d'Eglantina a Jeana-Baptista Amara a následne vydané dekréty zakazujúce akúkoľvek angažovanosť žien v politickom živote. Fabre, básnik, jeden z autorov revolučného kalendára a aktívny účastník dechristianizačného hnutia, prudko odsúdil všetky pokusy žien ozbrojovať sa a obvinil členky klubov, že už nie sú ani matkami, manželkami a dcérami, ale dobrodružkami, potulnými rytiermi, emancipovanými ženami a amazonkami. Volal preto k rýchlemu riešeniu

⁴⁵² Tamtiež, s. 140.

⁴⁵³ LEVY, HARRIET, JOHNSON, s. 150-151.

⁴⁵⁴ *Les Révolutions de Paris*, č. 213.

situácie, pretože tieto ženy sa stále pohybovali po uliciach a narušovali verejný pokoj. Amar, obávaný člen Výboru verejnej bezpečnosti a autor obžaloby girondinských poslancov, jasne vysvetlil, že ženy nie sú v žiadnom prípade schopné venovať sa politickým záležitostiam a to pre ich mentálnu, ale i fyzickú odlišnosť. Ženy boli pre Amara príliš plaché, mierne, psychicky slabé a mohli by len ťažko odolať náporu štátnych záležitostí. Navrhoval preto vydať príslušné dekréty proti akýmkoľvek „neženským“ aktivitám.⁴⁵⁵ Proudhomme v jeho *Les Révolutions de Paris* poznamenal, že „*Národný konvent svojim dekrétom viacej nepovoľuje organizovanie podobných (všetkých ženských – J. B.) klubov; ženy budú tolerované len ako tiché a pokojné poslucháčky v patriotických spoločnostiach; ... nesmú sa viacej stretávať a odovzdávať si touto cestou vzájomne informácie. Tie môžu získavať len v ich domovoch od ich manželov, bratov, či otcov. Môžu tak jednať len v rodinnom kruhu*“⁴⁵⁶. Prvý z dekrétov bol vydaný 29. októbra 1793 a zakazoval komukoľvek z oboch pohlaví, nútiť ostatných obliekať sa iným spôsobom, než ktorý prislúchal jeho pohlaviu. Ak by tak činil, bude považovaný automaticky za osobu podozrivú a bude s ním nakladané ako s rušiteľom verejného poriadku.⁴⁵⁷ Druhý dekrét z 30. októbra 1793 nariad'oval, aby boli všetky ženské kluby a ľudové spoločnosti pod akýmkoľvek názvom zakázané.⁴⁵⁸ Nejednalo sa teda len o uzavretie radikálnych ženských militantných spoločností, ale jakobíni skoncovali s akoukoľvek snahou žien o občianske aktivity. Od tejto chvíle boli nútené zotrvať len v domácnosti a verejné, či početnejšie zhromaždenia žien, boli považované za protizákonné.

Verná revolučným ideálom až do konca života

Zo Švajčiarska sa späť do Francúzska Williamsová navrátila i so Stonom hneď, ako sa dozvedeli o páde Robespiera a konečne sa mohla zvítať so svojou rodinou, pretože pri úteku z Francúzska už ani neverila, že sa s nimi znova stretne. „*Bola to*

⁴⁵⁵ *The French Revolution and Human Rights: A Brief Documentary History.* (Ďalej len: *The French Revolution and Human Rights*), ed. by HUNT, Lynn, Boston/New York: Bedford/St. Martin's 1996, s. 135-138.

⁴⁵⁶ *Les Révolutions de Paris*, č. 213.

⁴⁵⁷ *Collection complète des lois, décrets*, zv. 6, s. 262.

⁴⁵⁸ Tamtiež, s. 266.

*neopísateľná radosť, objasť znova svoju rodinu.*⁴⁵⁹ Z doby pobytu vo Švajčiarsku publikovala prácu v dvoch zväzkoch, *Cesta po Švajčiarsku* (A Tour in Switzerland), so zameraním sa na súčasný stav miestnej vlády a život v kantónoch. Po úspechoch francúzskej armády dokonca dúfala, že republikánske vojská obsadia natrvalo územie Švajčiarska, pretože i keď bola vláda tejto krajiny po celé osemnásťte storočie idealizovaná, Williamsová vykreslila naopak v práci kritický obraz švajčiarskych slobôd.⁴⁶⁰ Čo však autorku mrzelo ešte viacej, bolo jej sklamanie z toho, ako málo mala v jej najťažších chvíľach priateľov a koľkí sa naopak od nej odvrátili. Medzi tých skutočných patrili manželia Fosséovi, ktorých autorka spoznala ešte v Anglicku a ktorí keď zistili, že majetok Williamsových bol v rámci dekrétu proti cudzincom skonfiškovaný a boli im pozastavené všetky príjmy z Británie, ubezpečili autorkinu rodinu, že ich majetok a statky sú im kedykoľvek k dispozícii. Williamsová konštatovala, že práve takéto ťažké životné skúšky, ako v jej prípade väzenia, bolo „*testom priateľstva a odkrývalo skutočný charakter*“⁴⁶¹. Podľa autorky, jej skúsenosť s revolučnou vládou sa rovnala pätnástim rokom obyčajného života.⁴⁶²

Helen Maria Williamsová sa musela napokon nejakým spôsobom vyrovnáť so skutočnosťou, že revolúcia bola zasiahnutá nebývalou intenzitou násilia, ktoré „zákonnou“ cestou prerástlo do oficiálnej politiky teroru. I keď spočiatku po páde Robespiera dúfala v návrat jej ideálnej girondinskej republiky, nikdy sa tak nestalo a pre Williamsovú už v budúcnosti neexistovalo obdobie zrovnateľné s počiatkami Francúzskej republiky a girondinským Konventom. Podľa autorky sa vydala revolúcia v jej prvom období správnou cestou a bola rozhodnutá uskutočňovať a šíriť jej „vznešené a nesmrteľné princípy slobody“. Zlom však nastal vo chvíli, keď dokonalé ideje zneužili a pokrivali „krutí netvori“ ignorujúci všetky jej základné princípy, ktoré revolúcia od počiatku hlásala⁴⁶³ a ktoré stáli i v Deklarácii práv človeka a občana. Muži ako bol Robespierre, ktorého Williamsová podobne ako väčšina súčasníkov, považovala za ústredné zlo a symbol teroru, vytvorili z revolúcie „*Fúriu, oháňajúcu sa hadovitým bičom a pochodňou, ktorá nás uviedla*

⁴⁵⁹ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 169.

⁴⁶⁰ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 161.

⁴⁶¹ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 181.

⁴⁶² Tamtiež.

⁴⁶³ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketch of the Politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794*, s. 211.

do vlády ukrutnej tyranie, do tej doby neznámej“⁴⁶⁴. Williamsová musela uznať, že samotný akt násilia, ktorý sa tiahol s revolúciou od jej počiatku a ktorý vyvrcholil v období teroru, nebolo možné z jej histórie vymazať. Otázkou bolo, ako k tomuto problému pristupovať. Jediná možná cesta bola obhajoba princípov slobody, ktoré ako také boli čisté a mravné. To, čo ideje revolúcie pošpinilo a slobodu kompromitovalo u mnohých súčasníkov, bolo ľudské chybné konanie, zneužívanie moci, ambície jakobínov, ktorí využívali pojmoslovie princípov slobody, aby ho v praxi úplne prekrútili. Revolúcia, ktorej najtalentovanejší muži boli posielaní na popravisko, tak mala v rukách týchto mužov degenerovať. Sama autorka uznala, že nič už nemôže zmazať krvavú škvrnu na tvári slobody.

Williamsová však dokázala i z epizódy revolučného teroru, vyťažiť niečo v prospech francúzskeho národa. Dúfala, že sa týmito zvrátenými udalosťami Francúzi navždy poučili a že sa už nikdy nenechajú nikým utláčať. Že rozoznajú tyrana od cnostného človeka a budú stále bdieť, aby si slobodu uchránili. „Nič nemôže zmazať zločiny parížskej komúny, ktorá však už viacej neexistuje, brloh jakobínov je konečne zavretý a celý národ sa prebudil zo strašnej skúšky, z ktorej sa poučil a už sa nedá viacej utláčať.“⁴⁶⁵ Williamsová zdôraznila, že sotva existovala vo Francúzsku rodina, alebo jedinec, ktorého sa teror nedotkol, nestratil priateľov, či člena rodiny. Mŕtvi teraz na nich „volajú z hrobu s varovaním, aby ochraňovali slobodu ich zeme.“⁴⁶⁶ Rovnako mali nešťastné francúzske udalosti poučiť i iné národy, ktoré by chceli „zachádzať“ s revolúciou. Autorka si po 9. Thermidore vydýchla a konštatovala, že konečne môžu Francúzi opäť pristúpiť k oltáru slobody s dôverou a dúfaním v nové začiatky. Odporné príznaky teroru už navždy zmizli a lahodná vôňa kadidla slobody bude zase stúpať k nebu.⁴⁶⁷ Takto poeticky vyjadrila Williamsová svoju vieru v nápravu ľudského charakteru. Vo svojej práci len ťažko vyjadrovala rozhorčenie nad bezzásadovosťou niektorých revolucionárov, ako bol napríklad Bertrand Barère. Oportunizmus sa ale za teroru rodil hlavne zo strachu o holý život a osudy blízkych. Vyjadriť nahlas svoju nespokojnosť sa rovnalo trestu smrti. Autorka ale i napriek tomu týchto ľudí odsudzovala ako nemorálnych, bez svedomia, pretože jej priatelia pre slobodu

⁴⁶⁴ Tamtiež, s. 212.

⁴⁶⁵ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scenes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 258

⁴⁶⁶ Tamtiež.

⁴⁶⁷ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketch of the Politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794*, s. 214.

položili život. Bola pobúrená, keď videla ľudí, ktorí pred tým volali po slobode, ako teraz ohýbali hlavy ako noví stúpenci vládnucich vrahov. Národ, ktorý sa chválil takými veľkými mužmi ako bol Rousseau, Mably, či Voltaire, bol teraz premožený do stavu zbabelého entuziazmu, vzdávajúci ako noví modloslužobníci, úctu Maratovej svätyni.⁴⁶⁸

Williamsová vkladala dôveru do budúcnosti a súdu historikov, ktorí určite správne charakterizujú revolučnú úlohu Brissota a Robespiera, girondistov a Hory. Historici sa nedajú zmiast' „*krvilačnými a ambicióznymi mužmi, ktorí preleteli revolúciou ako zhubné meteory, rozsievajúce skazu na všetky strany*“⁴⁶⁹ a ničiaci talentovaných ľudí so zmyslom pre slobodu s cieľom ich úplného vyhladenia.⁴⁷⁰ I keď sa autorka všemožne snažila ospravedlniť násilný charakter revolúcie a zdôrazniť pôvodnú čistotu jej myšlienok, mnohí súčasníci boli skeptickí a voči jej argumentom úplne imúnni. „*Zdá sa, že jediný zločin, ktorým boli Francúzi podľa tejto republikánskej autorky vinní, bolo znesvätenie Majestátu ľudu a ich reprezentantov.*“⁴⁷¹ Takto sa o Williamsovej obhajobe vyjadroval vždy kritický a voči revolúcii nekompromisný *The Gentleman's Magazine*. O autorkinom smútku nad obeťami revolúcie sa magazín vyjadril ako o úbohej senzibilite, pretože v prípade osudu Márie Antoinetty nevyjadrila Helen Maria Williamsová žiadnu otvorenú ľútosť.⁴⁷² Magazín nemal ani známku pochopenia pre autorkine vysvetlenie revolučného zvratu k teroru. Williamsovej vystúpenie popísal magazín ako výlev melancholickej ženy, ktorá svojim popisom teroru len demonštrovala, že Francúzska revolúcia je „*tkanivo surového zločinu, rozporuplnej hlúposti a nebyvalej biedy*“⁴⁷³. Revolúcia stála podľa magazínu proti ľudskej prirodzenosti a náboženstvu.⁴⁷⁴ Menej kritický postoj k Williamsovej, vyjadril *The European Magazine*. I tam si ale autor všimol, že Williamsová opomenula prejaviť súcit k bývalej kráľovne. Keď bola Mária Antoinetta prirovnaná k neslávne známym rímskym ženám, k promiskuitnej Messaline a Agrippine, ktorá bola obviňovaná z incestného pomeru so svojim synom Neronom, autorka nevyjadrila žiadny postoj

⁴⁶⁸ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketech of the Scemes which has Passed in Various Departemens of France during the Tyranny of Robespierre*, s. 137.

⁴⁶⁹ WILLIAMS, *Letters Containing a Sketch of the Politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794*, s. 78.

⁴⁷⁰ Tamtiež.

⁴⁷¹ *The Gentleman's Magazine*, 1795, s. 673

⁴⁷² Tamtiež, s. 672-673.

⁴⁷³ Tamtiež, s. 673.

⁴⁷⁴ Tamtiež.

a nešťastnú kráľovnú neobhájila. Nijak výrazne neprejavila odpor proti nezmyselným a lživým ohováraniam a obvineniam voči kráľovne, vedeným hlavne členom parížskej komúny Hébertom, z údajného sexuálneho obťažovania svojho syna, dauphina Ľudovíta. Magazín teda autorku vinil hlavne z jej ľahostajného popisu týkajúceho sa osudu kráľovny, ktorý sa tak líšil od ostatných, emočne a vášnivo obhajovaných prípadov.⁴⁷⁵ *The European Magazine* však končí svoje hodnotenie Williamsovej práce pomerne priaznivo. Tvrdí, že i napriek autorkinej nákaze od jej francúzskych priateľov a filozofov, zdajú sa mnohé názory Williamsovej na tých správnych miestach nedotknuté novými myšlienkami a preto zostávali čisté a jasné.⁴⁷⁶ Magazín zrejme reagoval na autorkin súcit s postihnutými terorom a jej citlivo prerozprávané príbehy osudov známych, ale i úplne neznámych ľudí.

Vláda Direktória Williamsovú nenaplnila pôvodným očakávaním a spočiatku podľahla i kúzlu Bonaparteho pri jeho dobývaní Itálie. Po návrate do Francúzska, autorka opäť pokračovala v písaní jej *Listov* o vláde Direktória, o období Konzulátu, ale veľmi skoro prepadla dezilúzii z Napoleonovej politiky. Keď napísala v roku 1802 báseň o Mieri v Amiensi, kde chválila mimo iné i britské námorníctvo, nechal ju i jej rodinu Napoleon zadržať na jeden deň.⁴⁷⁷ Po tomto incidente už musela byť Williamsová veľmi opatrná a vzdala sa dokonca i aktivít v rámci svojho salóna. V písaní o politickej situácii vo Francúzsku pokračovala i po páde cisárstva a reštaurácii Bourbonov, ale britské publikum už bolo francúzskymi záležitosťami príliš unavené. I keď so svojim životným partnerom Stonom dlho plánovali, že sa presťahujú do Spojených štátov, nestalo sa tak a John Stone umrel v roku 1818. Helen Maria potom žila istú dobu v Amsterdame u svojho synovca, pretože finančne strádala, ale nakoniec sa vrátila do Paríža, kde dožila svoj život v penzióne, ktorý jej platil práve syn jej sestry Cecilie. Táto citlivá poetka a nadšená republikánka, zomrela emočne zlomená a sklamaná v decembri v roku 1827.⁴⁷⁸ Francúzska revolúcia i keď zasiahnutá terorom, ktorý odsudzovala, jej natrvalo ovplyvnila život a od jej občianskych ideálov a princípov sa nikdy neodvrátila.

⁴⁷⁵ *The European magazine*, 1795, zv. 29, s. 42.

⁴⁷⁶ Tamtiež, s. 44.

⁴⁷⁷ BLAKEMORE, *Crisis in Representation*, s. 161.

⁴⁷⁸ Tamtiež, s. 162.

Arthur Young

„Len niekoľko spisovateľov poskytlo našej zemi tak veľkú službu ako tento gentleman, ... ktorého život je zasvätený najužitočnejším cieľom, ale jeho pôsobenie nie je našou vlasťou dostatočne docenené ...“⁴⁷⁹

Arthur Young bol veľmi produktívnym spisovateľom, zanietým fyziokratom, aktívnym cestovateľom a intelektuálom, priekopníkom na poli štatistiky, autorom politických pamfletov⁴⁸⁰, vydavateľom *Annals of Agriculture*, do ktorého prispieval dokonca kráľ Juraj III. Young si dopisoval s významnými intelektuálmi svojej doby, ako boli americký prezident George Washington, markýz de Lafayette, Edmund Burke, či William Wilberforce. Do Bradfieldu za ním pricestovalo mnoho významných osobností, medzi nimi i vyslanci ruskej cárovnej Kataríny II. a Youngovi budúci priatelia a kolegovia na jeho ceste po Francúzsku, pán Lazowsky so svojimi dvoma žiakmi, synmi vojvodu de Liancourt.⁴⁸¹ V roku 1793 bol Arthur Young dosadený ministerským predsedom Williamom Pittom ml., do funkcie tajomníka novovzniknutej *Rady pre poľnohospodárstvo* (Board of Agriculture) a i napriek tomu, že kvôli svojmu sociálnemu postaveniu nemohol byť menovaný priamo prezidentom oddelenia, udržoval si Young v tejto funkcii veľmi silný vplyv skoro v každej jej oblasti.⁴⁸²

Arthur Young sa narodil 11. septembra 1741 a jeho domovom bol po väčšinu života Bradfield v Suffolku, ktorý držala Youngova rodina od roku 1620. Otec Younga, Arthur, zdedil statky v Bradfiele po Bartolomejovi Youngovi, starom otcovi Arthura Younga.⁴⁸³ Keď sa Anna Lucretia de Cousmakerová, Youngova matka, zoznámila so svojim budúcim mužom, mala už za sebou jedno manželstvo. Bola dcérou majetného Johna de Cousmakera, ktorý prišiel do Anglicka spolu

⁴⁷⁹ *The European magazine*, 1795, zv. 28, s. 363.

⁴⁸⁰ Medzi spisy Arthury Younga patrili napríklad *The Theatre of the Present War in North America* (1758), *Reflections on the present State of Affairs at Home and Abroad* (1759), *Political Essays concerning the present State of the British Empire* (1772).

⁴⁸¹ BETHAM-EDWARDS, Matilda, *Biographical Sketch*. In: Arthur Young's Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789. (Ďalej len: Biographical Sketch) [online archive.org] London: G. Bell and sons 1906 [cit. 7. 4. 2014].

⁴⁸² BRUNT, Liam, *The advent of the sample survey in the social sciences*. (Ďalej len: The advent of the sample survey in the social sciences), In: *Journal of the Royal Statistical Society*, séria D, *The Statistician* 50, 2001, s. 179-189.

⁴⁸³ YOUNG, Arthur, *The Autobiography of Arthur Young, with Selections from his Correspondence*. (Ďalej len: The Autobiography of Arthur Young) [online archive.org] ed. by M. Betham – Edwards, London: Smith, Elder & CO. 1898, s. 2 [cit. 7. 4. 2014].

s kráľom Williamom III.⁴⁸⁴ Youngova matka tak priniesla do nového manželstva nemalé veno, ktoré neskôr poslúžilo synovej kariére.⁴⁸⁵ Svoju matku Annu Lucretou vnímal Arthur Young ako veselú ženu, ktorá rada čítala a pri rozhovoroch vždy oplývala duchaplnosťou.⁴⁸⁶ Otec Younga sa stal rektorom v Bradfielde a následne i kaplánom Arthura Onslowa, hovorca dolnej snemovne,⁴⁸⁷ ktorý sa spolu s biskupom z Rochestru, stali kmotrmi malého Arthura a otvorili mu cestu do dobrej spoločnosti.⁴⁸⁸ Otec Arthura Younga bol zdatný i ako literát a jeho syn sa vo svojich pamätiach nezabudol pochváliť s jeho dielom, *Historická dizertácia na modloslužobnícku korupciu v náboženstve* (Historical Dissertations on Idolatrous Corruptions in Religion) z roku 1734, z ktorého citoval dokonca i Voltaire.⁴⁸⁹

Štúdium malého Arthura bolo v roku 1748 zverené do rúk reverenda Coultera, ktorý viedol školu v Lavenham v Suffolku. Young si v pamätiach sťažoval na úbohosť tohto miesta a na ťažkosti s učením latiny, gréčtiny a základov aritmetiky.⁴⁹⁰ Predčasne duševne dozrel a tak bol schopný už ako dvanásťročný vydať sa na náročnú cestu do Londýna, aby tam navštívil svoju staršiu sestru, s ktorou udržoval živú korešpondenciu a je veľmi pravdepodobné, že mnohé informácie, ktoré mu sestra v listoch posielala, využil pri písaní svojich románov.⁴⁹¹

V roku 1758 odišiel do Lynn, kde sa mal vyučiť obchodu, avšak tento druh štúdia mladého Younga vôbec nelákal. Vo svojich pamätiach poznamenal, že ak by zotrval v Lynn, možno by nikdy nepoznal kúzlo poľnohospodárstva a jeho budúce práce by neboli nikdy napísané. I keď zásadne odmietal predstavu svojho budúceho zamestnania ako obchodníka, neznamenal to, že odmietal štúdium, pretože v skutočnosti bol vášnivým čitateľom a práve v tomto období vznikali jeho prvé politické pamflety, ako bola napríklad práca *Divadlo súčasnej vojny v Severnej*

⁴⁸⁴ Tamtiež, s. 3.

⁴⁸⁵ BETHAM-EDWARDS.

⁴⁸⁶ YOUNG, *The Autobiography of Arthur Young*, s. 3.

⁴⁸⁷ DNB, zv. 63, s. 357.

⁴⁸⁸ YOUNG, *The Autobiography of Arthur Young*, s. 4.

⁴⁸⁹ Tamtiež, s. 4.

⁴⁹⁰ Tamtiež, s. 7.

⁴⁹¹ Arthur Young Arthur Young napísal 4 romány: *Sir Charles Beaufort* (1766), *The Fair American* (1767), *Lucy Watson* (1768) a *Julia Benson, or the Innocent Sufferer* (1775). Dej románov sa odohráva v prostredí malých farmárov. Hlavní hrdinovia sú v jeho románoch konfrontovaní podlosťou bohatých špekulantov s pôdou. Ideálom Youngových románov sa stával malý sebestačný farmár.

Amerike (The Theatre of the Present War in North America) z roku 1758.⁴⁹² Lynn nakoniec opustil, keď mal dvadsať rokov a to bez dokončeného vzdelania, zamestnania a akýchkoľvek vlastných finančných prostriedkov. V roku 1759 zomrel Youngov otec a výchovu syna vzala do rúk jeho starostlivá matka. Odmietla všetky Youngove mladícke nápady týkajúce sa vstupu do jazdeckého pluku, s ktorým chcel vyraziť bojovať proti Francúzom a miesto toho mu navrhla, aby sa pokúsil hospodáriť na jednom z jej pozemkov. To bola pre Younga veľká a nová výzva, ktorá zároveň z nestáleho mladíka postupne vytvorila budúceho, vo svojej dobe veľmi známeho fyziokrata.⁴⁹³

Na svoje farmárske začiatky spomínal Young veľmi sebakriticky. Keď na počiatku deväťdesiatich rokov ťažko ochorel, rozhodol sa z obavy o vývoj svojho budúceho zdravotného stavu, zaznamenať svoje životopisné údaje, ktoré potom vyšli v roku 1791 i v jeho mesačníku *Annals of Agriculture*. „*Asi pred tridsiatimi rokmi som začal svoju poľnohospodársku kariéru na tristo akroch pôdy, ktoré mi prenajala moja matka. Bol som mladý, zaniatený a úplne bez skúseností ... nebolo teda prekvapujúce, že som premárnil plno peňazí ... hlavne keď som spojil svoju dychtivosť po experimente bez akýchkoľvek skúseností.*“⁴⁹⁴ Young sa síce prezentoval ako nie príliš úspešný praktický hospodár a to i pri jeho ďalších pokusoch o vlastné pestovanie plodín, ale na druhej strane je potrebné k jeho obhajobe zdôrazniť, že v osemnástom storočí bolo obvyklé pre mnoho novátorov, že ich experimenty končili finančným neúspechom až bankrotom. Navyše Young čelil častému finančnému nedostatku a ak do svojich agrárnych pokusoch vložil značný kapitál, neúspech sa dostavil nielen v krachu jeho hospodárenia, ale i náhlou stratou nemalého peňažného obnosu. Nie je preto zvláštne, že Young vždy upadol do letargie nad vlastnými neúspechmi.⁴⁹⁵ I napriek jeho neúspešným praktickým snahám o hospodárenie v rokoch 1763 až 1766, ktoré mu podľa jeho slov nepriniesli očakávané výsledky,⁴⁹⁶ získal v rokoch 1765 a 1766 ešte ako neznáma osobnosť ceny za kultiváciu nových plodín a v roku 1769 obdržal

⁴⁹² YOUNG, *The Autobiography of Arthur Young*, s. 24.

⁴⁹³ BETHAM-EDWARDS.

⁴⁹⁴ *Annals of Agriculture and other Useful Arts*. (Ďalej len: *Annals of Agriculture*) [online Haithi Trust] Collected and Publish by YOUNG Arthur, zv. 15., London: J. Rackham 1791, s. 151 [cit. 7. 4. 2014].

⁴⁹⁵ BRUNT, Liam, *Rehabilitating Arthur Young*. (Ďalej len: *Rehabilitating Arthur Young*), In: *The Economic History Review*, zv. 56, č. 2., 2003, (s. 265-299), s. 269-270..

⁴⁹⁶ DNB, zv. 63, s. 359.

ocenenie za esej týkajúcu sa spôsobu výkrmu prasiat.⁴⁹⁷ Už ako známa osobnosť vo svete agrikultúry, obhajujúca tzv. norfolkský osevny systém, ktorý presadzoval nové plodiny s hlbokými a plytkými koreňmi, ustajňovanie dobytku a tým i aktívne hnojenie pôdy, bol členom mnohých erudovaných spoločností. Stal sa čestným členom Spoločnosti v Dubline, Bathu, Yorku, Salforde a Odihame, členom Filozofickej a literárnej spoločnosti v Manchestri, bol prijatý do Ekonomickej spoločnosti v Berne, do Poľnohospodárskej akadémie v Manheimu, čestné členstvo mu ponúkla i Ríšska ekonomická spoločnosť založená v Petrohrade a pravidelnú korešpondenciu viedol ako čestný člen i s Kráľovskou poľnohospodárskou spoločnosťou v Paríži, Florencii, či s Patriotickou spoločnosťou v Miláne.⁴⁹⁸

Po počiatočným neúspechoch vlastného hospodárenia a podnikania, sa rozhodol zanechať na nejaký čas všetky podobné pokusy a vydal sa v roku 1767 na jeho prvú cestu mapujúcu stav poľnohospodárstva a to na juh Anglicka a Walesu. V roku 1770 sa otočil na sever zeme a v nasledujúcom roku podnikol výskumnú cestu do oblastí východného Anglicka.⁴⁹⁹ Pri podrobnom prieskume kvality pôdy, typu pestovaných plodín a foriem hospodárenia, využíval vlastnú, v tej dobe prevratnú metódu zloženú na princípe štatistiky. Podľa jeho vlastných slov popisoval stav poľnohospodárstva priamo na mieste a „*tento nový spôsob výskumu nebol uskutočnený nikým pred ním, ani nikde inde v Európe*“.⁵⁰⁰ Tento vynaliezavý fyziokrat si vyberal podľa vlastného uváženia „modelové“ dediny, alebo farmy, ktoré mu následne poslúžili ako vzory pre danú oblasť.⁵⁰¹ Výsledky jeho výskumnej činnosti boli potom vydané a práce zaznamenali okamžite veľký ohlas. V podstate až do polovice devätnásteho storočia, neexistovalo žiadne obsiahlejšie dielo, ktoré by mapovalo tieto vybrané oblasti a jeho práce sa preto stali bohatým zdrojom informácií i pre ďalšie generácie agronómov.⁵⁰²

Youngove írské cesty sa uskutočnili v rokoch 1776, 1777 a 1778.⁵⁰³ O týchto skúsenostiach písal Arthur Young i do svojich análov ako súčasť jeho pamätí. I keď prichádzal do Írska bez akýchkoľvek bližších informácií

⁴⁹⁷ BRUNT, *Rehabilitating Arthur Young*, s. 270.

⁴⁹⁸ *Annals of Agriculture*, zoznam čestných členstiev na titulnej strane každého vydania.

⁴⁹⁹ DNB, s. 359.

⁵⁰⁰ ALLEN, Robert C., GRÁDA, Cormac Ó., *On the Road Again with Arthur Young: English, Irish, and French Agriculture during the Industrial Revolution*. (Ďalej len: *On the Road Again with Arthur Young*), In: *The Journal of Economic History*, zv. 48, č. 1, 1988, s. 93- 116.

⁵⁰¹ BRUNT, *The advent of the sample survey in the social sciences*, s. 182.

⁵⁰² BRUNT, *Rehabilitating Arthur Young*, s. 265.

⁵⁰³ DNB, s. 359.

o poľnohospodárskej činnosti v danej zemi a i napriek tomu, že Írov považoval za štedrých ľudí, s liberálnymi názormi, niekedy až príliš horlivými, nezaznamenal v zemi žiadne pokroky v oblasti obhospodarovania, ani prílišnej pomoci od miestnych autorít, v rámci jeho osobnému výskumu.⁵⁰⁴ Stav írkeho poľnohospodárstva popísal ako veľmi zaostalý a v obrábaní ornej pôdy boli obyvatelia Írska podľa Younga päťsto rokov za anglickým spôsobom kultivácie.⁵⁰⁵ Dublinská spoločnosť 16. septembra 1780, zaslala anglickému agronómovi ďakovný list, ktorým mu vyjadrila úctu a rešpekt k jeho výskumnej práci, ktorú venoval práve Írsku. Obzvlášť mu bola spoločnosť vďačná za jeho zverejnenie stavu nielen poľnohospodárstva, ale i manufaktúrnej výroby, obchodu a politiky vzťahujúcej sa k týmto oblastiam produkcie. Spoločnosť verila, že problémy Írska sa tak dostanú do povedomia širšej verejnosti.⁵⁰⁶

V roku 1784 sa rozbehol mesačník *Annals of Agriculture*, z ktorého viacej ako jedna tretina pochádzala priamo z pera editora diela, Arthura Younga.⁵⁰⁷ Tento rozsiahly literárny projekt a predchádzajúce práce spojené s mapovaním hospodárskeho stavu zeme, autora preslávili a do Bradfieldu, kde pobýval, prichádzali početní hostia a záujemci o vec poľnohospodárstva. Young tiež hojne viedol korešpondenciu s osobnosťami doby ako bol napríklad George Washington, ktorý mu v liste zo 4. decembra 1788 nadšene písal, „Čím viacej som oboznámený s otázkami poľnohospodárstva, tým mám z toho väčšiu radosť a to do tej miery, že nemôžem nikde nájsť takú spokojnosť ako práve pri štúdiu týchto užitočných záležitostí.“⁵⁰⁸ Arthur Young bol samozrejme polichotený Washingtonovým záujmom a vo svojich pamätiach poznamenal: „Kolkým ľudom sa objaví úsmev na tvári pri pomyslení, že suverén takej veľkej zeme ako sú Spojené štáty, považuje chov baranov za udalosť hodnú pozornosti ľudstva.“⁵⁰⁹ Dr. Joseph Priestley, všestranne vzdelaný vedec a anglický radikálny reformátor, sa o Youngovi v liste z 21. januára roku 1788 vyjadril veľmi úctivo a obdivne: „Neexistuje žiadna iná osoba, ktorej by som radšej venoval svoju úctu, než Vám, pretože niet osoby, ktorá

⁵⁰⁴ *Annals of Agriculture*, zv. 15, s. 157.

⁵⁰⁵ ALLEN, GRÁDA, s. 104.

⁵⁰⁶ *Annals of Agriculture*, zv. 15, s. 158.

⁵⁰⁷ Štyridsať šesť zväzkov vychádzalo nepretržite až do roku 1809. Medzi autormi, ktorí vedecky prispievali, patrili i anglický kráľ Juraj III. pod pseudonymom *Ralph Robinson*, Dr Symonds, Jeremy Bentham, F. Eden, Balsamo, Thomas Ruggles, Priestley atď.

⁵⁰⁸ *The Western Farmer, Devoted to Agriculture, Horticulture and Rural Economy*. [online google books] Cincinnati: ed. by E. J. Hooper, zv. 1, 1839–1840, 21- 22 [cit. 7. 4. 2014].

⁵⁰⁹ YOUNG, *The Autobiography of Arthur Young*, s. 189- 190.

by bola tak eminentne užitočná svetu ako Vy. Poskytol ste oblasti poľnohospodárstva veľkú zásluhu, ale hlavne ste jej v našej zemi vybudoval seriózne postavenie, ako nikto iný pred Vami.“⁵¹⁰

Práve v tomto období, keď začali vychádzať *Annals of Agriculture*, sa Arthur Young zoznámil s pánom Lazowskym,⁵¹¹ ktorý sa stal Youngovým dobrým priateľom po zvyšok jeho života. Zároveň bolo toto stretnutie s menovaným gentlemanom rozhodujúce pre jeho turné po Francúzsku. Dňa 9. apríla 1787 obdržal Arthur Young od svojho nového priateľa, s ktorým si od prvého stretnutia dopisoval, pozvanie na „pyrenejské turné“, ktoré malo byť spojené i s Youngovou prieskumnou cestou po francúzskom vidieku. „Naposledy som Vám oznámil, že pripravujem toto leto cestu po Francúzsku a to hodlám splniť ... Pridáte sa k nám? Tento návrh nie je žiadnym bláznovstvom. Máme v úmysle prejsť veľkú časť Francúzska a zároveň máme v pláne vracať sa inou cestou a preto budete môcť vidieť aspoň dve tretiny kráľovstva. Priučíte sa pri tom francúzsky a čokoľvek budete potrebovať, všetko Vám vysvetlíme ... Pôjdeme cez Limousin a Toulouse a späť cez Bordeaux. Vidieť Pyreneje bude pre Vás určite cennou skúsenosťou ... Pripravujeme sa tiež zavítať do Barcelony v Španielsku, za účelom vidieť Katalánsko.“⁵¹² Po absolvovaní všetkých troch francúzskych ciest, nechal v Londýne roku 1792 vydať obsiahlu prácu *Cesty vo Francúzsku v rokoch 1787, 1788, 1789* (Travels in France During the Years 1787, 1788, 1789) s výsledkami svojho bádania, hlavne na poli poľnohospodárstva, ale i s obsiahlymi politickými postrehmi na ranne revolučné udalosti, ktoré priniesli autorovi ďalší medzinárodný úspech.

V roku 1793 vyšlo prvé vydanie Youngovho politického spisu *Priklad Francúzska, varovanie Británii* (The Example of France a Warning to Britain), ktorý odrážal autorov kritický názor na vývoj revolučných udalostí vo Francúzsku a zároveň hlásal Youngové negatívne postoje k pokusom britských radikálov

⁵¹⁰ Tamtiež, s. 151.

⁵¹¹ Maximilien- Catherine Lazowsky, bol blízkym spolupracovníkom vojvodu de la Rochefoucauld-Liancourt a na želanie Liancourta, sprevádzal jeho dvoch synov na poznávacej ceste po Francúzsku. Vojvoda bol s Lazowskym natoľko spokojný, že ho požiadal, aby sa stal spoločníkom jeho potomkov i na ceste po Anglicku, kde sa mali mladí muži priučiť anglickým mravom a jazyku. Pri hľadaní vhodného sprievodcu hospodárskymi záležitosťami zeme, bol Lazowskému v Londýne doporučený práve Arthur Young. Je zaujímavosťou, že brat Maximiliena, Claude François Lazowski, patrila za Francúzskej revolúcie k radikálnym sansculottom, ktorého po jeho smrti oslavoval dokonca i Maximilien Robespierre. Pani Rolandová vo svojich pamätiach naopak nešetřila pohanou na jeho osobu.

⁵¹² YOUNG, *The Autobiography of Arthur Young*, s. 154-156.

o reformu. Spis bol naklonený snahám ministerského predsedu Williama Pitta ml. a v mnohých smeroch kopíroval vtedy už preslávenú a veľmi vplyvnú prácu Edmunda Burka, *Úvahy o revolúcii vo Francúzsku*.

Keď bola v roku 1793 založená Rada pre poľnohospodárstvo, nikto nepochyboval, že Arthur Young je tou správnou osobou na post tajomníka. William Pitt ml. chcel týmto spôsobom oceniť nielen prínos Arthura Younga na poli hospodárskeho bádania, ale zároveň odmeniť plodného autora za jeho už spomínaný spis, *Príklad Francúzska, varovanie Británii*. Young bol týmto postom poctený a ministerskému predsedovi potvrdil, že jeho voľba bude iste správna, pretože „tridsať rokov som bol neustále zamestnaný záležitosťami poľnohospodárstva a zdokonaľoval sa tak ako mi môj talent dovoľoval. Preskúmal som každú časť kráľovstva a viedol som korešpondenciu o hospodárskych záležitostiach s učencami z mnohých krajín“.⁵¹³

Už od smrti svojej malej dcéry⁵¹⁴, sa u Arthura Younga sporadicky objavovali zdravotné problémy spojené so stále sa zhoršujúci zrakom. Šedý zákal, ktorý sa od roku 1808 plne odrazil na zhoršenej kvalite videnia a napokon spôsobil úplnú slepotu tohto produktívneho autora i napriek pokusu onemocnenie operovať, ukončil vedeckú, ale i akúkoľvek praktickú činnosť Younga. Posledné roky života preto tento populárny fyziokrat strávil vo svojom milovanom Bradfielde, kde obklopený svojimi najbližšími, umrel 20. apríla 1820 a jeho pozostatky boli uložené pri miestnom kostolíku.⁵¹⁵ Na jeho sarkofágu bol vytesané epitaf: „*Nech každý skutočný patriot preleje slzu pre génia, talent, ktorý tu leží pochovaný*“.⁵¹⁶

Francúzska revolúcia a jej ranné ohlasy

Cesty vo Francúzsku, rovnako ako *Príklad Francúzska, varovanie Británii*, je možné zaradiť medzi jedny z kľúčových prací Arthura Younga. Tri cesty Francúzskom, ktoré autor podnikol v rokoch 1787, 1788 a 1789/90, mali veľký

⁵¹³ Tamtiež, s. 202.

⁵¹⁴ Youngova prvá dcéra Marry sa narodila v roku 1766, dcéra Bessy v roku 1768, nasledujúci rok sa narodil syn Arthur a v roku 1783 Martha Ann, prezývaná Bobbin, ktorú mal Young najradšej a často sa o nej vyjadroval v zápiskoch zo svojich francúzskych ciest i vo svojich pamätiach. Jej smrť v roku 1797, ktorá ju zastihla vo veku 14 rokov, otca Arthura nesmierne zranila a ťažko sa s ňou vyrovnával.

⁵¹⁵ BETHAM-EDWARDS.

⁵¹⁶ Tamtiež.

význam nielen z hľadiska hospodárskeho zmapovania monarchie, ale zároveň a to hlavne z dnešného pohľadu, sa stali cenným pramenným materiálom pre popis revolučných udalostí, ktorým bol autor osobne prítomný. Jeho francúzske cesty, z ktorých prvú podnikol na pozvanie Maximiliena-Catherinea Lazowského, spolu s vojvodom de la Rochefoucauld-Liancourt a jeho sprievodom, vyvolali okamžite veľký ohlas. *The Analytical Review* z decembra 1792, mu venoval sedemnást' strán podrobnej analýzy jeho vedeckej činnosti. O pochvalnom postoji svedčili i jedny z úvodných slov o autorovom diele. Spomínaný magazín zdôraznil, že Young previedol prieskum tohto rozsiahleho kráľovstva, ktorý trval tri roky, s maximálnym úsilím nájsť odpovede na položené otázky. „*Nenájdete tu žiadne nepodložené teórie, ani žiadne špekulácie, ktoré by neboli pevne podopreté jeho vlastnými skúsenosťami ... Nahromadené údaje, ktoré v práci nájdete, sú vysoko užitočné, hlavne v dobe, kedy každá informácia o francúzskych záležitostiach je pre nás nanajvyš' cenná.*“⁵¹⁷ *The New Annual Register* z roku 1792, sa o Youngovej práci vyjadril obdobne pochvalne: „*Myslíme, že jeho práca má veľkú cenu ... a je naplnená informáciami, ktoré sú hodné seriózneho pozornosti a to nielen pre samotné Francúzsko, pre ktoré sú tieto vedomosti v jej momentálnej situácii obzvlášť užitočné, ale i pre našu vlastnú zem a vôbec pre všetky ostatné.*“⁵¹⁸ I keď sú *Cesty vo Francúzsku* primárne záležitosťou hospodárskeho rozboru monarchie a to prostredníctvom starostlivého zaznamenávania autorových pozorovaní kvality pôdy, spôsobu obrábania, druhov pestovaných plodín, formy a fungovania prenájmu pôdy, vzťahov medzi nájomcom a vlastníkom, je táto práca cenná i z hľadiska politických udalostí.

Arthur Young sa od počiatku živo zaujímal o vývoj francúzskych udalostí a stal sa tak istým spôsobom dokumentaristom politického vývoja, na ktorý hľadel ako cudzinec viacej nestranne, než skalní obdivovatelia začínajúcej revolúcie, pretože pôvodne prichádzal do zeme len za výskumom stavu poľnohospodárstva. Po tom, ako po euforickom priebehu volieb do generálnych stavov⁵¹⁹, spolu so spísaním sťažností (*Cahier de Doléances*) na žiadosť kráľa, nadšenie po úvodnom zasadaní 5. mája 1789 rýchlo opadlo a začalo horúčkovité jednanie poslancov tretieho stavu, aby všetci volení poslanci jednali spoločne a nie podľa stavov, vyhlásili sa volení

⁵¹⁷ *The Analytical Review* 1792, zv. 14, s. 361.

⁵¹⁸ *The New Annual Register*, 1792, s. 280.

⁵¹⁹ Generálne stavy boli naposledy zvolené v roku 1614.

zástupcovia 17. júna Národným zhromaždením, ktoré jediné bude mať právomoci vypisovať nové dane a ktorého základným cieľom sa stane spísanie ústavy monarchie.⁵²⁰ Arthur Young i väčšina britskej vzdelanej spoločnosti, vrátane whigovských poslancov zoskupených okolo Charlesa Foxa, vnímali udalosti vo Francúzsku ako obdobu Slávnej revolúcie z roku 1688 a tieto v nich budili sympatie.⁵²¹ Arthur Young bol však ohľadne francúzskych udalostí opatrný a po tom ako Národné zhromaždenie odmietlo myšlienku dvojkomorového parlamentu podľa britského vzoru, postávať sa, že Francúzi, ktorí sa teraz stavali do pozície prvého národa medzi ostatnými, považujú britskú ústavu⁵²² a parlament za nedokonalý.⁵²³ Young sympatizoval s názormi niektorých liberálov, zoskupených hlavne okolo jeho priateľa a hostiteľa vojvodu de la Rochefoucauld-Liancourt, avšak vždy trval na britskom modeli, ktorý jediný považoval za ideálny. Keby sa návrh britskej formy vlády objavil pred niekoľkými rokmi, určite by získal veľkú podporu, ale v danom okamžiku, keď väčšina poslancov prepadla mesianizmu a vnímala svoje poslanie ako jedinečné a vzorové, zdal sa byť britský parlamentný systém zrazu nedokonalým. Márne sa snažil poslanec Joseph Mounier presadzovať v zhromaždení myšlienku viackomorového parlamentu. Neuspel.⁵²⁴ V neskoršej práci Arthur Young poznamenal, že keby bola britská dolná snemovňa v rukách demagógov volených provinčným davom, bezpečnosť zeme by sa rovnala anarchii, ktorá panovala vo Francúzsku.⁵²⁵ Tým autor zároveň narážal na snahy britských reformátorov o rozšírenie volebného práva podľa francúzskeho vzoru.

Keď bola 14. júla 1789 dobytá Bastila, správa opustila i hranice Francúzska a bola nadšene vítaná medzi mnohými Angličanmi, ktorí v udalosti videli útok na symbol bezprávia a absolutizmu. Arthur Young sa v tej dobe už zdržoval mimo hlavné mesto, ale obdobnú „akciu“ zúčtovania so starým režimom mohol osobne sledovať pri rabovaní Štrasburskej radnice v júli 1789. Francúzi si boli symboliky dobytia stredovekej pevnosti vedomí a udalosť bola už od začiatku náležite

⁵²⁰ Dňa 9. júla 1789 sa Národné zhromaždenie premenovalo na Ústavodarné zhromaždenia. Jeho výsledkom bola Deklarácia práv človeka a občana a nová ústava (1791).

⁵²¹ HROCH, Miroslav, KUBIŠOVÁ, Vlasta, *Velká francouzská revoluce a Evropa*. (Ďalej len: *Velká francouzská revoluce a Evropa*), Praha: Svoboda 1990, s. 121.

⁵²² Veľká Británia nemala ústavu spísanú v jednom dokumente. Britské ústavné usporiadanie tvorila zbierka listín a zákonov, ktoré vznikali a formovali štát v priebehu jeho histórie.

⁵²³ YOUNG, *Travels in France*, s. 145.

⁵²⁴ SCHAMA, s. 465.

⁵²⁵ YOUNG, Arthur, *The Example of France, a Warning to Britain*. (Ďalej len: *The Example of France, a Warning to Britain*) [online archive.org] London: W. Richardson 1794, s. 84 [cit. 7. 4. 2014].

heroizovaná ako víťazstvo ľudu nad despotizmom. Elisée Loustalot, talentovaný novinár a prvý autor radiálnych novín *Les Révolutions de Paris*, popisoval 14. júl ako „deň, ktorý musel byť prekvapením pre našich nepriateľov a pre nás znamením konečného triumfu spravodlivosti a slobody“⁵²⁶ ... Na túto pevnosť, ktorú začali stavať v roku 1369 za vlády Karla V. a ktorá bola dokončená v roku 1383, ... zaútočila profesionálne nevytvorená domobrana bez riadneho velenia, spolu s neskúsenou buržoáziou, podporovaní len niekoľkými vojakmi vlasti. Ó svätá sloboda! Aká je len tvoja sila?“⁵²⁷ Obete na životoch pri útoku na Bastilu i jej žijúcich „dobyvateľov“, ktorí „vystavili svoje životy, aby pretrhli okovy“⁵²⁸, si revolúcia okamžite patrične uctila. V rámci parížskej komúny navrhol Lafayette vytvoriť špeciálnu komisiu, ktorá mala riešiť otázku podpory pozostalých vdov a sirôt po padlých zo 14. júla a zároveň spísať menný zoznam všetkých dobrovoľníkov (Volontaires de la Bastille), ktorí sa pamätného dňa aktívne útočili na Bastilu zúčastnili. Autor pamfletu *Dobyvatelia Bastily* šiel tak ďaleko v adorovaní udalosti, že neváhal smelo vyhlásiť, že „pád Bastily rozhodol o slobode všetkých Francúzov“.⁵²⁹

V Británii bola Bastila už ako zažitý symbol despotizmu známa na začiatku osemnásteho storočia a to prostredníctvom prekladov francúzskych diel poukazujúcich na túto pevnosť, ako na jednu z foriem svojvôle a bezprávia. Medzi autorov spomínajúcich Bastilu ako symbol absolutizmu, patril i Voltaire so svojou prácou *Doba Ľudovíta XIV.* Keď však v sedemdesiatich rokoch osemnásteho storočia, teda na počiatku vlády Ľudovíta XVI., zavítal do Paríža známy anglický literát Samuel Johnson, mohol len krátko konštatovať, že hradná priekopa Bastily bola suchá, čo sotva stačilo na obvinenie z tyranie.⁵³⁰ Bastila však i naďalej zostávala v predstavách Britov znakom nezákonného jednania a pokrivenej jurisdikcie. Preto, keď Parížania zaútočili na tento nenávidený objekt despotizmu, ktorý sa týčil na námestí Saint-Antoine, zareagovala po väčšinou britská verejnosť na túto udalosť s nadšením. I keď v novinových článkoch, ako napríklad v opozičných whigovských *English Chronicle*, sa autori zmieňovali i o pomste

⁵²⁶ *Les Révolutions de Paris*, č. 1., s. 19.

⁵²⁷ Tamtiež, s. 19-20.

⁵²⁸ *Aux vainqueurs de la Bastille*, Paris: Guillaume 1789. [online desguine.hauts-de-seine.net] [cit. 7. 4. 2014].

⁵²⁹ Tamtiež.

⁵³⁰ SCHÜRER, Norbert, *The Storming of the Bastille in English Newspaper*. In: *Eighteenth-Century Life*, zv. 29, č. 1, Duke University Press 2005, s. (50- 81), s. 55.

dobyvateľov Bastily na jej guvernérovi de Launayovi, ktorého rozhnevaný dav dekapitoval, mnohí boli vtedy ochotní odpustiť všetky krutosti spojené s dobývaním pevnosti. Dokonca i vládou dotované noviny *St. James's Chronicle*, zastávali názor, že zradné konanie bolo na strane guvernéra, nie ľudu.⁵³¹ Arthur Young i keď bol na rozdiel od svojich súčasníkov pomerne kritický na politické zmeny vo Francúzsku a to hlavne z dôvodu, že sa nepostupovalo podľa britského modelu, vnímal násilnosti a ľudové revolty v Paríži i na vidieku, ako výsledok dlhého pôsobenia despotizmu vlády. Všetky „*hanebnosti spojené s lettres de cachet a Bastilou trvajúce celú vládu Ľudovíta XV. ... boli najvýraznejšími rysmi despotizmu vo Francúzku ... Tieto výstrelky však neboli obecné pre celú zem a boli redukované skoro na minimum od nástupu súčasného kráľa*“.⁵³² Už tu Arthur Young prejavoval otvorené sympatie Ľudovítovi XVI., ktorého považoval za spravodlivého panovníka, snažiaceho sa o reformy, ktorých realizácii však bránili spočiatku medzi Francúzmi veľmi obľúbené parlamenty⁵³³. Tie stratili sympatie až v spojitosti s otázkou formy zasadania a hlasovania generálnych stavov, kedy sa postavili na stranu starého spôsobu, teda oddeleného jednanie všetkých troch stavov a hlasovania podľa stavov, nie podľa hláv, čo by bolo výhodné práve pre tretí stav. Young sa zmieňoval o údajnej tyranii, ktorou parlamenty obviňovali nariadenia Ľudovíta XVI. a otvorene tak vystupovali v opozícii voči kráľovým ministrom, ich reformným pokusom a s ohromnou podporou verejnosti sa stavali do role „otcov vlasti“, bojujúcich proti absolutizmu.

Tak ako bol Young kritický k niektorým formám starej vlády a jednaniu parlamentov, ľudovým násilnostiam sa spočiatku snažil porozumieť. V jeho ďalšej práci, *Príklad Francúzska, varovanie Británii*, sa všetko ospravedlňovanie ľudových útokov zo strany spočiatku zhovievavého Younga, úplne vytratilo. V lete 1789 však ešte prejavoval porozumenie: „*Je nemožné súdiť ľudové excesy ... sú určite vinní z krutostí ... Ale sú to skutočne títo ľudia, ktorým sa má toto všetko pripočítat? Alebo sú to ich utláčatelia, ktorí ich držali tak dlhú dobu v stave*

⁵³¹ Tamtiež, s. 58- 64.

⁵³² YOUNG, *Travels in France*, s. 532-533.

⁵³³ Francúzske parlamenty neboli zastupiteľské orgány. Existovalo trinásť parlamentov sídlacích v Paríži a provinčných centrách ako boli Bordeaux, Grenoble, Rennes atď. Jednalo sa o orgán menovaných sudcov, ktorí museli pochádzať zo šľachtického stavu a mnohí si tento status kupovali za veľké sumy peňazí. Ich hlavnou úlohou bolo registrovať a vyhlasovať kráľovské edikty a posobili ako regionálne najvyššie sudy.

otroctva? ⁵³⁴ Kto si podľa Younga vybral byť obsluhovaný otrokmi, musel počítať s tým, že jeho majetok i život bude kedykoľvek v ohrození. Nesmie sa potom nikto z nich diviť, ak budú ich dcéry znásilnené a synom budú useknuté hlavy. „*Ak sa také zlo udeje, je určite spravodlivejšie pričítať to tyranii pána, než krutosti jeho sluhov.*“ ⁵³⁵ I keď Arthur Young nesúhlasil s obsahom populárnej práce Thomasa Painea, *Práva človeka*, v argumente ospravedlňujúcom ľudovú násilnosť sa zhodli. Paine v prípade útoku na Bastilu, popisoval ľudovú brutalitu len ako výsledok pôsobenia vlád, pod ktorými ľudia žili a preto odplácali takými trestami, aké boli zvyknutí vidieť. ⁵³⁶ Iný autor, Thomas Christie, ktorý pobýval v prvých rokoch revolúcie v Paríži, sa vo svojej práci *Listy o revolúcii vo Francúzsku* (Letters on the Revolution of France) z roku 1791 rozhorčene pýtal, „*ako môže byť morálka v krajine (Francúzsko – J. B.), kde sa celá vláda (pred revolúciou – J. B.) skladá zo systému útlaku od najvyšších po najnižšie sociálne pozície, kde talent a zásluhy nemajú prednosť pred osobným záujmom a protekciou?*“ ⁵³⁷ Thomas Christie podobne ako Paine kritizovali Burkeho jednostrannú kritiku ľudových násilností. Christie i keď nemohol súhlasiť z ľudského ani morálneho hľadiska so spôsobom, akým ľudia účtovali so svojim nepriateľom, vnímal to len ako ich chápanie spravodlivosti. Tak ako boli za starého režimu odsúdenci bez súdu popravení na verejnom priestranstve za účasti veľkého obecnstva zvedavcov, tak sa teraz, ako ich vláda naučila i naďalej prostí ľudia chovali. ⁵³⁸ Po dobití Bastily, reagovali a kritizovali podľa Christieho niektorí „priatelia absolutizmu“, ľudovú brutalitu sprevádzajúcu útok na túto starú pevnosť. Christie ale neváhal oponovať, že despotická vláda učinila z ľudí nevzdelancov a divochov a tyranské akty násilia páchané na ich spoluobčanoch, mali stále zažité v ich pamäti. „*Bastila ich navykla odcudzovať a trestať, alebo obviňovať bez súdu.*“ ⁵³⁹

Arthur Young sa vo svojom diele *Príklad Francúzska, varovanie Británii*, veľmi často vracal k domácim problémom spojených s vplyvom revolučných udalostí vo Francúzsku. Jednalo sa o reformné hnutie, vychádzajúce z požiadavkov anglických

⁵³⁴ YOUNG, *Travels in France*, s. 539.

⁵³⁵ Tamtiež.

⁵³⁶ PAINE, *Práva človeka*, s. 33.

⁵³⁷ CHRISTIE, Thomas, *Letters on the Revolution of France, and on the New Constitution Established by the National Assembly: Occasioned by the Publications of the Right Hon. Edmund Burke, M. P. and Alexander de Calonne, Late Minister of State.* (Ďalej len: Letters on the Revolution of France) [online google books] London: J. Johnson 1791, s. 120 [cit. 7. 4. 2014].

⁵³⁸ Tamtiež, s. 123.

⁵³⁹ Tamtiež, s. 126.

spoločností, ako bola *Revolučná spoločnosť v Londýne* (the Revolution Society in London), či *Spoločnosť pre ústavnú informovanosť* (the Society for Constitutional Information), ktoré existovali už pred vypuknutím Francúzskej revolúcie, či neskôr založené radikálne spoločnosti, medzi ktorými mala jednoznačne prvenstvo *Londýnska korešpondenčná spoločnosť* (the London Corresponding Society). Ich hlavný požiadavok bolo všeobecné volebné právo, ktoré by zabezpečilo v dolnej snemovni zastúpenie schopné previesť potrebné reformy daňové, školské a ďalšie nutné kroky k sociálnemu zákonodarstvu. Tieto snahy mohli síce znieť veľmi radikálne, ale členovia spoločností chceli len pramálo prevádzať v zemi revolúciu francúzskeho charakteru.⁵⁴⁰ I napriek tomu boli reformátori obviňovaní z hlásania rovnostárstva, ktoré ale v skutočnosti vzťahovali len na rovnosť politickú. V Británii však bola medzi mnohými intelektuálmi, vrátane Younga obava, že títo reformátori sú v skutočnosti *rovnostári* (levellers) i v otázke majetkových práv. Young odmietal zmenu volebného systému k všeobecnému, pretože mal obavu, že Británia upadne do anarchie francúzskeho typu. Vo Francúzsku sa podľa Younga začala rovnosť práv prenášať i na rovnosť sociálnu. Dôkazom pre neho bol názov prvého roku republiky, ktorý znel oficiálne i ako „prvý rok rovnosti“. „*Štyri roky slobody a prvý rok rovnosti? Jasnejší dokaz už nemôže byť požadovaný, že rovnosť z roku 1792 neznamena rovnosť z roku 1789.*“⁵⁴¹ Preto odkazoval reformátorom, že majetok bol v Británii vždy dôležitým meradlom pre zastúpenie v parlamente, pretože kto je vlastník, tomu záleží na bezpečnosti a nedotknuteľnosti súkromného majetku. V Británii nikdy v histórii „*neexistoval jediný moment všeobecne volených zástupcov ... Aký predpoklad má oprávnenie volať po zmene v legislatíve, ktorá dozrieva päťsto rokov do systému slobody, neprekonateľnej na celom svete?*“⁵⁴²

Na 101. výročie Slávnej revolúcie, sa 4. novembra 1789 stretli členovia Revolučnej spoločnosti v Londýnskej taverne a Dr. Richard Price navrhol zaslať pozdravnú gratuláciu francúzskemu Národnému zhromaždeniu.⁵⁴³ Okrem toho sa tento kazateľ a radikál, sympatizujúci s revolučným Francúzskom, v rámci osláv výročia obrátil so svojim kázaním *O láske k našej vlasti* (On the Love of Our

⁵⁴⁰ WEINSTEIN, Benjamin, *Popular Constitutionalism and the London Corresponding Society*. (Ďalej len: *Popular Constitutionalism and the London Corresponding Society*), *lbion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, zv. 34, č. 1, 2002, (s. 37-57).

⁵⁴¹ YOUNG, *The Example of France, a Warning to Britain*, s. 71-72.

⁵⁴² Tamtiež, s. 77.

⁵⁴³ *The New Annual Register* 1789, s. 126.

Country), k „30 miliónom Francúzom...požadujúcich slobodu...“⁵⁴⁴ Volal pri tom na všetkých „utláčateľov sveta“, aby si uvedomili, že nastupuje úsvit nového veku, kde sa obnovia ľudské práva. Po tom, koľko pozitívneho priniesla Slávna revolúcia, sa Price otvorene radoval od Boha darovanej možnosti, byť svedkom ďalších dvoch revolúcií (Americká a Francúzska – J. B.).⁵⁴⁵ Revolučná spoločnosť sa vo svojej preambule hlásila k odkazu histórie svojej krajiny, poukazujúc na vyslobodenie sa z vplyvu pápežského Ríma a svojvoľnej moci a zdôrazňovali, že v súlade s Božou vôľou vďačia za požehnanie k Slávnej revolúcii 1688, ktorá dosadila na trón kráľa vysloboditeľa, Williama III.⁵⁴⁶ V rámci osláv spísala pozdravný list Národnému zhromaždeniu, v ktorom sa obrátila na francúzskych zákonodarcov, aby im blahoželala k revolúcii a zároveň vyjadrila svoje pohrdanie nad akýmkoľvek čiastkovými národnými zaujatosťami, ktoré by stáli v ceste šíriacej sa slobody.⁵⁴⁷ Revolučná spoločnosť bola v danom okamžiku slávnejšia na pôde Francúzska, než v rodnej Británii. Keď sa o tejto aktivite spolku dozvedel Edmud Burke, vyhlásil, že si nespomína, že by do tej chvíle o spolku niečo počul. Po tom, ako sa začal o ich činnosti zaujímať zistil, že v deň výročia Slávnej revolúcie „mával nejaký klub odpadlíkov ... vo zvyku vypočuť si kázanie v jednom zo svojich kostolov a potom stráviť, tak ako iné kluby, veselý deň v taverne.“⁵⁴⁸ To bola Burkeho strohá charakteristika Revolučnej spoločnosti v roku 1789. Väčšie rozhorčenie ale prejavil nad tým, ako Národné zhromaždenie prijalo so všetkými poctami gratulačný list od spoločnosti. Britská dolná snemovňa by takú „podliezavú petíciu“ zmietla zo stola, ako úplne bezvýznamnú, ale francúzsky zastupiteľský orgán ju prijal ako keby ich poctil návštevou „celý reprezentatívny majestát anglického národa“.⁵⁴⁹ Národné zhromaždenie skutočne reagovalo nadšene na správu od Revolučného spolku a bolo ochotné vo svojom opojení o vlastnom jedinečnom poslaní voči iným národom prijať myšlienku, že i obyvatelia Británie sa pomaly obracajú na cestu, ktorou sa uberala ich revolúcia.

⁵⁴⁴ PRICE, Richard, *A Discourse on the Love of Our Country: Delivered on Nov. 4, 1789, at the Meeting-house in the Old Jewry, to the Society for Commemorating the Revolution in Great Britain*. [online google books]. London: George Stafford 1790, s. 49 [cit. 7. 4. 2014].

⁵⁴⁵ Tamtiež, s. 49.

⁵⁴⁶ *Society for Commemorating the Glorious Revolution of 1668 - Richard Price, A Discourse on the Love of Our Country 1789*. (Ďalej len: Society for Commemorating the Glorious Revolution of 1668) [online libertyfund.org] [cit. 7.4. 2014].

⁵⁴⁷ Tamtiež.

⁵⁴⁸ BURKE, s. 19.

⁵⁴⁹ Tamtiež, s. 20.

Paradoxne takto chápali svoje pozície „učiteľa slobody“ voči Francúzom i Angličania. Vojvoda de la Rochefoucauld potom zaslal v mene Národného zhromaždenia Revolučnej spoločnosti ďakovnú odpoveď na ich gratuláciu, z ktorej „dýchal sentiment a láskavosť, ktoré by mala zjednotiť všetkých priateľov pravdy, slobody a šťastia celého ľudstva“.⁵⁵⁰

Joseph Priestley, spisovateľ, filozof a vedec, vo svojej práci *Súčasný stav Európy* (The Present State of Europe), ktorú napísal po svojej nútenej emigrácii do Spojených štátov, zase vnímal revolučné udalosti skrze náboženské predstavy o poslaní Francúzskej revolúcie plniacej proroctvo z knihy Zjavenia, vysvetľujúc revolučné násilie ako predohru k novému tisícročiu, mierumilovnému a šťastnému svetu.⁵⁵¹ „Veľká udalosť posledných dní Francúzskej revolúcie sa mi zdá, rovnako ako mnoho ďalších, veľmi pravdepodobná pre splnenie nasledujúcej časti knihy Zjavenia ... A v túto hodinu nastalo veľké zemetrasenie a desatina mesta padla, sedem tisíc mužov pri tom zahynulo a zvyšok v obrovskom strachu vzdali slávu Bohu.“⁵⁵² Medzi tých, ktorí zostávali od počiatku opatrnými vo svojich názoroch na revolučné dianie, bol už spomínaný Edmund Burke, ktorý napokon svoje obavy a predpovede vyjadril vo svojej všeobecne vplyvnej a slávnej práci *Úvahy o revolúcii vo Francúzsku* z roku 1790. Jeho prácou sa silne inšpiroval i Arthur Young a tento Burkeho vplyv sa napokon odrazil v jeho politickom spise, *Príklad Francúzska, varovanie Británii*.

Rovnosť a bratstvo v revolučnej praxi

Otázke súkromného vlastníctva, pojmu rovnosti, problematiky Deklarácie práv človeka a občana a volebného práva sa Arthur Young venoval podrobne vo svojej druhej významnej práci týkajúcej sa Francúzskej revolúcie, *Príklad Francúzska, varovanie Británii*. Toto dielo vyvolalo značný ohlas a bolo i jedným z dôvodov Youngovho menovania na post tajomníka Rady pre poľnohospodárske záležitosti. Jednalo sa o politický spis kritický k udalostiam Francúzskej revolúcie a v mnohom kopírujúci názory Edmunda Burka. *The European Magazin* z roku 1793 o jeho diele napísal: „Medzi mnohými prácami, ktoré sa zaoberali Revolúciou

⁵⁵⁰ *The New Annual Register* 1789, s. 127.

⁵⁵¹ Joseph Priestley, *From The Present State of Europe* [online wwnorton.com] In: The Northon Anthology of English Literature, North Topics [cit. 7.4. 2014].

⁵⁵² Tamtiež.

vo Francúzsku, si toto zasluhuje zvláštnu a čestnú pozornosť. Dielo nie je preplnené teoretickými úvahami a rétorickými deklaráciami, ale drží sa pravdivých a triezvych slov založených na pevnej evidencii dôkazov ... Charakter pána Younga zasluhuje poskytovať jeho názorom najväčší rešpekt a pozornosť.⁵⁵³ Magazín ďalej zdôrazňoval, že autor čerpal od nepopierateľných autorít ako boli *Le Moniteur* a Maratov *L'Ami du peuple*. *The European Magazine* vyzdvihoval Youngove kritické postoje voči britským reformným spolkom, ktoré podľa autora speli svojimi návrhmi reformiem ku skaze zeme. Youngovu prácu napokon odporučili prečítať každému Angličanovi, ktorý si prial blaho svojej vlasti.⁵⁵⁴ *The Analytical Review* z roku 1793, sa k Youngovmu dielu staval naopak kritickejšie. Po tom ako zdôraznil základné tézy autorovho diela, v závere odpovedal na Youngov kritický protirevolučný pohľad, poukazujúc, že i keď je autor ctenou osobou, pri všetkej úcte je predčasné kritizovať pomery vo Francúzsku, pokiaľ nebude jej vláda stabilizovaná.⁵⁵⁵

Arthur Young sa v tejto práci zaoberal troma hlavnými problémami spojenými s udalosťami revolučného Francúzska, ktoré sa napokon citeľne dotýkali i politických rozhovorov v Británii. Pojmom rovnosti a jej možnej realizácie v praxi, poukazujúc pri tom na anarchiu, ktorá podľa autora vládla vo Francúzsku, Deklaráciou práv človeka a občana, pričom Young kritizoval prácu Thomasa Paina, *Práva človeka*, ktorá mala byť odpoveďou na Burkeho tvrdú kritiku Francúzskej revolúcie. Arthur Young sa napokon venoval a to v prevažnej väčšine, otázke nedotknuteľnosti súkromného majetku, ktorá bola jedným z pilierov Deklarácie, ale vo Francúzsku nebola podľa autora viditeľne dodržiavaná. Young využíval nielen vlastné skúsenosti z doby svojho pobytu vo Francúzsku, ale zároveň čerpal informácie i z korešpondencie, ktorú viedol ešte v roku 1792 so svojimi francúzskymi priateľmi. Využíval i súdobú tlač jednak francúzska, tak i britskú. Autorovým primárnym a teda i najdôležitejším cieľom práce bolo poukázať na chaotickú politickú situáciu, ktorá vládla vo Francúzsku a tým odradiť verejnosť od akýchkoľvek revolučných pokusov, alebo podpory britských reformistov usilujúcich o spísania ústavy kráľovstva a rozšírenia volebného práva. Arthur Young poukazoval na svojvoľné jednanie parížskej komúny a jej neustále konflikty

⁵⁵³ *The Europaen Magazine* 1793, zv. 24, s. 32.

⁵⁵⁴ Tamtiež, s. 32-35.

⁵⁵⁵ *The Analytical Review* 1793, zv. 15, s. 447- 449.

s Národným konventom. Dielo vznikalo v atmosfére otvoreného súperenia medzi dvoma frakciami Konventu, Horou a girondistami. Youngova práca vznikala zároveň v období najaktívnejšieho sansculottskeho hnutia, ktorého sily boli sústredené do revolučných výborov parížskych sekcií v úzkom spojení s komúnou, ktorá svojvoľne vydávala zatykače a vytvárala svojimi rozhodnutiami protipól sile zákonodarného zboru. Do tejto napätej atmosféry, ktorá vyvrcholila povstaním na prelome mája a júna 1793 zatknutím opozičných poslancov proti Hore, vstupovali zásobovacie problémy, ktoré sa ešte zhoršovali po tom, ako Francúzsko vyhlásilo 20. apríla 1792 vojnu českému a uhorskému kráľovi. Paríž bola teda plná agitátorov, medzi ktorých patrili už spomínaní zbesilí, obecné považovaní za fanatikov dokonca i takými ohnivými revolucionármi, ako bol Jean-Paul Marat.

Young podroboval kritike revolučnú predstavu vlády. Ľudia si robia, čo chcú. Ich predstava slobody je naprosto skreslená a pokrivená. Sami si navrhujú zákony, o tom nie je pochyb. Myslia si však, že Konvent nemá mať bez ich rozhodnutia žiadnu moc, ktorá má vychádzať iba zo suveréna⁵⁵⁶, ktorý bude prijímať, či odmietať akékoľvek rozhodnutia prostredníctvom rokování v kluboch.⁵⁵⁷ Za suveréna samozrejme považovali Parížania sami seba a uzurpovali si moc rozhodovať za všetkých obyvateľov Francúzska. Obecná vôľa sa teda koncentrovala len do hŕstky niekoľko tisíc obyvateľov. Sebavedomie Parížanov bolo veľké. Young citoval správu z *Le Moniteur* z októbra 1792 o jednej z petícií parížskych sekcií Konventu: „Rozhodnutie parížskych sekcií odráža princípy suverenity spočívajúcej na francúzskom ľude ... Paríž previedla Revolúciu. Paríž dala slobodu zvyšku Francúzska, Paríž vie ako ju obhájiť.“⁵⁵⁸ Jean-François Varlet, jeden z predstaviteľov zbesilých, volal v roku 1793 prostredníctvom svojho projektu *Slávnostná deklarácia ľudských práv v sociálnom štáte* (Déclaration solennelle des droits de l'homme dans l'état social) k Francúzom zo všetkých departementov, aby sa spojili s Parížanmi, pretože len oni spoločne sú tým najčistejším predstaviteľom suverénnej moci. „*Vládnime si sami! Dajme týmto*

⁵⁵⁶ Podľa J.J. Rousseaua, je *suverén* (souverain) výsledkom spoločenskej zmluvy, prostredníctvom ktorej vzniká kolektívne teleso, ktoré touto zmluvou dostáva svoju jednotnosť. Personifikáciou všeobecnej vôle je teda suverén. Tento pojem vyjadruje i synonymum pre zákonodarnú moc, vyjadrujúcu obecnú vôľu.

⁵⁵⁷ YOUNG, *The Example of France, a Warning to Britain*, s. 7.

⁵⁵⁸ Tamtiež, s. 11.

mužom (poslanci Konventu – J. B.) *lekcii z republikanizmu*.⁵⁵⁹ Varlet presadzoval priamu demokraciu a poslanci Národného konventu neboli „ničím iným, len podriadenými delegátmi“⁵⁶⁰. Zákonodarný orgán existoval len z praktickej potreby, pretože národ bol tak početný, že bolo nereálne, aby si viac ako dvadsať miliónov Francúzov mohlo vládnúť bez sprostredkovania, teda skrz volených zástupcov. Pre Varleta ale práva Konventu prakticky neexistovali. Tvrdil, že každý, kto zacíti a ochutná moc, nakazí sa ňou a preto bolo potrebné „držať autoritu na uzde“⁵⁶¹. Myšlienky smerujúce k anarchii a potláčajúce akúkoľvek autoritu, okrem davu, využíval Varlet k ospravedlneniu jeho zámeru vyčistiť Národný konvent od kontrarevolucionárov. Jeho útok bol vtedy zameraný proti girondistom, ktorí radikálne odmietali všetky hospodárske opatrenia smerujúce k obmedzeniu tržnej slobody. Hnutie sansculottov, bolo v podstate produktom vojny, rovnako ako „maximov“, rekvizícií, ekonomickej kontroly a dechristianizácie.⁵⁶² Vláda si na počiatku roku 1794 nevedela predstaviť fungovanie teroru bez podpory ľudového hnutia. Ostrie gilotíny ale zároveň obracala voči jej najmilitantnejším predstaviteľom, ako sa o tom moli presvedčiť Hébertisti v marci 1794. Sansculotti sa hlásili k presadzovaniu priamej demokracie, pod ktorou si predstavovali kontrolu činnosti poslancov, policajných síl a od jesene 1793 existovala i revolučná armáda, ktorá ale operovala hlavne v okolí hlavného mesta, kde terorizovala vidiečanov kvôli rekvizíciám určeným pre zásobovanie Paríža. V skutočnosti ale toto dvojvládie nemalo dlhú budúcnosť a počiatkom konca ľudového hnutia boli nariadenia zo septembra 1793, ktoré postupne oslabovali činnosť sekcií i tým, že do revolučných výborov boli dosadzovaní Robespierrovi prívrženci.⁵⁶³

Dvojkoľajnosť vlády si všímal i Arthur Young, ktorý opakovane poukazoval na svojvôľu komúny a často bezradný Konvent. Maximilien Robespierre bol tiež spočiatku zástancom tzv. priamej demokracie, aby mohol presadiť svoje ciele a svojimi krajne radikálnymi názormi sa príliš od Varleta nelíšil. Vyjadroval sa o trvalej ľudovej kontrole nad zákonodarnými orgánmi a jedna z ideálnych foriem dozoru mala byť práve obrovská galéria pre dvanásť tisíc divákov, ktorí by svojou

⁵⁵⁹ VARLET, Jean-François, *Déclaration solennelle des droits de l'homme dans l'état social*. (Ďalej len: *Déclaration solennelle des droits de l'homme dans l'état social*) [wordpress.com] [cit. 7.4. 2014].

⁵⁶⁰ Tamtiež.

⁵⁶¹ Tamtiež.

⁵⁶² COBB, Richard, *The Police and the People. French Popular Protest 1789-1820*. (Ďalej len: *The Police and the People*), London: Oxford University Press 1970, s. 176.

⁵⁶³ Tamtiež, 176-184.

prítomnosťou a hlasitými prejavmi súhlasu, či nesúhlasu preukazovali svoju vôľu. Podľa Robespiera by tak nemal žiadny poslanec odvahu vystupovať svojimi návrhmi proti ľudu. Budúci vodca jakobínov tak vsádzal na tzv. ľudový inštinkt.⁵⁶⁴ Keď ale bola upevnená moc Výboru verejného blaha, upustil tento jakobínsky vodca od svojich pôvodných predstáv permanentnej kontroly orgánov moci, pretože neustále petičné hnutie a aktivity ľudových spoločností vychádzajúcich zo sekcií, by narušovali jeho vlastnú predstavu vlády, ktorá nezadržateľne smerovala k diktatúre.

Obyvatelia hlavného mesta jasne deklarovali zákonodarnému zboru, že ich dekréty sú len prázdny papier do chvíle, pokiaľ o nich nerozhodne ľud, konštatoval Young. Ak sa dá čo len náznakom vláda do rúk spodine, nevzdelanej, poučovanej o záležitostiach politiky len skrz agitátorov z ulice, či prostredníctvom poslancov zápasiacich o moc, všetky inštitúcie, zákonodarný, či výkonný orgán stratia autoritu. Ľudia z ulice si budú uzurpovať všetku moc pri rozhodovaní v štáte, neakceptujúc, ako to bolo v prípade revolučného Francúzska, akékoľvek voľby. Young poukazoval na anarchiu, ktorá prepukla vo Francúzsku a ktorá naberala svojho vrcholu práve v Paríži. Pri takejto vláde ľudu i keď sa v podstate jednalo o iluzórnu vládu, sú ohrozené všetky základné slobody. Young písal o Deklarácii práv ako o zlu, ktoré predalo pocit moci do rúk spodine bez majetku a z právneho hľadiska teda obyvateľstvu, ktoré by nemalo mať volebné právo. „*Ďakujem za dokonalú čistotu našej ústavy, ktorá drží toto monštrum na uzde.*“⁵⁶⁵ Teraz sa jasne na príklade Francúzska ukázalo, ako bez kráľa, bez šľachty, zem bez tradičných autorít upadne rýchlo do anarchie.⁵⁶⁶ Nová francúzska vláda uvrhla krajinu do krviprelievania a biedy viacnásobne väčšej, než za starej monarchie.

Arthur Young si všimol i problémov spojených so zásobovaním a nedostatkom potravín, ktoré trápilo francúzske obyvateľstvo už od počiatku revolúcie. Ľudia žiadali chlieb skoro v každej časti Francúzska, ale neexistovali žiadne nariadenia ani opatrenia, ktoré by masy hladujúcich upokojili. „*Včera bol v meste trh a prepukli výtržnosti i napriek tomu, že boli nasadené oddiely, aby strážili zásoby obilia.*“⁵⁶⁷ Ľudia boli tak zúfalí, že za kúsok chleba vymieňali svoje košele. Tzv. *Zošíť sťažností štvrtého stavu* vyzýval k zavedeniu dane pre bohatých, ktorá mala

⁵⁶⁴ TALMON, s. 100.

⁵⁶⁵ Tamtiež, s. 20.

⁵⁶⁶ Tamtiež, s. 18.

⁵⁶⁷ YOUNG, *Travels in France*, s. 152.

byť následne určená k podpore najchudobnejších.⁵⁶⁸ Chlieb sa stal základnou požiadavkou chudiny a neskôr patrili do programu vodcov sansculottov i pevné ceny základných potravín, ktoré sa presadili vo vládných nariadeniach, tzv. maximách, týkajúcich sa i mzdovej politiky a program obsahoval i požiadavok zavedenia progresívnej dane pre bohatých, ktorí sa mali z morálneho hľadiska postarať o svojich chudobných spoluobčanov. Na prelome roku 1792/93 sa ciele sansculottov radikalizovali a to i prostredníctvom „parížskej skupiny tribunov“, zbesilých, silných kritikov hospodárskej politiky laissez-faire. Jeden z nich, Jean-François Varlet sa v júni 1792 rozhorčoval nad zločinnými finančníkmi: „Špekulujú a uvádzajú spoločnosť do biedy. Hromadenie majetku, lichva,... sú závažné morálne vraždy, ktoré musia nájsť miesto v trestnom zákonníku.“⁵⁶⁹ Otázka zásobovanie teda zostávala jedným zo základných problémov, s ktorými revolúcia musela zápasiť. Hospodárska a teda i politická situácia sa ešte vyhrotila keď sa z asignátov, ktoré pôvodne plnili len úlohu poukážok na prídel skonfiškovanej cirkevnej pôdy, stalo oficiálne platidlo. Nasledujúca devalvácia meny spôsobila zvýšenie cien potravín a pokles hodnoty miezd.

Podozrenia voči špekulantom hromadiacim zásoby potravín a monopolizácii v hospodárskej sfére, vrátane oblasti vojenských dodávok, neustále rástlo. V anonyme *Robíte si z nás posmech?* z novembra 1792, sa sansculotti prísne obracali k Národnému konventu: „Robíte si z nás posmech, keď ste oznámili, že v Paríži a v celom Francúzsku hrozí hladomor a že musíte kúpiť pšenicu z cudziny? Myslíte si, že sme tak hlúpi, že po takej hojnej úrode, aká bola, sme nútení požičať si od cudzincov?... Zákonodarcia, opakujeme že je na čase, aby ste zakročili proti monopolizácii ... Vaša neochota v nás vzbudzuje podozrenie, že niektorí z Vás ste vodcovia, alebo komplici v tejto záležitosti...“⁵⁷⁰ Arthur Young píše na túto tému podobne: „S tak bohatou zemou a s tak hojnou úrodou ... sú tak chudobní, otrhaní a hladní, že polovica sťažností Národnému zhromaždeniu je zaplavená žiadosťami o odev a jedlo ... Je to národ bez chleba a armáda bez nohavíc.“⁵⁷¹ V roku 1791 bola úroda priemerná, no v niektorých oblastiach, hlavne na juhu a juhovýchode zeme bola situácia skutočne vyostrená. Štát sa snažil dodať

⁵⁶⁸ SCHAMA, s. 352.

⁵⁶⁹ ROSE, *Socialism and the French Revolution*, s. 139- 165.

⁵⁷⁰ *Vous foutez-vous de nous*. Paris: l'Imprimerie des Sans-Culottes, 1792. [online marxists.org] [cit. 7.4. 2014].

⁵⁷¹ YOUNG, *The Example of France, a Warning to Britain*, s. 187.

do zasiahnutých oblastí obilie, ale až po tom ako dlhým skladovaním ich ceny vzrástli. To vyvolalo nepokoje, podobné tým, ktoré zasiahli Francúzsko v roku 1789. Ľudia znova násilím zastavovali povozy s obilím a útočili na sklady.⁵⁷² Rok 1793 ale priniesol hrozivejší obraz hospodárskej krízy spojený s krízou fiškálnou. Po poprave kráľa a vyhlásení vojny Anglicku, nastúpil ohromne stúpajúci inflačný⁵⁷³ vývoj s 10 % mesačným nárastom. Nadmerná emisia asignátov spôsobila skutočnosť, že už nemohli byť dávno kryté štátom skonfiškovanou cirkevnou pôdou. Krízu zaznamenalo spočiatku hlavne mestské námezdné pracujúce obyvateľstvo, drobní obchodníci a remeselníci. Riešením sa mala stať cenová regulácia, aby nedochádzalo k nestálym rabovaniam.⁵⁷⁴ Ľudia útočili na obchody a pekárne a vnucovali obchodníkom svoje vlastné „spravodlivé“ ceny. Jednalo sa väčšinou o 40 % bežnej tržnej hodnoty.⁵⁷⁵ V menovej oblasti vypuklo v priebehu roku 1793 obdobie teroru. Tzv. maximá mali zabezpečiť ceny základných surovín a určiť hranice výšky miezd. Prvé maximum bolo zo 4. mája 1793, keď štát určil pevné ceny obilia.⁵⁷⁶

V júni 1793 vystúpil v Konvente jeden z predstaviteľov zbesilých, Jacques Roux, ktorý predniesol rozhorčený prejav poukazujúci na nepružné plnenie dekrétu z mája 1793. Obracal sa k členom zákonodarného orgánu, aby im vyčítal, že síce sľubovali uderiť proti „prijaviciam“ ľudu, ale v skutočnosti stále dostatočne nezasiahli ani proti monopolistom, špekulantom hromadiacim zásoby potravín, ani nezakázali obeh kovovej meny, ktorá prispievala k ešte väčšiemu poklesu dôvery voči asignátom. Roux útočil i na voľný obchod a manipulácie s cenami skladovaných potravín. „*Sloboda zostane len fantómom, ak bude jedna trieda ľudí nechávať hladovať inú. Rovnosť bude márna ... ak budú bohatí, prostredníctvom monopolov, vykonávať právo života a smrti podľa ich ľubovôle.*“⁵⁷⁷ Roux potom zaútočil na ľudí, ktorí sa v priebehu štyroch rokov revolúcie obohatili a poukázal na vznik obchodníckej aristokracie, oveľa strašnejšej než bola stará nobilita a kňazská aristokracia. Obracal sa na poslancov Hory a varoval ich, aby začali konať proti špekulantom a kontrarevolucionárom, pretože inak sa o to postarajú

⁵⁷² SCHAMA, s. 623.

⁵⁷³ Pojem inflácia v danej dobe ešte neexistoval.

⁵⁷⁴ MENŠÍK, Josef, *Asignáty*. In: Národohospodársky obzor, č. 3-4, 2008, (s. 42-53), s. 46.

⁵⁷⁵ SCHAMA, s. 724.

⁵⁷⁶ MENŠÍK, s. 47.

⁵⁷⁷ ROUX, Jacques, *Le Manifeste des Enragés*. (Ďalej len: *Le Manifeste des Enragés*), [wordpress.com] [cit. 7.4. 2014].

sansculotti sami.⁵⁷⁸ Roux však nikdy nepomýšľal útočiť proti súkromnému vlastníctvu, to považoval za nedotknuteľné, napokon i on vychádzal z Deklarácie práv človeka a občana. Cítil ale nespravodlivosť ohľadne veľkých sociálnych nerovností v spoločnosti a obviňoval poslancov Konventu i novovznikajúcu ústavu z roku 1793, z nedostatočných a nepružných opatrení proti svojvôli obchodníkov a predajcom obilia.⁵⁷⁹ Postavil si tak proti sebe veľmi silných nepriateľov, mnohých poslancov Hory i Robespiera. V auguste 1793 bol zatknutý a v januári 1794 dal prednosť vo väzení samovražde pred revolučným tribunálom.⁵⁸⁰ I keď Marat Jacquesom Rouxom pohrdal a považoval ho za fanatika, v názore o vrstve obyvateľstva, ktorá revolúciou zbohatla, sa s pouličným kazateľom zhodoval. V marci 1793 upozorňoval vo svojom *L'Ami du peuple* na otrasný stav biedy, ktorý zachvátil Francúzsko a na „*večné machinácie zradcov, ktorí zabrali násilím všetky vplyvné miesta a ktorí vládnu v samotnom Národnom zhromaždení*“.⁵⁸¹ Marat kritizoval vysoké ceny potravín a základných surovín, ktoré neustále narastali kvôli stále sa znehodnocujúcim asignátom. Zdôrazňoval, že vždy stál proti myšlienke, aby sa z pôvodných poukážok, ktoré mali slúžiť pri predaji cirkevných majetkov, stalo oficiálne platidlo. Marat varovne upozorňoval súčasnú vládu, že nemajetní a chudobní tvoria dve tretiny národa a ak sa nepodniknú potrebné kroky k zlepšeniu ich postavenia, táto obrovská masa obyvateľstva povstane a celá vláda bude zvrhnutá.⁵⁸²

„*Farmári odmietnu kultivovať svoju pôdu, iba ak pre seba a potreby svojej rodiny, pokiaľ budú nútení prijímať hodnotou neustále klesajúce papierové peniaze...Rovnosť v biede. Práva človeka produkujú len hlad a revolty...*“⁵⁸³ poznamenával ironicky Arthur Young. V septembri 1793 bolo vyhlásené všeobecné maximum, ktoré zahájilo skutočný hospodársky teror. Pod hrozbou trestu smrti bolo zakázané akékoľvek skladovanie potravín. Štát určil cenové stropy základných surovín a miezd a riešením sa mal napokon stať lístkový prídellový systém. Hromadenie drahých kovov bolo trestané smrťou a bola vyhlásená peňažná parita asignátu s drahým kovom. Napokon bolo úplne zakázané platiť kovovou menou, aby štát čo najviac podporil papierové peniaze. Náklady štátu mali niesť na

⁵⁷⁸ Tamtiež.

⁵⁷⁹ ROSE, *Socialism and the French Revolution*, s. 157.

⁵⁸⁰ Tamtiež, s. 152-153.

⁵⁸¹ MARAT, *Vybrané stati*, s. 91.

⁵⁸² Tamtiež, s. 92.

⁵⁸³ YOUNG, *The Example of France, a Warning to Britain*, s. 120.

svojich bedrách veritelia štátu a zahájil sa otvorený boj proti bohatým.⁵⁸⁴ „*Výdaje v hotových peniazoch sú určené pre nákup obilia zo zahraničia, aby sa zabránilo hladomoru ... Rozšíreným zvykom ľudí sa stáva neplatenie daní. Prudko poklesla manufaktúrna výroba i obchod. Musí byť teraz každému jasné, že ich nadmieru chvastavé dekréty vyhlasujúce vojnu proti okolitým štátom, sú len zúfalým úsilím.*“⁵⁸⁵ Arthur Young venoval tejto problematike značný priestor, pretože ako zástanca voľného obchodu, podobne ako girondisti, odmietal akékoľvek regulačné zásahy štátu do hospodárskej sféry a to i napriek kritickej situácii, ktorá práve panovala v tejto oblasti. Hrozivé ekonomické problémy a otázka vedenia vojny sa odrážali okamžite i v politickom zápase vzájomným sa obviňovaním z kontrarevolučnej činnosti a z aristokratických sprisahaní, ktoré mali údajne organizovať inak verní republikáni. V spoločnosti zavládol obecný strach a neustále sa hľadali vinníci.

Najfrekventovanejšie slovo z jedného konca Francúzska na druhý, je *rovnosť* (égalité). Tento pojem je ale úplná absurdita, pretože ak sa dotýka majetkových pomerov, nikdy sa nemôže naplniť. Vždy budú bohatí a chudobní. Všetci rozprávajú o rovnosti nie pre to, že by tomuto pojmu rozumeli, ale pretože všade o ňom počujú.⁵⁸⁶ Varlet vo svojej *Deklarácii ľudských práv v sociálnom štáte* zdôrazňoval, že jeden zo základných dôsledkov slobody je rovnosť. Tento pojem sa vzťahoval na rovný prístup k všetkým úradom a funkciám a to podľa schopností a talentu človeka, nie podľa rozsahu jeho majetku a postavenia v spoločenskej hierarchii. Toto právo bolo jedným zo základných pilierov Deklarácie práv z roku 1789. Rovnosť znamenala pre Varleta i spravodlivé zdanenie obyvateľstva podľa ich platobných schopností. Presadzoval progresívnu daň a pre najchudobnejších daňové úľavy, ktoré by im nekládli prekážky pri zabezpečovaní si životného minima. Rovnosť sa mala podľa Varleta preukazovať i formou odmien a to opäť podľa schopností a zásluh človeka a jeho užitočnosti v rámci celej spoločnosti. Varlet však v Deklarácii zdôrazňoval nedotknuteľnosť súkromného majetku a konfiškácia mala prebehnúť len u osôb, ktoré boli uznané vinnými zo zločinu hromadenia zásob, krádeží, špekulácií a monopolizácie.⁵⁸⁷ V skutočnosti sa ale v období teroru hromadne zabavoval súkromný majetok všetkých väznených,

⁵⁸⁴ MENŠÍK, s. 47.

⁵⁸⁵ YOUNG, *The Example of France, a Warning to Britain*, s.119-120.

⁵⁸⁶ Tamtiež, s. 41.

⁵⁸⁷ VARLET, *Déclaration solennelle des droits de l'homme dans l'état social*.

emigrantov, povstalcov z Vendée, či kohokoľvek, ktorí sa otvorene vyjadril proti Parížskej vláde.

Slovo rovnosť malo však podľa Younga svojim významom, akým si ho ľudia vysvetľovali, len krok k všeobecným majetkovým konfiškáciám a tzv. agrárnemu zákonu.⁵⁸⁸ Autor pri tom rozhorčene poukazoval, ako sú francúzski roľníci nútení predávať svoju úrodu za štátom určené nevýhodné ceny, ako sú ich povozy obilia zastavované a rabované rozdiveným hladným davom, ako sa mestá s autorovým dôrazom na Paríž, priživujú na kontribúciách z vidieka, ktorý považujú na kontrarevolučný. Youngova argumentácia pre hrozbu agrárneho zákona bola postavená práve na porušovaní slobodného obchodu s obilím a zavádzaním riadeného hospodárstva, ktoré postupne prijímala Hora pod tlakom parížskych sansculottov. Jakobíni úplne pohŕdajú roľníkmi, rozhorčoval sa zo svojej pozície fyziokrata Arthur Young. „*Nie je pochýb, že existuje veľa roľníkov, ktorí sa radujú z tejto nešťastnej situácie dotýkajúcej sa veľkých vlastníkov...Ale ani oni nemôžu s istotou predpovedať, že sa toto zlo neobrátí proti nim.*“⁵⁸⁹ Každý chudák, ktorý nemal čo stratiť, sa mohol len radowať z proklamovaného rovnostárstva na úkor bohatých farmárov, poznamenával Young. V skutočnosti sa ale nejednalo o priamu hrozbu majetkovej rovnosti, či samotného agrárneho zákona. Táto otázka bola viacmenej marginálnou, ale odmietanou záležitosťou Francúzskej revolúcie. Dňa 13. marca 1793 dokonca v Národnom konvente navrhol poslanec Bertrand Barère trest smrti každému, kto by agitoval, alebo sa akokoľvek angažoval pre návrh agrárneho zákona. Nikto ani nevedel presne definovať, čo je to agrárny zákon, respektíve, ako by mal byť presne prevedený. Abbé Claude Fauchet, jeden zo zakladateľov *Cercle social*, bol dokonca obvinený z propagácie tohto návrhu po tom, ako v roku 1790 v jednom zo svojich verejných komentárov k Rousseauovej *Spoločenskej zmluve* uviedol, že každý má prirodzené právo na pôdu a rozsah jeho vlastníctva by malo byť úmerné k zabezpečeniu jeho existencie. Po tomto prejave nasledovala smršť prudkých útokov obviňujúcich Faucheta z agitácie proti nedotknuteľnosti súkromného majetku. „Priateľ ľudu“ Marat navrhoval ako jeden

⁵⁸⁸ Agrárny zákon: vychádzal z návrhov pozemkových reforiem starovekého Grécka a Ríma a existovali jeho tri verzie: 1. Rímska verzia, ktoré bola miernejšia, presadzovala obmedzenie súkromného obhospodarovania pôdy, aby sa tak získali prebytky pre chudobných. Vychádzala z reforiem Tiberia a Gaia Graccha. 2. Spartská verzia bola viacej radikálna a hlásala úplné prerozdelenie verejných i súkromných pozemkov rovným dielom medzi všetkých občanov. Vzorom bola Lýkurgova pozemková reforma. 3. Verzia predstavovala súhrn oboch predchádzajúcich verzií do miernejšej i radikálnejšej predstavy o prerozdeľovaní pôdy.

⁵⁸⁹ YOUNG, *The Example of France, a Warning to Britain*, s. 45-46.

z liekov proti chudobe prerozdelenie skonfiškovaného cirkevného majetku, ktorý sa nemal využívať výhradne len k splácaniu štátneho dlhu. Podľa jeho predstáv sa mal tento majetok rozdeliť na tri rovnaké diely, z ktorých prvý by slúžil k umorovaniu štátneho deficitu, druhý by bol použitý ako plat pre duchovných a tretí diel by slúžil potrebám chudobných. Práve posledný diel bývalého cirkevného pozemkového vlastníctva mal byť rozparcelovaný k úžitku bezzemkov. Z nových roľníkov by sa tak stali „*užitoční občania, ktorí by boli zároveň spojení s udržaním revolúcie a štát by tým dvojnásobne získal*“⁵⁹⁰. Niektorí navrhovali, aby sa obmedzilo vlastníctvo tým, že by existovalo presne určené maximum rozsahu pozemkového majetku a prebytok by bol prerozdelený nemajetným, ale tieto plány nikdy nevyšli v platnosť. Kompromisom jakobínov sa stala progresívna daň.⁵⁹¹

Roľnícka otázka nebola nikdy plne doriešená. Revolúcia len urýchlila rozklad vidieckych komunít, ktorý započal už v priebehu starého režimu. Jej výsledkom bol ale napokon kompromis. Zachovanie kolektívnych pastvín bolo ponechané na vôli roľníkov a kapitalistické vzťahy na vidieku sa tak mohli len pomaly presadzovať. Autonómia malého roľníka pretrvávala ešte dlho v 19. storočí.⁵⁹² Jedna z najvýraznejších postáv z rád jakobínov, Saint-Just, ktorý sa snažil presadiť tzv. *Ventôskymi zákonmi* (Les lois de Ventôse),⁵⁹³ konfiškáciu majetku ľudí spadajúcich pod Zákon o podozrivých, oficiálne označených ako nepriateľov republiky, neuspel. Osudným 9. thermidorom vyhasla akákoľvek nádej k realizácii týchto predstáv legálnou cestou. K majetkovým presunom došlo hlavne v spojitosti so skonfiškovanou cirkevnou pôdou a majetkom emigrantov. Novými vlastníckmi boli ale bohaté vrstvy buržoázie. Roľníci napokon s revolúciou nespôlupracovali a po konflikte, ktorý naplno vypukol po vyhlásení Civilnej ústavy duchovenstva sa väčšina z nich úplne od nových revolučných myšlienok odvrátila.

Príklad Francúzska, varovanie Británii, je už podľa svojho názvu jedným veľkým varovaním vlastnej zemi pred reformátormi a domácimi obdivovateľmi Francúzskej revolúcie a to na príklade politickej svojvôle, krviprelievania a prenasledovania, majetkových konfiškácií, hospodárskej a menovej krízy. Young vo svojej práci často citoval dielo Thomasa Paina, *Práva človeka*, poukazujúc pri

⁵⁹⁰ MARAT, *Vybrané stati*, s. 93.

⁵⁹¹ ROSE, R. B., *The „Red Scare“ of the 1790s: The French Revolution and the „Agrarian Law“*. In: *Past and Present*, č. 103, 1984, s. 113-130.

⁵⁹² SOBOUL, Albert, *The Franch Rural Community in the Eighteenth and Nineteenth Centurie*. In: *Past and Present*, č. 10, 1956, s. 78-95.

⁵⁹³ 26. február a 3. marec 1794.

tom, že autorove predpovede a adorácia francúzskej deklarácie prirodzených i občianskych práv v skutočnosti nikdy nemôže v praxi fungovať, pretože ľudia týmto právam nerozumejú a zneužívajú ich. V roku 1795, po páde jakobínov, bol strach z ľudového hnutia tak silný, že na rozdiel od rokov 1789 a 1793, bola vypracovaná *Deklarácia práv a povinností človeka a občana* (Déclaration des droits et des devoirs de l'homme et du citoyen). Zákonomdarcovia sa po prvýkrát od Revolúcie rozhodli upozorniť občanov nielen na ich práva, ale i povinnosti, ktoré z nich vyplývali. Young sa svojou prácou prihlásil k odkazu Edmunda Burka. Napokon už jeho prvé dielo dotýkajúce sa Francúzska bolo prevažne kritické. Sám seba vnímal ako obyvateľa hospodársky a politicky vyspelejšej krajiny, s rozvinutou parlamentnou tradíciou a preto si nárokoval na pozíciu poradcu poukazujúc na príklady z rodnej vlasti. I napriek tomu, že Arthur Young často staval komentáre na komparácii k svojej zemi, sú jeho diela pomerne objektívne a hlavne cenné ako prameň. Autor dokázal veľmi živo a podrobne opisovať atmosféru a udalosti z počiatku revolúcie. V tomto ohľade sú významné hlavne jeho *Cesty vo Francúzsku*, pretože *Príklad Francúzska, varovanie Británii* je politický spis, ktorý už nie je založený na priamych skúsenostiach, ako to bolo v prípade jeho *Ciest vo Francúzsku*. Arthur Young a jeho práce sú teda významné ako z hľadiska podrobného hospodárskeho rozboru, tak i ako materiál pre štúdium dejín Francúzskej revolúcie.

Záver

Francúzska revolúcia ovplyvnila nielen súčasníkov, ale i nasledujúce generácie, čo sa odrazilo na politickom i sociálnom vývoji v devätnástom storočí a jej ideový vplyv zasiahol intenzívne i významné udalosti dvadsiateho storočia. Revolúcia kompletne rozvrátila nielen starý systém spoločnosti fungujúci po celé storočia, ale i osobné životy mnohých jej priamych, či nepriamych účastníkov. V tomto prípade sa teda nejednalo vždy len o ľudí, ktorí boli aktívne politicky činní, alebo sa jednoducho len narodili vo Francúzsku a preto sa revolúcia dotkla ich životov, ale tlak politických a spoločenských zmien vo Francúzsku pocítili mnohí i mimo jej hranice a to prostredníctvom jej vojenských aktivít. Helen Maria Williamsová, Thomas Paine i Arthur Young boli od istej etapy, alebo len na krátku dobu, ako to bolo hlavne v prípade Younga, osobnými svedkami ďalekosiahlych revolučných premien priamo na území Francúzska. Či už boli udalosťami uchvátení a revolúciu bránili proti akejkolvek kritike, ako Paine a Williamsová, alebo k nej boli od počiatku skeptickí až kritickí, ako Young, jedna záležitosť ich názorovo spájala. Jednalo sa o násilie, ktoré revolúciou zmietalo od jej ranných počiatkov a ktoré okrem niektorých ultraradikálov a to prevažne z radov francúzskych revolucionárov, vzdelané vrstvy jednoznačne odmietali. Otázkou bol ale spôsob, akým na násilie hľadeli, respektíve ich forma ospravedlňovania, alebo neospravedlňovania ľudovej agresivity. Obhajcovia revolúcie sa museli postupne, ako násilie narastalo a vrcholilo v období teroru, nejakým spôsobom osobne ale i pred verejnosťou, hlavne ak pôsobili literárne, vyrovnáť s týmto kľúčovým problémom narušujúcim v podstate všetky základné princípy slobody a rovnosti, ktoré revolúcia hlásala. Paine, Williamsová a spočiatku i Young, podobne ako mnohí intelektuáli vo Francúzsku i v zahraničí, pristupovali k týmto často veľmi brutálnym ľudovým aktivitám s rovnakým ospravedlnením. Jednalo sa o obecné obviňovanie starej vlády, respektíve spoločenského systému, ktorý udržoval ľudí v nevedomosti a barbarskom stave a ukazoval im krutosti verejných popráv a trestov, ktoré ukladal za najnepatnejšie prehrešky. Väznil ľudí bez súdu a posielal na popravišťa, ktoré sa stávali akýmsi divadelným predstavením majúcim odstrašiť budúcich zločincov, či rebelov. Formy popráv, často rozdelených do niekoľkých častí, aby odsúdenec dlhšie trpel, sa nápadne podobali

surovým vraždám za revolúcie, kedy ľud, z pocitov vlastnej zvrchovanosti prevzal rolu sudcov i katov.

Young ako jeden z mála intelektuálov, obracal svoj zrak i na roľníkov a to hlavne pre svoje zameranie sa na oblasť poľnohospodárstva. I keď jeho cieľ nápravy zaostalého sociálneho postavenia roľníkov bol sekundárnym, pretože základom boli agrikultúrne inovácie, ktoré mohli prebehnúť len ak sa zlepší i život roľníka, kritizoval ešte pred vypuknutím revolúcie prístup francúzskej vrchnosti k svojim poddaným. Nebolo preto zarážajúce, keď na vidieku vypukla panika nazývaná Veľký strach a roľníci účtovali so svojimi pánmi a jeho majetkami často veľmi surovým spôsobom. Young však veľmi rýchlo „vytriezvel“ z akýchkoľvek foriem obhajoby dôvodov a príčin ľudových násilností a rovnako ako hlavný predstaviteľ kritiky Francúzskej revolúcie Burke, začal poukazovať na násilie ako výsledok anarchie, ktorá zavládne, ak sa tradičným autoritám monarchie vezme moc a dá do rúk ľudu. Teror bol pre odporcov revolúcie len jasným dôkazom nezmyselnosti a neaplikovateľnosti rovných prirodzených práv do praxe a zároveň i veľmi účinným argumentom proti zástancom revolúcie, ktorí mohli len ťažko logicky vysvetliť, alebo dokonca obhajovať ľudové násilnosti.

Thomas Paine i Helen Maria Williamsová boli stúpecami girondinskej politiky a neustále sa radikalizujúci politický zápas medzi poslancami Hory a girondistami, ktorý sa zreteľne odrážal i na verejnom živote, ale i na násilných aktivitách ulice, privádzalo oboch skalných obdivovateľov revolúcie do rozpakov a napokon, po páde girondistov a nástupe teroru i k sklamaniu. Thomas Paine vnímal tento zvrat revolúcie veľmi osobne, podobne ako posilňovanie pozícií federalistov v Spojených štátoch amerických, ktorej bol tiež aktívnym účastníkom. Cítil sa byť u oboch týchto prelomových udalostí jednou z ústredných osobností a to hlavne z literárneho hľadiska, pretože obom revolúciám prispel svojimi významnými dielami, americkej revolúcii *Zdravým rozumom* a francúzskej dielom *Práva človeka*, ktoré obhajovali revolučné zásady proti kritikom ideí Deklarácie práv človeka a občana a bol dokonca členom komisie pracujúcej na novej ústave po páde francúzskej monarchie. Smerovanie oboch revolúcií preto vnímal ako osobnú zradu, ako zo strany Washingtona, Hamiltona, či Adamsa, tak i od Robespiera a jeho stúpecov, ktorí zničili ideály, ktoré Paine obhajoval. Samotný akt popravy kráľa, ktorú už len z osobného odporu k trestu smrti vehementne odmietal, zdiskreditoval podľa Paina Francúzku republiku v očiach väčšiny jej zahraničných

obdivovateľov. Jeho sklamanie z nasledujúcich udalostí bolo dokonca tak veľké, že Francúzsko plánoval opustiť a chcel sa navrátiť do Spojených štátov amerických. Paine patril k tým obhajcom príčin revolučného násilia, ktorí obviňovali systém starého režimu a jeho barbarské metódy „výchovy“, avšak po nástupe teroru strácali tieto argumenty logiku. Teror i politiku s ním spojenú teda vnímal ako osobnú zradu od ostatných revolucionárov, ale nikdy sa od republikánskych ideálov neodvrátil.

Podobne pristupovala k problému revolučného násilia a radikalizácii politickej scény i Helen Maria Williamsová. Spočiatku sa autorka na rozdiel od Younga a Paina úplne vyhýbala akejkolvek zmienke o násilnostiach a popisovala revolúciu ako jednu veľkú oslavu slobody. Williamsová, vo svojom euforickom opojení nových ideí, túžila vykresliť obraz revolúcie ako dokonalú súhrnu slobody a bratstva v reálnom živote a preto sa možno i zámerne vyhýbala zmienkam o násilnostiach o ktorých dúfala, že sa časom minimalizujú. Rovnako ako Paine, vysvetľovala akty ľudovej „spravodlivosti“ ako výsledok stáročia pôsobiaceho starého režimu, ktorý z prostých ľudí vytvoril barbarov. Akýkoľvek prejav brutality sa jej však priečil a ako násilie narastalo a vypukol jakobínsky teror, musela Williamsová vyriešiť svoje osobné zmätenie novovzniknutými udalosťami a vyrovnáť sa s krvavou etapou jakobínskej vlády, ktorá bola v úplnom protiklade k pôvodným revolučným ideám, s ktorými sa Williamsová plne stotožňovala. Pretože zostávala až do smrti skalnou republikánkou a jej ideálnym obdobím revolúcie bola girondinská republika, hľadala spôsob ako očistiť a zdôrazniť práve toto, pre ňu najšťastnejšie obdobie revolúcie. Preto trvala na tom, že myšlienky revolúcie sú vo svojej podstate správne a ak stojí v čele štátu rozumná vláda, ako to bolo v prípade girondistov, mohla republika i nová občianska spoločnosť prosperovať. Vedenie sa však dostalo do rúk ambicióznym, bezohľadným a krutým mužom, ktorí prekrútili a zneužili všetky ideje slobody a v jej mene rozsievali smrť a nenávisť. Po 9. thermidore Helen Maria Williamsová dúfala, že sa girondinské obdobie znova navráti, čo sa však nestalo. Aby sa mohla autorka vyrovnáť osobne i pred čitateľmi jej *Listov* s obdobím teroru, snažila sa túto etapu revolúcie jednak izolovať od ideálnej girondinskej republiky a jednak poukázať na jakobínsky teror ako na poučenie pre národ, ktorý po týchto krvavých skúsenostiach už nikdy nepripustí vládu tyranov. Jakobínska diktatúra sa preto stala akousi príučkou národu, ktorý z vlastnej nedbalosti a ľahostajnosti pripustil k moci ambicióznym a krutým

mužov. Po tejto skúsenosti, ako Williamsová neustále zdôrazňovala, už Francúzi určite neurobia rovnakú chybu.

Francúzska revolúcia pristupovala k mnohým symbolom starého režimu veľmi radikálne. Katolícka cirkev bola intenzívne kritizovaná medzi intelektuálnymi kruhmi už dávno pred vypuknutím revolúcie, ale kritika dopadala hlavne na spôsob života vysokého duchovenstva, pretože nižšie duchovenstvo a to hlavne vidiecki farári, zdieľali často rovnako biedny spôsob života ako roľníci v ich farnosti. Vyjadrenie sa k ateizmu bola pred revolúciou skôr rarita a človek musel nadobudnúť odvahu, aby verejne odmietol náboženstvo. Spoločnosť osemnásteho storočia i keď zasiahnutá novými myšlienkami s dôrazom na silu rozumu a viery, že všetko je pochopiteľné ľudskou mysl'ou, nebola ešte zďaleka pripravená odmietat' náboženstvo i keď k fungovaniu cirkvi zaujímala často kritický postoj. Náboženstvo tak naďalej predstavovalo neotrasiteľný axiom. Je potrebné tiež zdôrazniť, že novými myšlienkami bola ovplyvnená len nepatrná časť obyvateľstva, jednalo sa o inteligenciu, pretože prostý vidiečan, v prevažnej väčšine negramotný a naopak často veľmi úzko spojený so svojim farárom, či chudobné mestské obyvateľstvo, ktoré nikdy nepočulo o Voltairovi, Rousseauovi, či Diderotovi, o kritike cirkvi pred revolúciou určite neuvažovalo. Až revolučná agitácia vyniesla na svetlo vo veľmi zjednodušenej podobe otázky, ktoré boli do tej doby súčasťou diskusií len vzdelancov.

Rozkol vnútri samotnej cirkvi bol jasne viditeľný v skoro jednoznačnej podpore revolúcie od nižšieho duchovenstva, ale k zástancom nových rysujúcich sa zmien spočiatku patrilo i mnoho členov z radov vysokých cirkevných hodnostárov. Otvorený konflikt cirkvi a revolúcie priniesol až návrh konfiškácie cirkevného majetku a Civilná ústava duchovenstva. Francúzska revolúcia tak prišla kvôli svojim radikálnym proticirkevným postupom hneď o dvoch možných spojencov. O duchovenstvo a veľkú časť vidieka, kde mali farári, ako sa ukázalo napríklad vo Vendée, veľký vplyv na svojich veriacich.

Až do jesene 1793 sa však stále jednalo prevažne len o proticirkevnú agitáciu s argumentami zdôrazňujúcimi návrat k pôvodnej čistote myšlienok kresťanského náboženstva, odsudzujúcimi honosný spôsob života duchovenstva a odklon od benefičnej činnosti. Jednoznačný útok na náboženstvo započal práve pred koncom roku 1793 a impulz vyšiel najprv od reprezentantov Konventu vysielaných do

vzbúrených oblastí Vendée, k potlačovaniu nepokojov v Bretani, ale i do departementov, kde vypukli boje v rámci federalistického povstania, ktoré začalo v spojitosti s vylúčením girondinských poslancov z Konventu na jar v roku 1793. Parížska komúna však kampaň proti náboženstvu priviedla skoro k dokonalosti. Revolúcia sa tak mohla začať prezentovať vlastným sekulárnym náboženstvom, so svojimi novými procesiami, kultami nových mučeníkov a oslavami Bohyne Rozumu priamo v kostoloch, ktoré boli ale kresťanskému rituálu uzavreté.

Ateizmus, akým ho revolúcia predstavovala, šokoval nielen mnohých Francúzov, ale i verejnú mienku v zahraničí. Spoločnosť nebola pripravená na odstránenie náboženstva a preto, keď Thomas Paine pod vplyvom protináboženských akcií napísal dielo *Vek rozumu*, ktoré síce ateizmus odsudzovalo, ale spôsob a jazyk akým pristupoval ku kritike kresťanstva sa príliš od ateistickej agitácie neodlišoval, narazil na tvrdú kritiku a odsudzovanie. Táto práca vyvolala u silne veriacej americkej spoločnosti, ktorej bola venovaná, veľké pobúrenie a Paine sa tak dostal po návrate do Spojených štátov prakticky do izolácie, pretože väčšina spoločnosti, vrátane jeho bývalých spolubojovníkov, ho odmietala. Helen Maria Williamsová i keď nebola katolíckej viery a patrila tiež medzi kritikov cirkvi, odmietala zosmiešňovanie, alebo úplné odstraňovanie náboženstva a rovnako ako Paine, lebo Robespierre si uvedomovala, že tento prístup revolúcie k viere len poškodí jej obraz v zahraničí. Francúzska revolúcia svojim postojom k cirkvi a náboženstvu ale zároveň načrtla obraz, ktorý sa bude opakovať skoro do detailov hlavne v priebehu dvadsiateho storočia a to v súvislosti s nástupom diktatúr a totalitných ideológií.

Úloha žien v priebehu Veľkej francúzskej revolúcie nebola dlhú dobu cieľom bádateľského záujmu historikov. Účasť žien na všetkých dôležitých ľudových akciách sa preto väčšinou charakterizovala ako útok spodiny, fúrií z parížskych trhov, špinavých fľandier a takto boli prezentované i mnohými súčasníkmi, alebo zahraničnou tlačou. V skutočnosti sa ženy zapojili do revolučného hnutia podobne aktívne ako muži a nejednalo sa len o účasť na tzv. *veľkých revolučných dňoch* (*grandes journées révolutionnaires*), ako bola aktívna pomoc pri dobývaní Bastily 14. júla 1789, pochod do Versailles v sychravých októbrových dňoch v roku 1789, účasť na podpisovej akcii na Marsovom poli 17. júla 1791, útoku na Tuileries 10. augusta 1792, či aktívna účasť na povstaní proti girondistom vrcholiaca 2. júna

1793, ale ženy sa snažili presadzovať i v politickom živote. Ich požiadavky sa objavovali už v zošitoch sťažností, často spísané anonymne, v ktorých žiadali lepšie podmienky a možnosti pre vzdelávanie, väčšie práva v rámci manželského zväzku a po vydaní Deklarácie práv človeka a občana dúfali, že sa občianske práva budú vzťahovať i na ženské pohlavie. Olympe de Gouges dokonca spísala deklaráciu práv pre ženy a do zákonodarného orgánu prichádzali petície žiadajúce rovnaké občianske práva pre obe pohlavia a zastúpenie v Národnom zhromaždení. Bolo by ale mylné domnievať sa, že sa jednalo o masovú kampaň zo strany ženskej populácie. Prevažná väčšina žien nemala záujem meniť svoje tradičné postavenie domácej gazdinky, často s minimálnym vzdelaním, alebo vôbec žiadnym. Negramotnosť však u aktívnych revolucionárok nehrala roľu. Mnohé z militantných aktivistiek zo *Spoločnosti revolučných republikánok*, sa často nedokázali ani podpísať, čo sa prejavilo pri početných výsluchoch v dobe, keď sa jakobíni rozhodli rázne zakročiť proti akejkolvek aktívnej angažovanosti žien v revolučnom politickom živote. Je potrebné tiež rozlišovať medzi aktivitami tzv. parížskych trhovkyní, či ženských obdôb sansculottov bez hlbšieho vlastného programu a umiernenými feministkami, či radikálnymi republikánkami, ktoré dokonca žiadali povolenie nosiť zbrane a účasť v národnej garde.

Nástupom jakobínov padli všetky nádeje spojené s priznaním občianskych práv ženám. Jakobínska politika bola voči všetkým ženským požiadavkám, ktoré sa vymykali dobovej predstave tradičného postavenia ženy v spoločnosti, nekompromisná. Tvrdý postup voči všetkým ženským spolkom, akýmkoľvek požiadavkám občianskych práv a novotám v obliekaní, ktoré navrhovali revolučné republikánky, presadzovali jakobíni razantne, často práve prostredníctvom „národnej britvy“, gilotíny. Doména pôsobenia žien sa znova zúžila len na domácnosť, starosť o deti, z ktorých mali podľa jakobínskych ideálov vychovávať dobrých a cnostných republikánov, ochotných položiť život pre svoj národ. Dcéry mali poslúchať svojho otca a manželky svojich mužov. Správna republikánka bola dobrou matkou i láskavou manželkou.

Helen Maria Williamsová nepatrila ani k umierneným feministkám, ani k militantným republikánkam, ktorými opovrhovala, ale i napriek tomu bola ako žena odcudzovaná, pretože sa aktívne zaujímalala o politiku a dokonca svoje názory i uverejňovala. Vo svojej rodnej zemi bola ako zástankyňa revolúcie a republikánka a to i po poprave kráľa, vykresľovaná v tradičných farbách kritiky ako fúria,

mužatka nakazená francúzskou nemocou. Veľká Británia bola v otázke postavenia ženy veľmi konzervatívna a pôvodne oslavovaná citlivá autorka sa obratom stala odcudzovanou ženou, ktorá sa pletla do mužských záležitostí, politiky a preto zradila svoje pohlavie a napokon i vlasť.

I keď Francúzska revolúcia nespĺnila v otázke ženských práv očakávaní, jednalo sa o prvé výrazné vystúpenie žien v rámci politických a ľudových aktivít, pri ktorých sa ženy často vyrovnávali svojim mužským partnerom. Podobne ako všetky ústredné myšlienky revolúcie i aktivity v rámci ženských práv inšpirovali budúce generácie v devätnástom, ale hlavne v dvadsiatom storočí.

Francúzska revolúcia a z toho hlavne obdobie teroru, vyvolávali kontroverzné reakcie už u jej súčasníkov. Spočiatku však prevládali v zahraničí a teda i vo Veľkej Británii pozitívne reakcie na správy o nových francúzskych udalostiach, ako bolo zvolanie generálnych stavov, alebo dobytie Bastily, ktoré sa zdali byť signálmi nových reforiem. V Británii boli dokonca prirovnávané k Slávnej revolúcii. Časť whigov zoskupená okolo Charlesa Foxa dokonca dúfala, že zmeny, ktoré sa dejú vo Francúzsku, môžu preklenúť i tradičné nepriateľstvo medzi oboma monarchiami a dokážu priblížiť obe krajiny k užšej spolupráci. Túto predstavu však zdieľala len malá časť politikov. Niektorých Angličanov i keď spočiatku sympatizantov Francúzskej revolúcie, však doslova iritovalo až megalomanské vystupovanie poslancov Národného zhromaždenia, ktorí sa v zápale vlastného mesianizmu stavali do role „otcov slobody“. Arthur Young, ktorý sa snažil v rámci možností čo najobjektívnejšie popisovať udalosti a politické zmeny, ktorých bol očitým svedkom, si nemohol z pozície Angličana nepost'ážovať, že Francúzi ignorujú zavedený a dobou overený vládny systém v Británii a miesto osvedčeného dvojkomorového parlamentu, zotrvávajú v jednokomorovom Národnom zhromaždení. Youngova kritika však narastala až v neskoršom období a jeho názory boli v podstate totožné s Burkovým prístupom k revolúcii. Popravou kráľa sa rady odporcov ešte zväčšili a Francúzska republika si postavila proti sebe prakticky celú Európu.

Revolúcia ani nie tak priamo ovplyvnila, ako prebudila znova k životu britské reformné hnutie požadujúce rozšírenie volebného práva, ktoré by zaistilo poslanecké zastúpenie pre širšie skupiny obyvateľstva. Niektorí radikáli dokonca navrhovali každoročné voľby a všeobecné volebné právo bez majetkového

obmedzenia. Väčšina z nich preferovala reformnú cestu zmien a preto neplánovala žiadnu revolúciu francúzskeho typu, ani priame násilné akcie a len málokto z nich sa hlásili k jakobinizmu. Francúzska revolúcia však reformistom dokázala, že je skutočne možné zmeniť spoločnosť a systém vlády a v tom bol v tej chvíli jej najdôležitejší prínos.

Young nepricestoval do Francúzska s primárnym cieľom sledovať politické zmeny, ktoré naberali stále prudší charakter, ale ako agronóm, ktorý sa stal v podstate náhodným svedkom revolúcie. Preto sú jeho charakteristiky udalostí bez väčších emočných prejavov a nesú jednoznačne menšiu známku subjektivity ako u spočiatku nekritického popisu Helen Marie Williamsovej, ktorá zavítala do Paríža práve keď sa Francúzi zhromažďovali k oslave sviatku Federácie, ktorý aspoň na krátku dobu zjednotil celý národ. Thomas Paine pôvodne opúšťal Spojené štáty americké len kvôli svojmu projektu plánu mostu, ale keď zacítil, že Francúzsko sa stáva ohniskom prevratných zmien, rozhodol sa zostať a aktívne sa podieľať na týchto premenách. Títo traja Angličania v podstate charakterizujú svojim vzťahom k revolúcii tri zaujímavé prístupy. Arthur Young zostal emočne akoby nedotknutý revolučnými zmenami a jeho už od počiatku pomerne kritické názory na udalosti sa len naďalej potvrdzovali. Thomas Paine vnímal revolúciu ako ďalšiu prevratnú udalosť v poradí za americkou. Dúfal, že Francúzska revolúcia myšlienkovito zasiahne celú európsku spoločnosť a vyvinie sa v revolúciu svetovú. Úplne emočne prepadla Francúzskej revolúcii Helen Maria Williamsová, ktorá sa nechala doslova unášať vírom revolučných udalostí a zo sna slobody sa prebrala až v období teroru. Tri úplne rozdielne prístupy, ktoré ale spájala jedna ústredná udalosť, Francúzska revolúcia, ktorá ovplyvnila celý zvyšok života minimálne dvoch z nich, Thomasa Paina a Helen Marie Williamsovej.

Bibliografia

Pramene vydané

BURKE, Edmund, *Úvahy o revoluci ve Francii*. Brno: CDK 1997.

GILCHRIST, John Thomas, MURRAY, William J., *The Press in the French Revolution, A Selection of Documents taken from the Press of the Revolution for the Years 1789-1794*. London: Ginn and Company Ltd 1971.

HUNTOVÁ, Lynn, *The French Revolution and the Human Rigts: A Brief Documentary History*. Boston/New York: Bedford/St.Martin's 1996.

LEVY, Gay Darwine, APPLEWHITE, Harriet Branson, JOHNSON, Mary Durham, *Women in Revolutionary Paris, 1789-1795*. University of Illinois Press, 1981.

MARAT, Jean- Paul, *Vybrané stati*. Praha: Rovnost 1952.

PAINE, Thomas, *Práva člověka: odpověď na útok pána Burka proti Francúzskej revolúcii*. Bratislava: Osveta 1959.

PAINE, Thomas, *Věk rozumu*. Praha: Jan Laichter na Král. Vinohradech 1909.

ROLANDOVÁ, Marie, *Paměti I, II*. Praha: Sokol 1909.

ROUSSEAU, Jean-Jacques, *Emil, čili o výchování*. Praha: Knihovna pedagogických klasiků 1911.

Pramene v elektronickej podobe

Anacharsis Cloots, Religion is the Greatest Obstacle. [online marxist. org] Source: Jean Meslier, *Ouvres complètes*. Paris, edition Anthropos, 1970.

Anonym, *La Bonne nouvelle* (1789) [online desguine.hauts-de-seine] *Archives parlementaires de 1787 à 1860 Convention nationale* [online Gallica], zv. 53. zv. 54, zv. 57., zv. 70.

Aux vainqueurs de la Bastille, Paris: Guillaume 1789 [online desguine.hauts-de-seine.net]

Code politique de la France ou Collection des décrets de l'Assemblée Nationale, 1790. [online Gallica] zv. 2.

Collection complète des lois, décrets, ordonnances, règlements, et avis du Conseil d'Etat [online books.google.com] zv. 4, zv. 6, zv. 7.

Consécration du Temple de la Raison, par les sans-culottes de la comune d'Autun. Les Decadi 20 Frimaire, l'an 2 de la République [online desguine.hauts-de-seine.net]

Correspondence of Jean-Baptiste Carrier (people's representative to the Convention) during his mission in Brittany, 1793-1794 [online archive.org] Ed. CARRIER, E. H., London: John Lane, 1920.

Decree upon the Revolutionary Government, October 10, 1793. Foundations of the Terror [online ic.ucsc.edu]

Décret sur La Constitution civile du clergé du 12 juillet 1790 [online desguine.hauts-de-seine.net]

Diary of John Adams, July 25, 1796 [online beliefnet.com]

Discours prononcé à la section de Brutus, par le citoyen Chardin, Commandant en chef de la force armée de la Section de Brutus. Dans le temple de la Raison et de la Vérité, décadi 10 Ventôse, l'an II. de la République Française, une et indivisible. [online Gallica]

Discours prononcé au Temple de la Raison, le 12 Prairial, jour où la commune de Toulouse célèbre la fête du 31 mai, par Desbarreaux [online Gallica]

GOUGES, Olympe, *La Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne* (1791) [online adequations.org] Extrait du Site de l'Association Adéquation.

Charitas (On The Civil Oath In France), Pope Pius VI., Encyclical promulgated on 13 April 1791 [online ewtn.com]

CHRISTIE, Thomas, *Letters on the Revolution of France, and on the New Constitution Established by the National Assembly: Occasioned by the Publications of the Right Hon. Edmund Burke, M. P. and Alexander de Calonne, Late Minister of State* [online [google books](http://googlebooks)] London: J. Johnson 1791.

John Adams about Thomas Paine and his Age of Reason, Letter from John Adams to Benjamin Rush, January 21, 1810 [online beliefnet.com]

Joseph Priestley, From The Present State of Europe [online wnnorton.com] In: The Northon Anthology of English Literature, North Topics.

Liste des victimes du Tribunal révolutionnaire à Paris [online rchive.org] Paris: Libraire Alphonse Picard et fils 1911.

Oraison funèbre de Marat, prononcée par le citoyen F.-É. Guiraut, devant la Convention nationale le 9 août 1793 [online Gallica]

Pratique du bon Français, lue dans la Section des Tuileries, pour l'Ouverture de Temple de la Raison et de la Vérité, le 10 Brumaire, l'an 2e de la république Française, une et indivisible; par le citoyen Dulaurent [online desguine.hauts-de-seine.net]

PRICE, Richard, *A Discourse on the Love of Our Country*: Delivered on Nov. 4, 1789, at the Meeting-house in the Old Jewry, to the Society for Commemorating the Revolution in Great Britain [online [google books](http://googlebooks)] London: George Stafford 1790.

Procès-verbaux de la commune de Paris, 10 août 1792-1er juin 1793, 24 mai 1793 [online Gallica] Paris: Société de l'histoire de la Révolution française 1894.

ROUX, Jacques, *Le Manifeste des Enragés* [wordpress.com]

Society for Commemorating the Glorious Revolution of 1668 - Richard Price, A Discourse on the Love of Our Country 1789 [online libertyfund.org]

The Complete Writings of Thomas Paine [online mises.org] ed. by FONER, Philips S., New York: Citadel Press 1945.

The First Essay on the Political Rights of Women [online archive.org] Ed. VYCKERY, Alice Drysdale, Translation of Condorcet's Essay „Sur l'admission des femmes aux droits de Cité“, Letchworth: Garden City Press, 1912.

The Law of 22 Prairial, June 10, 1794. Foundations of the Terror. [online ic.ucsc.edu]

The Law of Suspects, September 17, 1793. [online Liberty, Equality, Fraternity]

The political writings of Thomas Paine : secretary to the Committee of Foreign Affairs in the American Revolution : to which is prefixed a brief sketch of the author's life, *Dissertations on the First Principles of Government* [online archive.org] zv. 2, ed. by G. Davidson, Charlestown 1824.

The Western Farmer, Devoted to Agriculture, Horticulture and Rural Economy [online [google books](http://googlebooks)] Cincinnati: ed. by E. J. Hooper, zv. 1, 1839–1840.

The Works of Benjamin Franklin. zv. 10 [online Gogole books] Ed. by Jared Sparks, Boston: Hilliard, Gray and Company 1840.

The Writings of Thomas Paine. [online Library of Liberty] zv. 2, 3., ed. by Moncure Daniel Conway, New York: G.P. Putnam's Sons 1894.

Two letters : being a correspondence between Andrew A. Dean of New Rochelle, and Thomas Paine, author of "The Rights of Man," &c. &c., written August the

6th, 1806, during the time that Mr. Paine was on a sick bed, at the house of William Carver, in New York : also, Mr. Paine's description of the liberty of the press (1823) [online archive.org]

VARLET, Jean-François, *Déclaration solennelle des droits de l'homme dans l'état social* [wordpress.com]

Vous foutez-vous de nous. Paris: l'Imprimerie des Sans-Culottes, 1792 [online marxists.org]

WILLIAMS, Helen Maria, *Letters Containing a Sketech of the Scenes Which Passed in Various Departemens of France During the Tyranny of Robespierre and of the Events Which Took Place in Paris on the 28th of July 1794* [online archive.org] London: G. G. and J. Robinsons.

WILLIAMS, Helen Maria, *Letters Containing a Sketch of the Politics of France: from the thirty-first of May 1793, till the Twenty – Eight of July 1794. Of the Scenes which have Passed in the Prisons of Paris* [online archive.org] London: G. G. and J. Robinson, 1796.

WILLIAMS, Helen Maria, *Letters Written in France, in the Summer 1790, to a Friend in England: Containing Various Anecdotes Relative to the French Revolution; and Memoirs of Mons. and Madame Du F-----.* [online archive.org] The fourth Edition, London, Printed for T. Cadell, In the Strand 1794.

WILLIAMS, Helen Maria, *Poems* (1786) [online gutenber.org]

YOUNG, Arthur, *The Autobiography of Arthur Young, with Selections from his Correspondence* [online archive.org] ed. by M.Betham – Edwards, London: Smith, Elder & CO. 1898.

YOUNG, Arthur, *The Example of France, a Warning to Britain* [online archive.org] London: W. Richardson 1794.

YOUNG, Arthur, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789* [online archive.org] London: W. Richardson, Royal- Exchange, 1794.

Súdobá tlač

Annals of Agriculture and other Useful Arts, 1791 [online Haithi Trust] Collected and Publish by YOUNG Arthur, zv. 15., London: J. Rackham.

Gazette nationale ou Le Moniteur universel, č. 197, *Vendredi 16 Juillet 1790-Deuxième année de la Liberté* [online Gallica] In: Réimpression de l'ancien Moniteur, zv. 5., Paris: Henri Plon 1860.

L'Ami du peuple par Marat, Jean-Paul, č. 190, 209. *L'Ami du peuple, ou le Publiciste parisien : journal politique libre et impartial* [online Gallica]

Les Révolutions de Paris, dédiées à la Nation, Prudhomme [online Gallica] č. 1, č. 203, č. 213.

The Analytical Review of History and Literature, Domestic and Foreign, 1790, 1792, 1793 [online Haithi Trust] London: J. Johnson.

The Anti-Jacobin Review and Magazine or, Monthly Political and Literary Censor, 1798 [online Haithy Trust] London: Plymsell.

The European magazine and London review Containing the Literature, History, Politics, Arts. 1793, 1795 [online Haithi Trust] London : Philological Society of London.

The Gentleman's Magazine and Historical Chronicle, For the year 1790, 1794, 1795 [online Haithi Trust] London: Printed by John Nichols.

The London Times, 1792, 1793 In: *British Newspaper Coverage of the French Revolution, A Small Archive of the British View of Unspeakable Events in the French Revolution.* [online oldsite.english.ucsb.edu] Alan Liu, English Dept., U. California, Santa Barbara, with research assistance from Sheila Hwang and Vincent Willoughby, Feb. 22, 2000.

The New Annual Register or General Repository of History, Politics and Literature for the Year 1789, 1790, 1791, 1792 [online Haiti Trust] London: G. G. J. and J. Robinson.

The Universal Magazine, 1793 [online Haithi Trust] London: W. Bent.

Literatúra

ABBAY, Jane, *Feminism in the Revolution*. In: *The American Historical Review*, zv. 80, č. 1, 1975, s. 43- 62.

ABRAY, JANE, *Feminism in the French Revolution*. In: *The American Historical Review*, zv. 80, č. 1, 1975, s. 43- 62.

- ALLEN, Robert C., GRÁDA, Cormac Ó., *On the Road Again with Arthur Young: English, Irish, and French Agriculture during the Industrial Revolution*. In: *The Journal of Economic History*, zv. 48, č. 1, 1988, s. 93-116.
- BETHAM-EDWARDS, Matilda, *Biographical Sketch*. In: *Arthur Young's Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789* [online archive.org] London: G. Bell and sons 1906.
- BLAKEMORE, Steven, *Crisis in Representation: Thomas Paine, Mary Wollstonecraft, Helen Maria Williams, and the Rewriting of the French Revolution*. London: Fairleigh Dickinson University Press 1997.
- BLAKEMORE, Steven, *Revolution and the French Disease: Laetitia Matylda Hawkins's Letters to Helen Maria Williams*. In: *Studies in English Literature, 1500-1900*, zv. 36, č. 3, *Restoration and Eighteenth Century* 1996, s. 673-691.
- BORDONOVE, Georges, *Ludvik XVI., Král mučedník*. Prah: Brána 2003.
- BOUGEART, Alfred, *L'Ami du peuple* [archive.org] zv. 2., Paris: Librairie internationale 1865.
- BOUGEART, Alfred, *L'Ami du peuple. Zv.2.*, Paris: Librairie internationale 1865.
- BRUNT, LIAM, *Rehabilitating Arthur Young*. In: *Economic History Review*, zv. 56, č. 2, 2003, s. 265-299.
- BRUNT, Liam, *Rehabilitating Arthur Young*. In: *The Economic History Review*, zv. 56, č. 2., 2003, s. 265-299.
- BRUNT, Liam, *The advent of the sample survey in the social sciences*. In: *Journal of the Royal Statistical Society, séria D, The Statistician* 50, 2001.
- CLAEYS, Gregory, *Thomas Paine : social and political thought*. Boston, Unwin Hyman, 1989.
- Classic Poetry Series, Helen Maria Williams, 63 Poems*. [online PoemHunter.com] The World's Poetry Archive, 2012.
- Classic Poetry Series, Helen Maria Williams, 63 Poems*. [online PoemHunter.com], The World's Poetry Archive, 2012.
- COBB, Richard, *The Police and the People. French Popular Protest 1789-1820*. London: Oxford University Press 1970.
- CRACIUN, Adriana, LOKKE, Kari E., *British Women Writers and the French Revolution, 1789-1815* [online activehost.com] Craciun and Lokke, eds., *Rebellious Hearts*, 2001, (s. 3-30)
- Dictionary of National Biography (DNB)* [online dnb]

- FRAISTAT, Neil, LANSER, Susan , *Helen Maria Williams, Letters from France*. In: H-France Review, zv. 5 , č. 35, 2005.
- Helen Maria Williams 1761-1827, English epistolary writer, poet, novelist, essayist, and translator*. In: Nineteenth-Century Literary Criticism, Gale Cengage 2004.
- HROCH, MIROSLAV – KUBIŠOVÁ, VLASTA, *Velká Francouzská revoluce a Evropa 1789/1800*. Praha: Svoboda 1990.
- IDZERDA, STANLEY J., *Iconoclasm during the French Revolution*. In: The American Historical Review, zv. 60, č. 1, 1954, s. 13-26.
- IM HOF, Ulrich, *Evropa a osvícenství*. Praha: Lidové noviny 2001.
- LEVY, Darline Gay, APPLEWHITE, Harriet B., *A Political Revolution for Women? The Case of Paris* [online libcom.org]
- MAIER, Hans, *Revoluce a církev*. Brno: CDK. 1999.
- MATHIEZ, ALBERT, *Francouzská revoluce*. Praha: Mír 1952.
- MENŠÍK, Josef, *Asignáty*. In: Národohospodářský obzor, č. 3-4, 2008, s. 42-53.
- NOWAK, Jerzy Robert, *Církev a Velká francouzská revoluce*. Olomouc: Matice cyrilometodějská 2003.
- Oxford Encyclopedia of British Literature, *Helen Maria Williams*. [online library oxford articles]
- OZOUF, Mona, *Revoluční svátky 1789-1799*. Brno: CDK 2006.
- PLONGERON, BERNARD, *Zrození republikánského křesťanství*. Brno: CDK 2000.
- ROSE, R. B., *Socialism and the French Revolution: The Cercle Social and the Enragés*. In: Bulletin of the John Rylands Library, Manchester, 1958, s. 41-1.
- ROSE, R. B., *Socialism and the French Revolution: The Cercle Social and the Enragés*. In: Bulletin of the John Rylands Library, Manchester, č. 41-1, 1958.
- ROSE, R. B. *The „Red Scare“ of the 1790s: The French Revolution and the „Agrarian Law“*. In: Past and Present, č. 103, 1984, s. 113-130.
- SCHAMA, Simon, *Občané, kronika Francouzské revoluce*. Praha: Prostor 2004.
- SCHURER, Nobert, *The Storming of the Bastille in English Newspapers*. In: Eighteenth Century Life, roč. 29, č. 1, 2005, s. 50- 81.
- SCHÜRER, Norbert, *The Storming of the Bastille in English Newspaper*. In: Eighteenth-Century Life, zv. 29, č. 1, Duke University Press 2005, s. 50- 81.

SOBOUL, Albert, *The Franch Rural Community in the Eighteenth and Nineteenth Centurie*. In: Past and Present, č. 10, 1956.

TALMON, Jacob L. T, *O původu totalitní demokracie: Politická teorie za Francouzské revoluce a po ní*. Praha: Sociologické nakladatelství 1998.

TINKOVÁ, Daniela, *Revoluční Francie 1787 – 1799*. Praha: Triton 2008.

VOVELLE, Michel, *The Revolution against the Church, From Reason to the Supreme Being*. Ohio State University Press Columbus (English translation) 1991.

WALKER, Thomas C., *The Forgotten Prophter: Tom Paine's Cosmopolitanism and International Relations*. In: International Studies Quarterly, č. 44, 2000, s. 51-72.

WEINSTEIN, Benjamin, *Popular Constitutionalism and the London Corresponding Society*. Ibion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies, zv. 34, č. 1, 2002.

Obrazová príloha

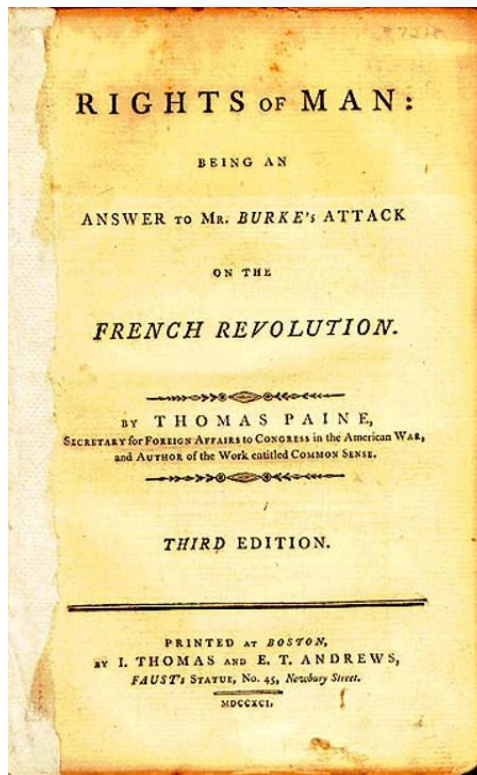
1. Arthur Young (1741 – 1820), portrét z roku 1794.
2. Thomas Paine (1737 – 1809).
3. Práva človeka, vydanie z roku 1791.
4. Helen Maria Williamsová (1761 – 1827), portrét z roku 1792.
5. Sviatok Federácie na Marsovom poli 14. 7. 1790.
6. Posmrtný portrét martýra revolúcie Louisa-Michela Lepeletiera (David, 1793).
7. Prokurátor Parížskej komúny Pierre Gaspard Chaumette a bývalý parížský arcibiskup Jean-Baptiste Gobel cestou na popravisko (baron Dominique Vivant Denon, 1794).
8. Revolučný kult svätcov: Chalier, Marat, Lepeletier (1793 – 1794).
9. Karikatúra na ženský patriotizmus (1793).
10. Jean-Baptiste Carrier, jeden zo symbolov teroru.
11. Nápis, ktorý stále pripomína, že francúzsky ľud uznáva Najvyššiu bytosť a nesmrteľnosť duše (brána z ruiny kostola Saint-Thomas v Crépy-en-Valois, departement Oise).

1. Arthur Young (1741 – 1820), portrét z roku 1794

2. Thomas Paine (1737 – 1809)

3. Práva člověka, vydání z roku 1791

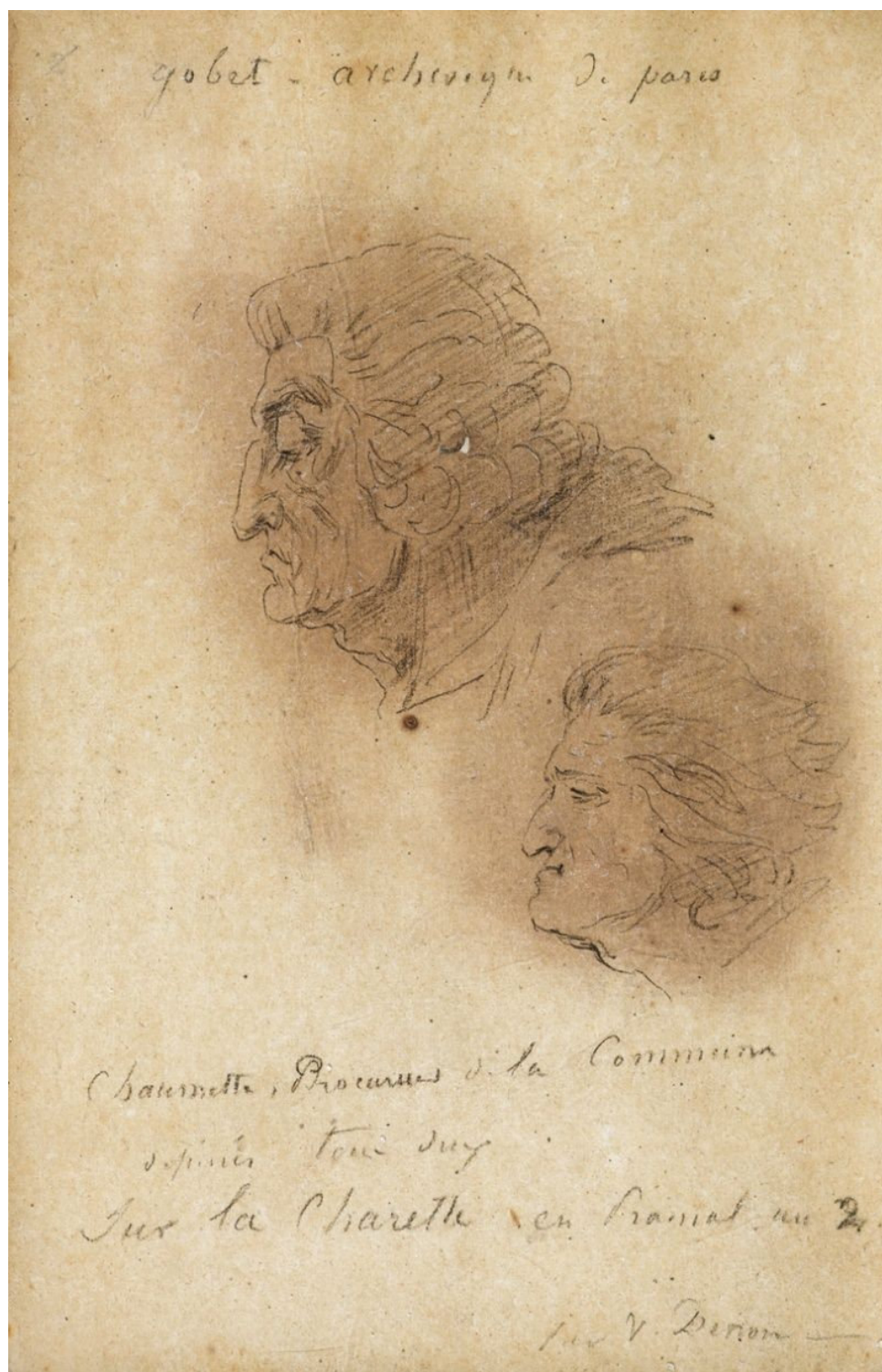
4. Helen Maria Williamsová (1761 – 1827), portrét z roku 1792

5. Sviatok Federácie na Marsovom poli 14. 7. 1790

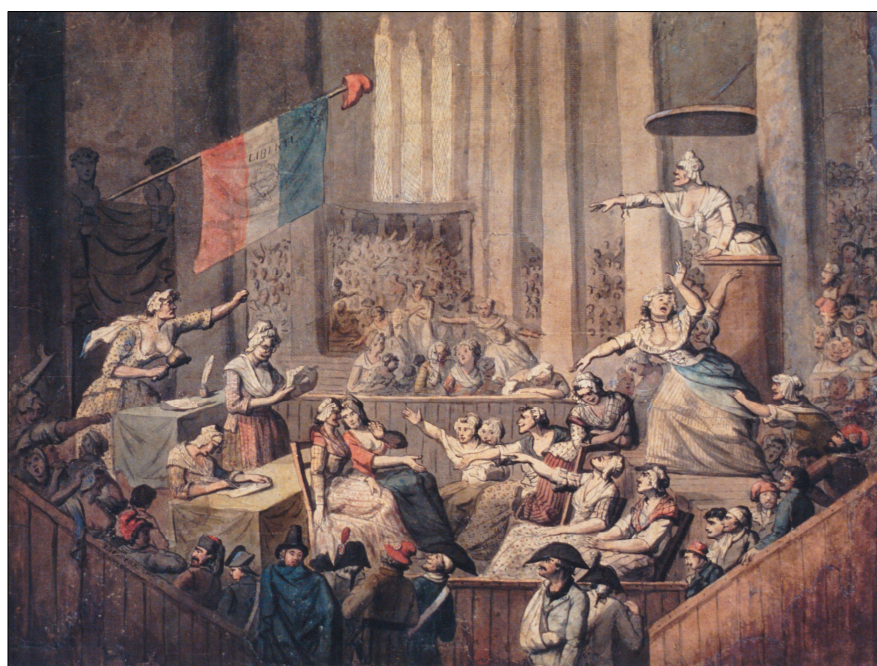
6. Posmrtný portrét martýra revolúcie Louisa-Michela Lepeletiera (David, 1793)

7. Prokurátor Parížskej komúny Pierre Gaspard Chaumette a bývalý parížsky arcibiskup Jean Baptiste Gobel cestou na popravisko (baron Dominique Vivant Denon, 1794).

8. Revolučný kult svätcov: Chalier, Marat, Lepelletier (1793 – 1794)

9. Karikatúra na ženský patriotizmus (1793)

10. Jean-Baptiste Carrier, jeden zo symbolov teroru

11. Nápis, ktorý stále pripomína, že francúzsky ľud uznáva Najvyššiu bytosť a nesmrteľnosť duše (brána z ruiny kostola Saint-Thomas v Crépy-en-Valois, departement Oise.